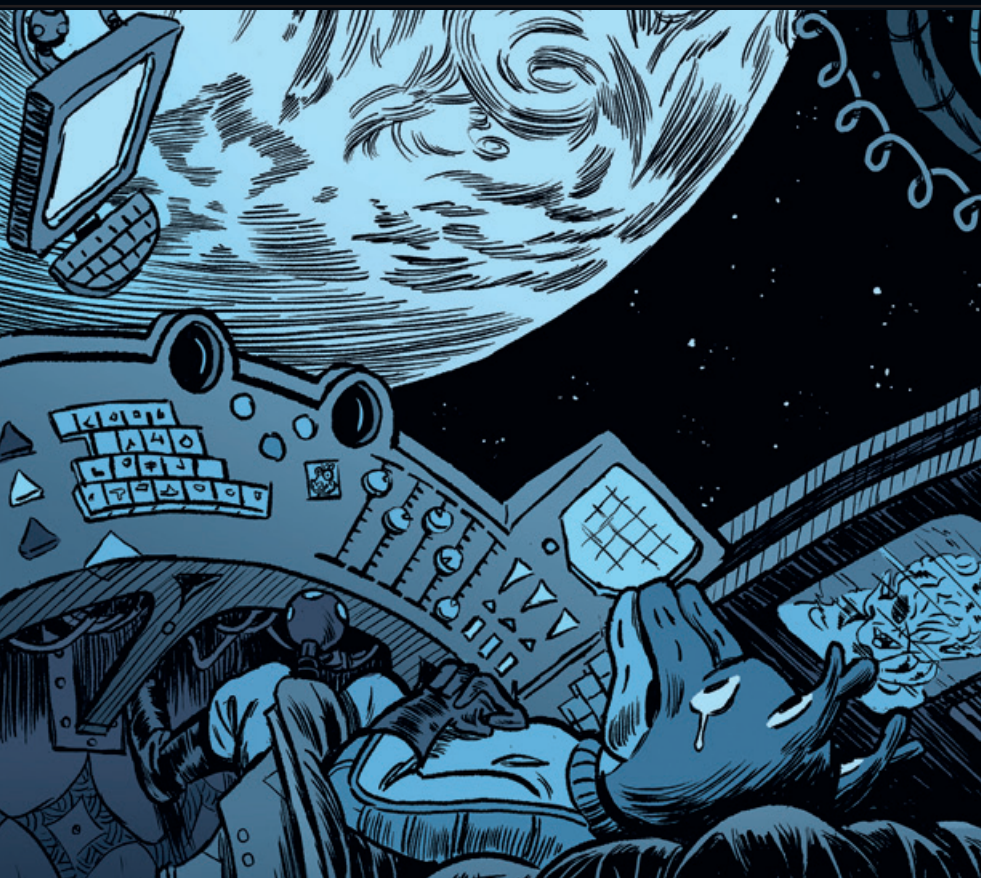


Szépirodalmi Figyelő

Irodalmi, kritikai, szemlélő folyóirat



2020
4

Nyirán Ferenc prózája | Czukás István, Farkas Wellmann
Endre, Papp Attila Zsolt versei | Józán Ildikó, Györffy Miklós,
Szenkovics Enikő tanulmányai | Felvidéki Miklós képregénye |
Kritikák Maczelka Csaba, Kabdebó Lóránt, Kulcsár-Szabó
Zoltán, L. Varga Péter, Palkó Gábor, Balázs Imre József,
Korpa Tamás, Balogh Gergő, Fodor Péter, Pataki Viktor,
Horváth Márk, Lovász Ádám, Nemes Z. Máriaó könyveiről

Szépirodalmi Figyelő

Irodalmi, kritikai, szemléző folyóirat

Új folyam, 19. évfolyam

Szerkesztők:

Demus Zsófia (*képregény*), Makkai T. Csilla (*gyakornok*), Pataki Viktor (*tanulmány*),
Vass Norbert (*kritika*), Vincze Ferenc (*főszerkesztő*), Zsávolya Zoltán (*szemle*)

Főmunkatársak:

Buda Attila, Csillag István, Zahari István, Zsolnai György

Olvasószerkesztő:

Szenkovics Enikő

Korrektor:

Kovács Emőke

A szerkesztőség címe:

Postacím: 1462 Budapest, Pf.: 629.

Tel./fax: (1) 321-4757 • E-mail: szif@racio.hu

www.szepirodalmifigyelo.hu

Szerkesztőségi titkár: Rodics Eszter, Dávid Emma Bernadett

Fedélterv: P. Szathmáry István

Nyomdai előkészítés: Layout Factory Grafikai Stúdió

Megjelenik minden második hónap végén

Előfizetési díj: 3000 Ft

A Szépirodalmi Figyelő által feldolgozott folyóiratok:

Agria, Alföld, Ambroozia, Apokrif, Bárka, Búvópatak, Confessio,
Credo, Dunatükör, Élet és Irodalom, Életünk, Eső, Ex Symposion,
Ezredvég, Forrás, Helikon (Kolozsvár), Hévíz, Híd, Hitel, Irodalmi Jelen,
Irodalmi Szemle, Jelenkor, Kalligram, Kortárs, Korunk, Látó, Liget,
Lyukasóra, Magyar Lettre Internationale, Magyar Műhely, Magyar Napló,
Mozgó Világ, Múlt és Jövő, Műhely, Műút, Napút, Opus, Palócföld,
Pannonhalmi Szemle, Pannon Tükör, Parnasszus, Partium, Prae, Sikoly,
Somogy, Spanyolnátha, Székelyföld, Szőrös Kő, Tekintet, Tempevölgy, Tiszatáj,
Új Forrás, Vár, Várad, Vár Ucca Műhely, Vigilia, Zempléni Múza

Lapunk előfizethető a szerkesztőségben,
terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető továbbá közvetlenül a postai kézbesítőknél,
az ország bármely postáján, a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban
és a Központi Hírlap Centrumnál

(Budapest, VIII. ker. Orczy tér 1., tel.: 06-1/477-6300; postacím: Bp., 1900).

További információ: 06-80/444-444; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

Nyomdai munkák: *mondAt Kft.*, www.mondat.hu

Kiadja a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány
Felelős kiadó: a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány elnöke
ISSN 1585-3829

TARTALOM

■ SZEMLE

| | |
|---|----|
| Farkas Wellmann Endre: <i>Állandóság</i> (Eső, 2020/1.) | 3 |
| Tófalvi Előd: <i>aszparágusz</i> (Látó, 2020/5.) | 4 |
| Papp Attila Zsolt: <i>A tériszony természetéről</i> (Bárka, 2020/3.) | 5 |
| Tófalvi Zselyke: <i>Egy végtelenül hosszú nap</i> (Kalligram, 2020/6.) | 6 |
| Marton Réka Zsófia: <i>A Brontë-paradigma</i> (Agria, 2020/2.) | 9 |
| Csukás István: <i>Mi a helyzet a költővel</i> (Lyukasóra, 2020/3-4.) | 11 |
| Szakállas Zsolt: <i>Lankadatlan</i> (Magyar Műhely, 2020/2.) | 12 |
| Nyirán Ferenc: <i>Különös szilveszter</i> (Élet és Irodalom, 2020. május 22.) | 13 |

■ A MŰFORDÍTÁS GYAKORLATAI

| | |
|---|----|
| Józan Ildikó: <i>Szellemi örökség, fordítás, történetírás</i> | 19 |
| Györffy Miklós: <i>Emlékek szerkesztő koromból</i> | 30 |
| Szenkovics Enikő: <i>Identitásfogalmak és fordítási lehetőségeik Franz Hodjak Koffer voll Sand/Homokkal teli bőrönd című regényében</i> | 41 |
| <i>Műfordítás-mozaik</i> | 50 |

■ KÉPREGÉNY

| | |
|---|----|
| Felvidéki Miklós: <i>A gazda hangja</i> | 64 |
|---|----|

■ IDEGEN HORIZONTOK

| | |
|---|----|
| Kutasy Mercédesz: <i>Egy kubai Londonban: Guillermo Cabrera Infante prózája</i> | 72 |
| Vass Annamária: <i>Tyibor Gyeri, Krisztinya Tot, Milan Fjust...</i> | 80 |

■ KRITIKA

| | |
|--|----|
| Laczházi Gyula: <i>Útikalauz Seholországba</i> (Maczelka Csaba: <i>A kora újkori angol utópiák magyar története</i>) | 90 |
| Pataki Viktor: <i>Egy élet(mű) aspektusai</i> (Kabdebó Lóránt – Kulcsár-Szabó Zoltán – L. Varga Péter – Palkó Gábor [szerk.]: „Örök véget és örök kezdetet” – <i>Tanulmányok</i> <i>Szabó Lőrincről</i>) | 94 |

- Reichert Gábor: *Ponyva és avantgárd*
(Balázs Imre József: *Üvegfej és homokóra – Déry Tibor korai műveiről*) **101**
- Pinczési Botond: *Változatok Kányádira*
(Korpa Tamás [szerk.]: „macht nichts mondta halottak napja van”
– Közelítések Kányádi Sándor *Halottak napja Bécsben* című
verséhez) **106**
- Vincze Richárd: „Állattá leendés”
(Balogh Gergő – Fodor Péter – Pataki Viktor [szerk.]: *Milyen állat?*
Az állatok irodalmi és nyelvelméleti reprezentációjáról) **111**
- Bordás Máté: *Poszthumanizmus-problémák*
(Horváth Márk – Lovász Ádám – Nemes Z. Márió:
A poszthumanizmus változatai – Ember, embertelen és ember utáni) **116**

■ REPERTÓRIUM

2020. május–június (Zahari István) **123**
- Számunk szerzői **143**

Lapszámunk borítója Felvidéki Miklós képének felhasználásával készült.

Lapunk megjelenését támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap, Emberi Erőforrások Minisztériuma.

A Szépirodalmi Figyelő Alapítvány tevékenységet támogatja:

Logobox, Fidel Coffee Kft.,
Green Collect Kft., TSPC Kft.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

LOGOBOX
logómai termék kereskedelmi

FIDEL
COFFEE

GREEN
COLLECT

TSPC
TECHNICAL
SUPERVISION
AND PLANNING
CONSULTING

SZEMLE

Farkas Wellmann Endre

ÁLLANDÓSÁG

Növekszik, mint torokban a gombóc,
az elveszett isten képe valahol odabent,
míg piruló arccal, kivirágzó szemekkel
a horizont alatti fémes, jódszínű vonalon
őrült, ideges mozdulatokkal
téped fel a végtelen vörhenyes szemhéját,
a mozdulatlanság pikkelyes szemfödélét,
remélve, hogy a látást találod alatta,
vagy legalább valaki visszakacsint.
A horizontot nézed.

A lázadáshoz ha nincsenek szavak,
méltatlan tettekben ér utol a végzet,
és annyi mindent nem lehet,
például a múltat folyton visszaírni
az illúzióvá széteső jelenbe.

De egy létige, van úgy, hogy épp olyan,
mint a kriptából nyíló végtelen
vagy az elmúlásból előlépő örökkévaló,
de kicsit olyan is, mint a Balaton-part,
hol mégis, talán ugyanabba a vízbe léphetsz,
ugyanabba az örökkévalóságba

és ugyanahhoz az istenképhez.

Eső, 2020/1.

Farkas Wellmann Endre 1975-ben született Marosvásárhelyen. Verset ír. József Attila-díjas.

Tófalvi Előd

ASZPARÁGUSZ

van valami kíméletlen szenvedély
a csapóajtók kisebztett szájaiban
a vastag linóleumban feloldott kék-fehérben
ahogy sós vizes kendőt borogatnak
a melletted fekvők felhólyagzott talpaira
te meg takaró alá bújtatod a lábad
kenyeret törsz és morfiumot áldozol

hasadt mellkasodra ápolók tapadnak
nem a szívverésed mérik csak zajokat keresnek
bizonyítékot a frekvenciákra
a tüdők aszparáguszára
kiáramlásra a légsövedből

ahogy önmagukat felemészítő természetes épülnek az izmaidba
apró lábaikkal pumpálják a vért
a bőrbelsőre tapadnak
kijjebb nyomják a szórszálakat
nyomják kifelé az arcon
a hajadat is mintha nőne hadd örüljenek a rokonok

ahogy huzatot visznek az ágyhoz
nem bíznak már az ablakokban
ugyanazt a pár száz szót
suttojják önmagukról
ezt is ők
igen ők tanították
szabásmintái az ismétlődésnek

téglavörös foltok a szemgolyón
ahogy nyomod befele az üvegtestet
a hangok vezetnek a nyálkás pattogás
és ahogy sorban állsz és szorongatod a halhatatlanságod
hagyod hogy befele terjedjen a térfogat

Látó, 2020/5.

■ Tófalvi Előd 1996-ban született Székelyudvarhelyen. Verset ír.

Papp Attila Zsolt

A TÉRISZONY TERMÉSZETÉRŐL

Mióta ismerem a gyávaság
természetét, semmitől se félek.
Köszönök az idegennek, aki
reggel kiszáll helyettem az ágyból
és elindul kanyargós útjain.
Ismeri a tériszony csapdáit,
és emlékszik arra, amikor még
félt a mélységtől és magasságtól.
Köszönök neki, és elengedem.
Sziklára fel, vízben, levegőben,
nem érzi az oxigén hiányát,
csak addig megy, ahonnan visszaér.

Mióta értem a gyávaságot,
a tériszony bizonyos szint fölött
valójában már nem átélhető.
Ameddig reális a zuhanás
és látszik a szilánk is, amivé
zúzod magad a lenti talajon,
addig igen, addig még te lehetsz,
szomjas, fiatal élet a szikkadt,
oázis nélküli sivatagban,
ahová érkezel esés után.

Mióta ismerem a tériszony
természetét, már csak attól félek,
aki helyettem száll ki az ágyból
reggelente, és nem fél semmitől.
Nem mérhetem be a magasságot,
elengedem, merjen gyáva lenni.

Bárka, 2020/3.

■ Papp Attila Zsolt 1979-ben született Lugoson. Verset ír.

Tófalvi Zselyke

EGY VÉGTENÜL HOSSZÚ NAP

Ahogy közeledett a faluhoz, szíve körül szorítást érzett. Letekerte az ablakot, friss levegő helyett az a csípős szag csapta meg, ami évtizedeken át láthatatlan polipként telepedett rá a falura, csápjaival gúzsba szorítva az egész települést. És hiába szűnt meg a szemétfeldolgozó üzem, a szag és a nyomasztó szürkesség lemoshatatlan átokként ottmaradt minden házon, tömbházon a ráégett hamuszemcsékkal, az utcákon a megszürcült fűvön és az emberek üres tekintetében.

Jani gyorsan visszatekerte az ablakot. Ekkor köhögni kezdett, egyre fojtogatóbban – lelassított, de nem állt meg, mert attól tartott, ha leállítja a motort, nem megy tovább, hanem visszafordul, és a határig meg sem áll, ahogy pontosan huszonöt évvel és két hónappal ezelőtt tette. Elővette az asztmájára kapott spray-t, bal kezével tartotta a kormányt, jobbal visszaváltott, és belefűjt a csőbe. A tömbház előtt lelassított: egy megkötött kutya vadul ugatni kezdett, így lassan továbbhajtott. Vasárnap este 7.30 volt, bekapcsolt az autós rádió, egy női hang beolvasta a híreket.

Reggelre hűvös időt mondott, amit néhol zápor, heves zivatar követ, délutánra felszakadozik a felhőzet. Este zord idő várható. Jani belenézett a visszapillantó tükörbe: szeme kékesszürke színe egybeolvadt haja őszességével. Elmosolyodott ezen a zord időn: elképzelte, amint az idő a nap múlásával egyre morcosabb, zordabb lesz, akárcsak ő, a szürke, zöld Jani. Kinézett az autó ablakán: az eget ugyanolyan sötétnek látta, mint a fekete Audiját.

A tanya végén, a kijárat előtt letért a főútról a jobbra vezető földúton, és addig ment, amíg az út egyszer csak véget nem ért, az Audi erősen motorja magától leállt.

Jani a slusszkulcsot az autóban hagyja, kiszáll. Rohanni kezd felfelé, amerre az út viszi, lábai remegnek. Nem tudja, milyen látvány fogadja az út végén túl. Caplat felfelé, meg kell küzdenie a sok kővel, elvadult gyökérrel, amikbe minduntalan belerűg. Huszonöt éve és két hónapja nem járt ezen az úton. Ezúttal is liheg, nem az asztmája miatt, hanem, mert felfelé kell menni, néhol csúszik is. Elvadult bokrok közt kaptat. Fullasztó a csend. Hiába gyorsít, hiába köhög hangosabban, a csend fojtogatja. Nem akar megállni.

Az autóban még hangosan szól a rádió: Jani a szakadékhöz ér, amikor a hölgy szenvtelen hangon épp azt mondja be, hogy szakértőnk szerint a fenyvesek közé szorult településeken gyakori villámbeccsapások várhatók, kérjük a likasmezei lakosokat, ha tehetik, maradjanak otthon, de semmiképp se menjenek a volt szemétegető közelébe, mert a gyakori villámcsapások miatt a leégett üzem helyén a több rétegben lerakódott hamu felszáll és mindent betakar.

Jani hirtelen lerogy: lábánál épp beccsapódott valami, a törmelék omlani kezd, gyűjti a köveket, és gurul lefelé. Jani eltakarja az arcát, elővesz egy maszkot a zsebéből, az asztmája miatt állandóan van nála. Olyan erős fénycsóva jelenik meg a reggeli égen, hogy muszáj eltakarnia a szemét, ha nem akar megvakulni. Eszébe jut a huszonöt évvel és két hónappal ezelőtti nap, amikor utoljára itt járt, csak nem fent, hanem lent, a mélyben, az üzem belsejében. Akkor két hete két műszakban dolgozott, mert annyi munka volt, az ukránok is odavitték a szemüket, az oroszok mocskáért duplán fizettek. Legalábbis ezt mondta a főnök, aki a dupla műszakért dupla fizetést ígért. Ez ment akkor, már több mint öt éve, az ígéretes a dupla bérrel, szolgálati kocsival és lakással. Jani csak azért hitt még, mert nem volt más választása, ahogy a többieknek sem, még ő csitított mindenkit, hogy ne háborogjanak, ez van, ezt kell elfogadni, ők ezért születtek ide. Csabi, az unokatestvére, már tízéves korától szolgálatba állt, ő egész életében azt hallgatta, te csak dolgozz, fiam, valakinek dolgoznia is kell.

Énekhangot hall: *engem anyám elátkozott, / mikor a világra hozott: / azt az átkot szórta reám, / ország-világ legyen hazám.*

Körbenéz, senkit se lát: belső hang ez, a szívéből tör fel és lesz egyre hangosabb, fülsiketítő, ahogy annak idején a robbanó, majd égő üzem. Jani a robbanás előtt kimenekült, akkor törtek rá az asztmás rohamok, tizenöt évig ült az égő szemét mellett, és nézte a felszálló füstöt, majd összeseperte a hamut. Csabi valószínű, hogy szándékosan maradt bent az üzemben, ő volt az, aki utolsóként leoltotta a lámpákat. Végleg leoltotta, a domb tetején az üzem égésekor hallani vélték egy kislányt énekelni.

Meg kell pihennie; megreggyan. Előveszi zsebéből az óráját. Legszívesebben eldobta volna. Nem volt szüksége rá. Semmire se volt már szüksége kis vízen és ételen kívül.

Az okostelefonjától már korábban, két nappal ezelőtt megszabadult. Kitérte belőle profilját, üzeneteit, fotóit, majd összetörte és lehajította egy kis szakadékba, ahová biztos nem megy utána. Egész jól elvult

nélküle; nem érzett kényszert, hogy minduntalan megnézzze, mi történik a világban nélküle. Ott, ahova innen elmenekült huszonöt éve, és ahonnan most ide, visszamenekült.

Hirtelen koromsötét lett, csak a hold fénye világította meg az utat. Visszafele indult, az autót elkötötték. Ez várható volt, de most ezen se dühöng. Megy tovább, behunyt szemmel is hazatalál. Az anyja hívta fel azelőtt való nap reggel, hogy másnap meghal, menjen haza elbúcsúzni. Jani először ódzkodott ettől, nem tudta anyjának megbocsájtani, hogy az asztmája ellenére elküldte Suceavára két évre katonának, hogy végre férfit faragjanak belőle. És az anyja akkor is letagadta fia betegségét, amikor a szemétegető üzembe újoncokat toboroztak. Egyszerűen meghamisította a papírokat.

Tudta, már nem lehet sok hátra, és meglátja a kis apró fényt az anyja házából. Huszonöt éve nem járt arra, mégis úgy tűnt számára, hogy semmi sem változott. A kinti lámpa most sem égett, de az egész utca sötét volt, csak a házakból kiszűrődő fények világították meg az utat valamelyest. Ahogy közeledett, szíve körül szorongást érzett.

A likas nevet ők adták a helynek, a gyerekek. Négy domb ölelte körbe a tanyát, a likas alulról nézve egy nagy gödörnek látszott. Olvasta az interneten, hogy pár évvel ezelőtt régészek is helyszíneltek, mert az a hír járta, hogy ott tényleg létezett egy nagy lyuk, ami az összes, felülről leomlott követ abba a gödörbe sodorta. Volt idő, amikor egyszerre hat tehenet, és három lovat vittek ki legelni a gyerekek, főleg ő, és Csabi, az unokatestvére. Vigyázni kellett, nehogy becsússzanak a gödörbe. Jani szeretett legeltetni, ismert minden járását, hecserlibokrot, a fűszálat megfújta, úgy terelgette a jószágokat.

A házhoz ért, lihegett. A kapu a régi, könnyen ki tudta nyitni. Fény szűrődik ki az ablakon, előbb benéz az ablakon, nehogy valami meglepetés érje. Elmosolyodik, amikor az ágyon fekvő anyját meglátja, kezében az ő, Csabival közös fotójával, a szemétegető üzem megnyitásakor. Megkocogtatja az ablakot, a kutya felugat, egy kislány valahol énekelni kezd: *engem anyám látkozott, / mikor a világra hozott: / azt az átkot szórta reám, / ország-világ legyen hazám.*

Kalligram, 2020/6.

Marton Réka Zsófia

A BRONTË-PARADIGMA

Emily elindul a házból a kert végébe.
 Ez neki a komfortzóna, a maximális biztonság
 A szellemi korlátlanlás eléréséhez.
 30 éves csak, mikor meghal.
 Mégis, öröksége szellemileg kortalan.
 Csak semmi érzelem –
 Legalábbis nem a felszínen –
 A jelentéktelen külső mögött
 Azonban hadd burjánsozzon
 Minden idők leghatalmasabb *burlesque*-je:
 Cathy és Heathcliff magányos hústépése.
 Vagy vehetjük a kedves, engedelmes Anne-t.
 Ejnye, róla ki mondaná meg,
 Hogy megírja a házasságon belüli erőszak
 Első átütő ábrázolását?
 Vagy ott van épp Charlotte:
 Vékony, alacsony, fejletlen, vöröskés arccal
 (De édes hangon erős verbalitással – nem is rossz kombó!),
 S mégis igazságot szolgáltat *alteregőjének*
 Thornfield Hall-ban. Igaz, megtépázva ugyan,
 De győz az észrevehetetlen kis csúnyácska,
 Akit ha jobban megnézünk, nem is csúnyácska.
 Csak hát olyan a világ, elhamarkodottan ítélt,
 A külső alapján. Akkor is, most is.
 S hol van már az emésztő bolondulás Monsieur Héger iránt?
 Halhatatlanná téve a *Professor*-ban,
 A mindenkori professzorban, a tanárban,
 Aki szellemileg (és nem utolsósorban férfiaságilag)
 Uralja a terepet.
 (Mert hát nem mellékesen
 Mindig ott bujkált a testiség Charlotte-nál.)
 Ugye, nem gondoltad volna?
 Látod a három, laposkás,
 Keseforma-arcú leányt,

Ajkuk lefele biggyed, mintha
 Csak az elszabott *gobelin* és a
 Valami úrfival megivott elszúrt tea fájna.
 Ami a valóságot illeti,
 Szárnyalnak a Nagy Üvegvárosban,
 Az örök *Gondal*-ban, mint szeretettek,
 Mint szeretők, mint királynők,
 Mint rongyos, elmeháborodott koldusok,
 Bármik, amit a képzelet Haworth csöndjében
 fejükbe dübörgött.
 De akkor a kéz lehanyatlik,
 A végtelen *moor*-ra írják most már betűiket:
 Esőcseppek, hanga, és néha mosolyt árnyékol
 Az árnyékvilágból a három anti-Grácia
 Az ipari forradalom földjére.

Agria, 2020/2.

Csukás István

MI A HELYZET A KÖLTŐVEL

És mi a helyzet a költővel,
 aki olyan volt, mint a sirály?
 Meszelt ég borul föléje,
 orvosok faggatják: mi fáj?
 A szobában egy ügetőló vágat,
 majd diszkvalifikálja a homály,
 legyint, nézi a tikkettek szóró fákat,
 a remény, mint egy karóra, lejár,
 játszana még tízeslehzást, snapszlit,
 huszonegyet, smént, ezekben ő volt a király,
 de az ápolónő vihogva bandszít,
 nahát, a maga fejében most is mi jár!
 Dohog, eltűnődik, majd elámul:
 hogy van Nyugat, s él még Babits Mihály!
 Majd fejben izgatottan számol:
 hány éve már, hány éve már?
 Kuncog, mert titok, de azonnal kimondja,
 hiszen a lelke örökké alterál,
 mikor is zárt be, mikor is zárt be,
 mikor is a Szamos-parti kupleráj?
 Majd jön az est, és nem jönnek
 a barátok, pedig ajtót-szívet kitar,
 szemébe fáradtan gyűlnek a könnyek,
 letörli, úgy hagyja – fáj.
 Elsiratják a hűtlenek is, pedig még él,
 de hát könnyebb a könny, milyen kár!
 Hát ez a helyzet a költővel,
 aki olyan volt, mint a sirály.

Lyukasóra, 2020/3–4.

Szakállas Zsolt

LANKADATLAN

Nincs információm

a gélről,

így a felbillent horizont kénytelen kényeztetni tudatlanságom.

Ágrólszakadt kohézióm vibrál a villanyokban,

parafrázisokkal nézek farkasszemet,

a csintalanság csimborasszója sűríti a lelátómat.

A polgárpukkasztók feltúrt gabonahalma, s a locsoló versikék hanyatt

dőlnék

/ széthasadt rögeim hezitálásától

Aki a sarut foldozzák, lángszórók korallerdeibe vonják

tisztos korú meszem;

a boszorkányos sminkkel kacarászó vakondtúrás fukar várszínházi

közönsége

pedig tapsol, egyre tapsol nekem,

a tüskés ligetek mélyén félbeharpott csali, hogy fölülmúlta tapló-

gombám előőrseit.

Nincs lehetőségem a polemizáló urak kezét szorongatni.

Hogy benntartsam a reakcióimat, evakuálom a páncélingeket.

Aki tömött, szürke vádlijaim metszetéből ragadják ki

a küszöbkeresők patrónusait,

azok télvíz idején a szent etüd oromdíszei.

értitek?

A kék adó itt az, hogy lecsavarhatják a füleket!

Szerezzük csak vissza a rablást, s páránk préselésre fog szomjazni.

Magyar Műhely, 2020/2.

Nyírán Ferenc

KÜLÖNÖS SZILVESZTER

Szilveszter, na hiszen...

Akármerről is nézem, forgatom, nálam ez az év fölöslegesen felfűjt, legközségesebb napja. Ugyanolyan, mint a többi, ha lehántjuk róla a mázt. Már az maga röhej, hogy ez a nap sokaknak a számvetés, az összegzés ideje, hogy mi volt az év folyamán, és mi az, amin változtatni fognak az új esztendőben, amit aztán többnyire nem sikerül betartani. Minden csordogál tovább a megszokott mederben, mintha változtatni csak újévkor lehetne és nem máskor. Ilyenkor akarnak sokan leszokni a dohányzásról, az iszákosságról, a húsevésről, megfogadják, hogy egészségesen élnek majd, meg persze takarékosan, nem néznek annyi pornót a neten, szeretni fogják az egész világot, de legalábbis nem verik jövőre az asszonyt – hogy aztán január másodikán megvegyék az első doboz cigit, mert könnyelműen szemébe hajították éjfélkor a fél doboz maradékot, útközben pedig, ha már kinyitott, benéznek a kocsmába is, ahol kérdés nélkül teszik eléjük a szokásost, s koccintanak a többi törzsvendég ivócimborával, akik szintén kocsma nélküli új életre tettek fogadalmat az új évre. Sok szilvesztert megértem már, és magam is sok kudarcba fulladt fogadalmat tettem, viszont a sikeres változások év közben fogantak meg.

Visszatekintve hosszú életem szilvesztereire, semmi emlékezetet nem tudok visszaidézni.

Elteltek azok a napok és éjszakák számomra is ugyanúgy, mint a nagy többség számára; étellel-itallal, társaságban, pezsgővel, himnusszal, másnapossággal. Nem csoda hát, ha tényleg semmi említésre érdemes nem jut eszembe.

Azaz, hogy ifjúkoromból akad mégis egy, ami tényleg különlegesre sikeredett.

Most már lehet róla anekdotázni, hiszen elévült annyi év, sőt inkább évtized után. Nem fenyeget fogda, futkosó, rögtönítélő hadbírórság, kötél általi halál, kerékbe törés. *Jól figyeljenek arra, amit most mondok*, mondta Hrabal, mert nem ma történt az, amit elmesélek, de ezt már én teszem hozzá.

Jó sorom úgy hozta, hogy a sorkatonai szolgálatomat a határőrség-nél volt szerencsém eltölteni. A huszonhét hónap alatt három szilvesz-

tert értem meg, mindháromat szolgálatban. Az utolsó volt a legemlékezetesebb, több okból is; másfél hónap volt csak a leszerelésig, meg tapasztalt, sokat megért határőrként már rutinból, félvállról oldottuk meg a feladatokat. Kis őr volt a miénk a csehszlovák határ mellett, csöndesen húzódott meg a Salgó és Somoskő várak közötti völgyben.

Szabadidőnkben rexeztünk, sakkoztunk vagy olvastunk a házi könyvtár meglepően igényes kínálatából; Gábor, az őrsellátó a sakknál jobban csak az operát kedvelte, *riiiiiiiidi, bajazzo!* eresztette ki a hangját, ha nyeresre állt. Egy alkalommal a két nővére meglátogatta, és egyikük, amikor látta, hogy Poe *Rejtelmes történetek* című könyvét olvasom a duruzsoló olajkályha mellett, félbehagyva a rexezést megbökdösött a dávkóval: *te is olyan kultúrbuzi vagy, mint az öcsém?* Aztán később, hogy Gábor nem mehetett haza, a raktárban szitkozódott fennhangon, hogy *beleszarok én ebbe az egészbe*, viszont az őrsparancsnok épp akkor haladt el a nyitott ajtó előtt, és az asztalon sorakozó székletmintás dobozokra értve helyeselt: *bele is kell, elvtársam, bele is kell!*

Hogy szavaim tovább öltsem, az utolsó szilveszterem felejthetetlenre sikeredett, az az utolsó szilveszter, na, az kétszeresen is emlékezetes maradt, mivel dupla öröm ért. És ezt tessenek ironikus közbeszúrás-ként értelmezni, mert első körben este tízig voltam járőrszolgálatban, de elérkezett az éjfél is. Gyula vitézzel jártuk a hegyet-völgyet, terepkutatást az eligazítás ellenére sem hajtottunk végre, viszont teli torokból bömböltük a Beatles-slágereket, lévén, hogy bevonulásunk előtt mindketten rockbandában zenéltünk. Egymásra találtunk.

Rejtve és csöndben kellett volna mozognunk, rágyújtani sem volt szabad, nehogy a testvéri Csehszlovákiából átözönlő határsértőknek felfedjük hollétünket, akiből tavasszal és ősszel volt sok. Amikor az esőzésektől megszaporodott gombatermést kutatva ősz nénikék kosárcájukkal áttévedtek a zöldhatáron, védenünk kellett a bőséges gombatermést, le ne szedjék előlünk a hatalmas tinórukat, vargányákat. Amiket aztán a szakácsunk az őrsön a legkülönfélébb módon készített el, sütvé, rántva, paprikásan, de a gombás rántottát semmi nem tudta felülmúlni. A tyúkjaink pedig szépen tojtak.

Bátrak voltunk Gyulával, mert nem számítottunk az év utolsó napján „lökésre”, ami az ellenőrzést jelentette. Elvégre szilveszter van. Már elhagytuk a kettes facsoportot, ahol előzőleg bedugtuk a tébékát a villanyoszlopon kialakított csatlakozóba. Megelőztük a korunkat, mert hordozható távbeszélő készülékünk volt, és a szétnyitható telefonunkkal bejelentkeztünk az ügyeletésnél, majd folytattuk utunkat

a ceredi csatlakozás felé, miközben a hegyek visszahangozták az ajkainkról két szólamban szálló *All My Loving* című Lennon–McCartney szerzeményt. Csupán cigarettagyújtásnyi időre hallgattunk el, amikor az ösvényen váratlanul két alak sötétlett előtünk a hóban. Elöl haladó járőrtársam az előírásnak megfelelően felszólította a gyanúsnak látszó figurákat, hogy *állj! ki vagy?*

Ellenőrző járőr, jött a válasz, és normális körülmények között ilyenkor jelszó és jelhang cseréje következik, majd jelentéstétel az ellenőrző járőrnek. Gyula viszont elképzelhetetlennek tartotta, hogy valaki elindulásunkat követően élénk kerüljön.

Miféle járőr?!, harsogta vészjóslóan, azzal lekapta válláról a 7,62 mm-es AK géppisztolyt, és ugyanazzal a mozdulattal már csőre is rántott.

Gyula, bazmeg, micsinálsz?! ripakodtam rá, mielőtt lelőné a lökést. Ezzel egyidőben, *ne hülyéskedjen már, Boltos elvtárs*, hangzott Józsa százados őrsparancsnok furcsa hangja. Neve említésére Gyulában pedig felsejlett, hogy ezek mégiscsak ismerhetik valahonnan, talán tényleg ellenőrzést kaptunk. Nekem meg eszembe villant, hogy tíz perccel korábban láttam a kanyarban a bányászbuszt, és azonnal leesett, hogy így került élénk a lökés.

Visszatérve az őrsre első dolgom volt, hogy az ellenőrzési naplót megnézzem, érezve, az a minimum, hogy elevenen leszünk megnyúzza, vértől csatakos testünket pedig a járőröktyúk elé vetik. A naplóban viszont szó sem esett alkalmi duettünk bömböléséről, a határrend megzavarásáról, sőt a csaknem fegyverhasználattal végződő afférról sem, csupán némi lazaság, hanyag terepkutatás és szabálytalan jelentéstétel lett rögzítve.

Hanem az állomány hamarosan utánam jött, nem hagyták, hogy egyedül emésszem magam e jeles napon. Csatos üvegből itallal kínáltak, a parancsnok elvtárs ugyanis engedélyezett *egy* üveg bort szilveszter alkalmából azoknak, akik nem mentek járőrbe. A bort Gábor szerezte be a telep mindenesboltjában, de a fiúk kezében az engedélyezettnél több üveg is himbálózott. Hangácsi határőr például a fejére helyezte a sajátját, s derekára tett kézzel csattogtatta a csizmasarkát.

A többlet abból származott, hogy a lovászsunk, amikor a váltás ruhákat szekéren levitte a faluba a mosónőhöz, alapos beszerzést hajtott végre házi pálinkából, amit aztán a szénapadláson rejtegetett a nagy napig. Meghúztam magam is jócskán az egyik üveget, és ha azt mondom, hogy daloltgattunk, akkor kissé eufémisztikusan fogalmaztam,

hiszen hol volt már Lennon–McCartney! Magyar nóták harsantak az éjben tíz teli torokból, zengett a *Hideg szél fúj, édesanyám, hozza ki a kendőt!* Egyszer csak nyílt az ajtó, a kezek megálltak a levegőben, az üvegek szája némán meredt a mennyezet felé, szó bennszakadt, hang fennakadt, ahogy az aranyszájú költő mondja.

Az ajtóban az őrsparancsnok állt. Hálóingben jött át a szomszédos szolgálati lakásból. Nem részletezném különösebben, legyen elég, nehezményezte, hogy az engedélyezettnél több borosüveget lát a saját irodájában. Majd, amikor beleszagolt az egyikbe, a döbbenet kiült az arcára, mert megérezte a pálinkaszagot, és hangot is adott eme felfedezésének.

Talán mert én tűntem a legjózanabbnak, és a szolgálatra vezényelni tervezett másik két társam alkalmatlannak bizonyult a határőrizeti feladat ellátására, úgy döntött, hogy *maga fog kimenni járőrözni, elvtársam!* Ami teljesen szabályellenes volt, minimum hat óra pihenőnek kellett volna eltelnie két járőrözés között, és még át sem melegegtem az előzőből megtérve. Annyi pálinkát meg nem ittam. De úgy vettem, ha ez a büntetésem az éjjel történetekért, olcsón megúszom.

Így aztán a Ruzics nevű járőr-kutyával felszerelve készültem a Medves-fennsík felé. Megkaptam az eligazítást, a parancsnok elvtárs, miután félrehúzta a sárga függőnyt a falitérképről, pálcával mutatta menetvonalamat és sorolta a feladatokat. Hálóingben ugyan, de tányérsapkán. Felszólítására határozott mozdulattal ellenőrzésre nyújtottam fegyveremet. *BMH 09284, cső üres!*, kiáltottam az arcába, ő pedig, mint mindig, most is belenézett a huzagolt csőbe. *Ez rozsdás, elvtársam.* Persze hogy az, hiszen most jöttem be a havazásból és nem volt időm megtisztítani, bátyuska.

Az első kanyarban leintettem egy gépkocsit, aminek kötelező volt az intézkedő járőrnek megállnia. Megkértem a szomszéd falu állatorvosát, vinne le a falujába. Ez ugyan ellenkező irányban volt, mint a feladatul kapott határőrizeti terület, és kissé izgultam a doktor úrral együtt, Ruzics nehogy telehányja a Skodát, mert nagyokat nyeldekelt ökelme a szerpentineken. Nyugtatólag simogattam okos buksiját, nem lett baj. Azt kizártam tartottam, hogy az éj folyamán újra ellenőrző körútra induljon a százados elvtárs. A faluba érkezvén aztán a kultúrházban nagy örömmel fogadtak a helybeliek, még javában tartott a szilveszteri buli, én pedig fogásra akasztottam a géppisztolyt és a tártáskát az éleslőszerrel, rádobtam a hóleplet, és leültem iddoggálni. Ruzics, a jólnevelt, kellően kiképzett járőr-kutyája fegyvelmezten ült a lábamnál,

és bár pénzem nem volt, nem is kellett, mert szerettek itt minket, gyakran megfordultunk az általános iskolában is, hogy a helyi úttörő határőrszakaszunk lovasbemutatót tartunk. Pazar vendéglátásban részesültem, és amikor már nem fért belém több ital, elővettem a járőrtáskából a termoszt, kiöntöttem a teát, helyére rum került.

Hogy ki vitt vissza hajnalban az őrsre, nem emlékszem. A fiúk viszont igencsak megőrültek a termosz rumnak, mivelhogy a százados elvtárs, még úgy hálóingesen, elkobozta a maradék pálinkát, mielőtt takarodót rendelt el mindenkinek éjfél előtt.

Élet és Irodalom, 2020. május 22. (LXIV. évf. 21. sz.)

Folyóiratunk a jelen összeállításban szereplő tanulmányok segítségével olyan átfogó kép felvázolására törekszik, mely a műfordítás különböző gyakorlatait és technikáit, továbbá ezek lehetséges összefüggéseit mutatja fel. A műfordítás az irodalomtörténet-írásban betöltött szerepe visszatérő kérdésfelvetése a fordításelmélettel foglalkozó szövegeknek, magyar viszonylatban emellett különösen izgalmas, miként és hogyan kerül a fordítás egy-egy kiemelkedőnek tekintett időszak előterébe, hiszen ezáltal a magyar irodalom világirodalomhoz fűződő viszonyára is rátekinthetünk. Mindennek azonban nem csupán fordítástörténeti perspektívája megfontolandó, hanem egyúttal a fordítások előkészítését illető kiadói gyakorlatok, megfontolások is hangsúlyosak, mivel sok esetben egy fordító vagy kiadóvezető az, aki egy-egy külföldi szerzőt bevezet a magyar irodalom közegébe. És természetesen nem feledkezhetünk meg a fordítói technikákról és eljárásokról sem, melyek jelentős mértékben hozzájárulnak egy-egy külföldi szerző fogadtatásához, magyar recepciójához. Jelen összeállításunk – kiegészülve a fiatal fordítók által írt szubjektív megjegyzésekkel – a műfordítás ezen aspektusait kívánja színre vinni.

Józan Ildikó

SZELLEMI ÖRÖKSÉG, FORDÍTÁS, TÖRTÉNETÍRÁS

Az utóbbi két évtizedben egyre gyakrabban és határozottabban merül fel a gondolat, hogy időszerű lenne, méghozzá a magyar irodalomtörténet kereteibe ágyazva lenne időszerű összegezni az irodalmi fordítás (a műfordítás) magyar történetét. Mind többen utalnak rá vagy mondják határozottan, hogy a magyar nyelvű irodalmak történetéről egy olyan összkepet kellene adni, mely együtt mutatja az eredetileg magyar nyelven íródott és az eredetileg idegen nyelven létrejött, de később magyarra fordított művek *magyar* történetét. Az „eredetileg” szó, mely itt pusztán egy másik nyelvű szövegelméletre utal, némiképp félrevezető lehet, annál is inkább, hiszen ennek az igénynek a megfogalmazásában egyebek mellett döntő szerepet játszott az alkotói eredetiség fogalmának elbizonytalanodása, átalakulása is, aminek egyik következménye éppen az lett, hogy egyre nagyobb figyelem irányult a fordító szerepére az irodalmi szöveg alakításában.

Az a fordítói, kiadói, kritikusai vagy történetírói igény, hogy *a fordításokat* vagy *bizonyos fordításokat* történeti nézőpontból tekintsenek át a fogadó kultúrán belüli szerepük felől, természetesen nem új és messze nem a 20. század gondolata. A fordítói gyakorlat tájékozódási pontjai között a történeti vizsgálat, összehasonlítás mozzanata mindig jelen volt, mióta magyarra kezdtek fordítani. Sőt, a „nemzet” *szellemi kincseinek* áttekintése során például Somosi Petkó Jánosnál, a 17. század közepén elég határozottan kapott helyet a fordítások történeti felidézése, pontosabban az a figyelmeztetés, hogy azoknak a fordítások lényegi részét képezik, hiszen „szegény nemzetünknek épületire” készültek és szolgáltak.¹ Tulajdonképpen Toldy Ferenc is ugyanebben a szellemben és meglehetősen rendszerességgel tekinti át *A magyar nemzeti irodalom történetében* a magyarra fordított műveket, illetve ezeknek a szerepét az írott nyelv, illetve az irodalmi és tudományos műfajok alakulásában a „legrégebb időktől” fogva, de csak szinte „a jelenkorig”. Azért csak „szinte” a jelenkorig, mert megváltozik az áttekintés nézőpontja, amikor a 18–19. század fordulójához érkezik. Ettől fogva ugyanis nemcsak

1 SOMOSI PETKÓ JÁNOS, *Igaz és tökéletes boldogságra vezérlő út = A műfordítás elveiről. Magyar fordításelméleti szöveggyűjtemény*, szerk. JÓZAN Ildikó, Budapest, Balassi, 2008, 19–20.

a rendszeresség nem jellemzi, hanem az a nyitottság sem, mely egy fordításnak anélkül adott történeti említésre jogosultságot, hogy a fordítást előzetes minőségi kritériumoknak vetette volna alá. Azaz míg a 18. század vége előtt született fordítások – a szöveg műfajától függetlenül – pusztán azzal kiérdemelték Toldynál a történeti összefoglalásban való említést, hogy létrejöttek, és saját korukban olvasókat találtak, s így akár kisebb, akár nagyobb mértékben, de mindenképpen valamilyen szerepet játszottak a magyar nyelvű kultúra² formálásában, addig az e dátum után született fordítások már csak a „műfordítás” fogalmához kötődő elvárások kritériumainak megfelelően nyerneket jogot arra, hogy – ha csak felületesen is, de – említést nyerjenek. Természetesen Toldynál indokolt ez a szemléleti váltás: ő a „nemzeti irodalom” történetét írja meg, „irodalom” alatt „a nyelvben és írott termékekben nyilatkozó emberi szellem műveinek bizonyos összegét” érti, „a nemzeti irodalomtörténet ellenben – mondja Toldy – a nemzet nyelvén készült műveket tárgyalja okbeli összességükben”.³ A nyelv szempontjának elsődlegessége és az okbeliség a korábbi időszakot illetően arra kötelezi, hogy a fordításokat tárgyakra (tudományos, hitéleti, történeti vagy egyéb tárgyú munkák) és minőségre való tekintet nélkül, mint az irodalmi nyelv létrehozóit és alakítóit (a nemzeti irodalom előzményeit, előkészítőit) emelje be az irodalom történetébe, abból a gondolatból kiindulva, hogy minden írás valamilyen módon hozzájárul a nemzeti nyelv kiforrásához. A későbbi, a történet megírásához közelebb eső időszakra viszont, ahogy Toldy is jelzi, mely a korábitól jelentősen eltérő kulturális és szociális kontextusban bontakozik ki, éppen ebben a szerepben történik változás: az egyes fordítások hatása már kevésbé mérhető a nemzeti nyelv léptékében, a hatás áttételesebb és kevésbé közvetlen, a szerzők saját munkáinak, a „nemzet nyelvén készült művek”-nek a nyelvezetén keresztül mutatkozik meg.

Ebben a gondolatmenetben nincsen semmi kivetnivaló, amit az is bizonyít, hogy az irodalomtörténet a mai napig így vázolja fel az irodalmi fordítás alakulásának magyar történetét. De mégis ellentmondás lappang benne, mind az irodalom, mind a tágabban vett kultúra nézőpontjából. Ha ugyanis egy irodalom, sőt kultúra identifikációs tényezőjévé tesz egy kulturális/irodalmi gyakorlatot,⁴ és ha azt állítja,

2 A „kultúra” fogalmát itt a legtágabban értem.

3 TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története a legrégebbi időkől a jelenkorig*, Emich Gusztáv, Pest, 1865, 1–2.

4 Nagyon eltérő háttérű és más-más korban élt értelmezők tekintik a műfordítást a „legnemzetibb”, „leghazafiasabb” műnek, műfajnak; lásd pl. *A műfordítás a legnemzetibb munka*.

egyik oldalról, hogy ez a gyakorlat nyelvi jellegű, másik oldalról azt, hogy ez a gyakorlat nyelvi megvalósulásában azért nem vizsgálendő a saját keretein belül, mert más nyelvi alkotások szolgálták kiindulópontjául, akkor olyan ellentmondást hoz létre, mely önmaga megismerésének útját állja el. Ellentmondást rejt az is, hogy amilyen könnyedséggel elfogadjuk, hogy a tágan értelmezett magyar kultúra kialakulásában a fordítás alapvető szerepet játszott, olyan könnyedséggel feledkezünk meg rákérdezni, hogy miként változott – ha egyáltalán fennmaradt – a fordításnak ez a központi, kultúrakonstituáló szerepe a későbbiekben.

Van tehát a magyar kultúra történetének egy olyan időszaka, amelyben fontosnak tartjuk és viszonylag jobban ismerjük a fordítás (a fordítások)⁵ szerepét a kultúra nézőpontjából, és van egy olyan időszaka, amikor szintén fontosnak tartjuk azokat, sőt, az irodalom területén születettek némelyikét kultikus magasságokba emeljük, ugyanakkor rendkívül kevés pontos ismerettel rendelkezünk róluk, illetve arról a szerepről, melyet a kultúra tágabb terében töltenek be. Azt is mondhatnánk, hogy lényegében úgy nézünk a fordításokra/fordításművekre, mint (a) fantomokra: van, aki valódi léte tulajdonít nekik (tudja, hogy a szöveg, amit olvas, fordítás, „nem az eredeti”, de problémátlanul vonatkoztatja értelmezését az „eredeti”-re), van, aki problémátlanul „átnéz” a fordításszövegen, az „eredeti”-t véli bennük látni, és kétség sem merül föl benne, hogy egy szöveg különböző nyelvi változatai – természetesen számos okból, nem csak a „fordító miatt” – eltérő gondolatmeneteknek nyithatnak utat. Viszont mindkét felfogásban közös, hogy az érzékelhető vagy elgondolható jelenséget pusztán utalásnak tekintik egy valahol a múltban és/vagy a távolban létező vagy létezett másik testre (szövegre, műre). Az értelmezések középpontjában – tudatosan vagy öntudatlanul, de – ennek a másik testnek a rekonstruálása áll. A for-

Mondja Babits Mihály, az ötvénezer lírás San Remo-i díj nyertese, Esti Újság [Pozsony], 1940. február 27., 7.; BABITS Mihály, *Dante komédiája*, Athenaeum, Budapest, 1939, <https://mek.oszk.hu/11800/11876/html/>; ILLYÉS Gyula, *Helyünk a világirodalomban = A műfordítás elveiről*, 326.; SOMLYÓ György, *A fordító paradoxona = Uő.*, *Philoklétésztől Ariónig. Válogatott tanulmányok*, https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/SOMLYO/somlyo00926/somlyo00987_o/somlyo00987_o.html; VAS István, *Jegyzetek a fordításról = Uő.*, *Vonzások és választatások*, https://reader.dia.hu/document/Vas_Istvan-Vonzasok_es_valasztasok-33166; RADNÓTI Sándor, *Műelemzés és műbírálat, szigor és szolgálat*, Al-föld 1994/2., 36.; ALABÁN Ferenc, *A műfordítás – irodalmi fenomenon*, Irodalmi Szemle 2001/9., 73.

5 Itt nemcsak az „irodalmi”-nak nevezhető művek fordítására gondolok, hanem minden szövegre és műre – tárgyakra, céljukra, műfajukra stb. való tekintet nélkül –, amely egyik nyelvből egy másik nyelvbe fordítva (vagy ezt a gyakorlatot mímelve), írott formában eljut olvasókhöz.

dításműveknek⁶ azt a szemléletét, amikor a fordítás során létrejött szövegeknek *művekként* való létezését bizonytalanítjuk el, azaz a fordításműveket nem tekintjük önmagukért, önmagukban (is) létezőknek, csak egy olyan kultúra- és irodalomfogalom mellett lehet fenntartani, mely autokratikus és szekularizált, és az alkotás és az értelmezés feladatköreit is egy irányító és szabályozó, intézményes jogosultságokkal rendelkező elit hatalmának rendeli alá.

Az *irodalom keretein belül* a hetvenes évektől fogva sokan, egyre többen azért tartották elkerülhetetlennek és szükségszerűnek egy fordítástörténet megírását, mert az idegen nyelvű irodalmi művek, a világ-irodalom kanonikus műveinek magyar fordítás-, avagy fogadtatástörténetét tartották (volna) fontosnak áttekinteni. Mások az összefoglalás szükségességét azért hangsúlyozták, hogy a magyar irodalom bizonyos jelenségeinek világirodalmi forrásvidékei jobban és következetesebben feltérképezhetővé váljanak. A két indok bármelyike önmagában is eleget adó ösztönzőerő lehetett volna egy irodalmi fordítástörténet megírásához, ha a tárgy szerteágazó volta el nem rettentett volna mindenkit ettől az utópisztikus gondolatától.

A 20. század végére azonban olyan léptékű változások mentek végbe a „világ”-hoz való hozzáférés szerkezetében, és ennek következtében – egyebek mellett – a kultúrafogásban, kultúra és irodalom fogalmának egymáshoz való viszonyában, az eredetiség kérdésében és szerepében, hogy egyfelől a „nyelvem határai világom határai” tartósan fenntarthatónak és fennmaradónak képzelt wittgensteini gondolatát is kihívások érik az új kontextusban, másfelől a fordítás gyakorlatai is sokkal lényegibbnek, meghatározóbbnak látszanak a világról való tudás és a kultúra alakulásában. Mindez természetesen még jobban kiszélesíti és így még utópisztikusabbá teszi azt a keretet, amelyen belül a fordítás szerepét történeti vizsgálat tárgyává tenné. Mégis minden, a magyar irodalomtörténet és a fordításról való gondolkodás szerepének vizsgálata is arra mutat, hogy nemcsak érdemes, hanem előbb-utóbb muszáj is ezt az utópisztikus feladatot felvállalni, és megtalálni azt az utat, amelyen járva átláthatóvá válik a fordítás jelentősége és máig tartó története – nem elsősorban és kizárólag az irodalom és az irodalomtörténet, hanem – a magyar nyelvű kultúra és kultúrtörténet szemszögéből.

A magyar irodalomtörténet mindig nagyobb becsben tartotta a fordítókat és a fordításokat, mint a francia, mert a fordítások jobban érzé-

6 A *fordításmű* fogalmát itt továbbra is a legtágabban, mindenféle tárgyú fordított szövegre értem, nem csak az irodalomra.

kelhető szerepet játszottak a saját nyelvű irodalom és kultúra alakításában, mint a franciáknál, ahol a fordításnak ez az előzményjellege és ösztönzőereje sokkal ritkábban és kevésbé látványosan mutatkozott meg a saját nyelvű alkotásokon, és talán nem is annyira tölt be központi szerepet az irányjelző alkotások javában, mint a magyar irodalom esetén. Éppen ezért van különös jelentősége annak, ha a francia irodalomtörténet jut arra az önkritikát sem nélkülöző belátásra, hogy meg kell írnia saját fordítástörténetét, mert a fordításnak a saját nyelvű kultúrában – eredeti alkotás és fordítás mennyiségi viszonyaitól tökéletesen függetlenül – *alapvető* és *alakító* szerepe van és volt mindig.

Érdekes volna, de nehéz összegezni azokat a tényezőket, amelyek ehhez a gondolathoz vezettek, jobban mondva éppen most, a kétezres évekre vezettek ehhez a gondolathoz, mely, nem kétséges számomra, a francia kultúra önértelmezésében igen jelentős aspektusváltást jelez. Ha csak a legközvetlenebb előzményeket nézem, kizárólag abból a perspektívából, melyet a magyar és a francia irodalom- vagy kultúrtörténet nyit egymás irányába, és sok egyéb, félreismerhetetlenül fontos tényezőt mellőzök, akkor elsősorban azokat az 1970-es évek után született fordításokat kell említenem, amelyek próbára tették a francia nyelvre való fordítás szokásait, határait, valamint Yves Bonnefoy, Paul Ricœur, Henri Meschonnic nagy hatású fordításelméleti munkáit, és még inkább Antoine Bermanét, aki a hermeneutikai olvasást próbálta a fordításművek értelmezésében meghonosítani. Ezenkívül a globalizáció, illetve az európai egységesülés hatására valószínűleg egyre sürgetőbben fogalmazódott meg egy kétoldalú kérdés, és ezzel mindegyre tarthatatlanabbá vált, hogy *saját nyelvükön* nem volt válasz, vagy csak igen részleges válasz kínálkozott rá, méghozzá arra a kérdésre, hogy mióta franciául írni lehet, a francia irodalom és kultúra – egyik felől – hogyan ismert és fogadott (vagy fogadott magába) idegen irodalmakat és kultúrákat, mit tudott ezekről, illetve – másik felől – mit tudtak a más nyelvű irodalmak és kultúrák a francia irodalomról és kultúráról. Azt vették észre, hogy a világ és a kommunikáció új tereiben a saját helyzetük meghatározásához, önmaguk elhelyezéséhez hiányzik egy elengedhetetlen részlet, az önképüknek az a darabja, mely azt mutatja meg, hogy a fordítás mint az idegen nyelvekkel és kultúrákkal való érintkezés, kommunikáció módja és eszköze miként hozta létre és alakította a francia identitást, nyelvet, irodalmat, kultúrát, öntudatot, a világról kialakított képet.

A magyar irodalom és kultúra önképéből sosem hiányzott ez a darab. A története során, ha változó mértékben is, de mindig politikai hatalom-

mal is társult francia kultúra történetírása tehát később és más úton, de ugyanúgy a fordítás saját kultúrát konstituáló szerepének a felismeréséhez és ahhoz az igényhez érkezett el, hogy történeti áttekintésben lássa ezt, mint a magyar kultúráé, mely kultúra önmagát szinte mindig idegen kulturális és/vagy politikai hatalmaknak a viszonyában, többnyire alárendeltségben volt kénytelen definiálni. Mindez pedig arra mutat, hogy a kultúra történetének nézőpontjából a nyelvek közötti fordításnak a jelentősége, illetve – a nyelv révén – a hatalma a politikai erők és rendszerek jelentőségével, hatalmával is összemérhető. Az pedig, hogy franciául megszületett egy ilyen történeti összefoglalás, nemcsak annak izgalmas fejlemény, aki a magyar fordítástörténet összefoglalásának lehetőségein gondolkodik, hanem azok számára is, akik a fordításvizonyok változásában és így a francia összefoglalásnak a létrejöttében a nemzetközi kultúrpolitikai viszonyok alakulásának lenyomatait veszik észre.

Talán nem elhamarkodott kijelenteni, hogy az Yves Chevrel és Jean-Yves Masson főszerkesztésében készült *Histoire des traductions en langue française*⁷ mindkét nézőpontból kétségbevonhatatlan jelentőségű vállalkozás. A négy kötet a 15. századtól a 20. század végéig több mint hatezer lap terjedelemben tárgyalja a francia nyelvű fordítások történetét. Az igen egyszerű cím minden szavának súlya van, és a vállalkozás előszava⁸ jelzi, hogy mindegyik elhatárolódást jelent a fordítások tanulmányozásának szokott kereteitől. Az „*en langue française*” a francia nyelvűséget helyezi középpontba, méghozzá úgy, hogy a vizsgálat tárgyát függetlenné teszi minden földrajzi meghatározottságtól, sőt az olyan gyakorlatokat is figyelembe veszi, amikor a francia egy más nyelvet használó területen mint hivatali, szakmai vagy kulturális gyakorlatokhoz köthető nyelvhasználat hoz létre fordításokat. A „*traductions*” többes száma arra utal, hogy nem az elméletek, hanem a gyakorlatok, nem a (fordítói) szándékok, hanem a megvalósulások története akar lenni, egyszerűsége, jelzőtlensége pedig arra, hogy nem korlátozza tárgyát műfaji alapon: nem bizonyos, a szerkesztők által középpontba helyezett

7 Az *Histoire des traductions en langue française* [a továbbiakban: HTLF] négy kötete, amelyet a párizsi Verdier kiadó jelentetett meg, nem a történet időrendjében látott napvilágot. Először a harmadik kötet jelent meg 2012-ben (*HTLF. XIX^e siècle [1815-1914]*, dir. Yves CHEVREL – Lieven D’HULST – Christine LOMBEZ), majd ezt követte 2014-ben az előző periódust tárgyaló, második kötet (*HTLF. XVII^e-XVIII^e siècles [1610-1815]*, dir. Yves CHEVREL – Annie COINTRE – Yen-Mai TRAN-GERVAT). 2015-ben készült el az első rész (*HTLF. XV^e et XVI^e siècles [1470-1610]*, dir. Véronique DUCHÉ), majd négy évvel később, 2019-ben az utolsó és legterjedelmesebb, mely a 20. századot dolgozza fel közel kétezer lapon (*HTLF. XX^e siècle [1914-cca. 2000]*, dir. Bernard BANOUN – Jean-Yves MASSON, Isabelle POULIN).

8 *HTLF. XIX^e siècle*, 7-14.

kulturális gyakorlatok, és nem is az irodalom fordításainak a története szeretne lenni, hanem minden írott formában létrejött fordításé. A szerkesztők szerint „a fordítások tanulmányozása korunk egyik fő szellemi kihívása”,⁹ mert a fordítások a „szellemi örökség” („patrimoine intellectuel”) részét képezik, ezért azt a szerepet akarják felmérni, „amelyet a fordítások töltenek be a francia nyelvhez köthető kultúrában”.¹⁰

A „szellemi örökség” fogalmánál muszáj elidőzni, mert a francia nyelvben a „patrimoine intellectuel” kifejezés más történettel és jelentési körrel rendelkezik, mint a magyar megfelelőjéül választott kifejezés. A fogalmat magyarul legtöbbször az UNESCO nemzetközi programjára utalva, a „szellemi kulturális örökség” (franciául „patrimoine culturel immatériel”) kifejezés rövidített változataként használjuk, azoknak a „szóban, tudásban, képességekben, szokásokban létező és az élő közösségekhez kapcsolható kulturális gyakorlat”-oknak az összegzésére, melyeknél a nyelv mint a *szóbeli megőrzés* eszköze, „a nem tárgyasult [...] kifejezési formák” egyik médiuma jön számításba.¹¹ A francia „patrimoine intellectuel” ezzel szemben sokkal inkább a világi világ fogalmaként ismerős, és az olyan (materiális vagy immateriális) *termékek, javak összességét* jelenti, melyekhez *szellemi tulajdonjogok* is köthetők, például a szabadalmak, márkák, szoftverek, technológiai tudás (savoir-faire, know-how). A fennmaradás és a hagyományozódás ezeknek a *szellemi javaknak* is bizonyára fontos jellemzője, de amikor a fordítástörténet szerkesztői definiálják „patrimoine intellectuel”-ként a történeti nézőpontból szemlélt fordításokat, akkor a „patrimoine” szó másik jelentése, az öröklődés és az örökség szémája kerül inkább előtérbe. Bizonyára hozzájárul a döntésükhöz e kifejezés mellett, hogy a szellemi hagyomány, az örökség- és a gyűjteményjelleg szémái akkor is találkoznak, amikor – egy talán kevésbé széles körben ismert, de itt feltehetően szerepet játszó – definíció a *könyvtárat* nevezi az öröklődő szellemi javak gyűjteményének.¹² Amikor tehát arra vállalkoznak, hogy felmérik, milyen szerepet töltek be a fordítások a *francia nyelvű* kultúra „szellemi örökségé”-ben, akkor minden olyan szöveget tekintetbe vesznek, melyek *írásban* öröztek meg, és akár kisebb, akár nagyobb

9 *HTLF. XIX^e siècle*, 7.

10 *HTLF. XIX^e siècle*, 10.

11 *Szellemi kulturális örökség Magyarországon*, http://szellemikulturalisorokseg.hu/index0.php?name=f1_szko [Utolsó hozzáférés a tanulmányban idézett valamennyi online forráshoz: 2020. július 8.]

12 Vö. „Les bibliothèques ne sont pas seulement un instrument de travail. Elles sont le conservatoire du patrimoine intellectuel de l’humanité.” André MASSON – Paule SALVAN, *Les Bibliothèques*, PUF, Paris, 1961, 5.

körben, de nyilvánossá váltak. Ténylegesen egyenrangúvá teszik a franciára fordított szövegeket az eleve franciául írottakkal. Mint mondják, a nyelv örökségébe (le patrimoine d'une langue) nemcsak azok a – többé vagy kevésbé jelentős – művek tartoznak bele, melyek eleve ezen a nyelven íródtak, hanem azok a fordítások is, melyeknek a létrehozását ez a nyelv tette lehetővé.¹³ Ha létezne a „hungarikum” szónak francia változata, akkor azt is mondhatták volna, hogy a fordítások a „gallikumok”, azaz a francia kultúra sajátos szellemi javainak részét képezik, tehát olyan termékek, melyek nem egy másik, hanem a *francia nyelv által meghatározott kultúrában* rendelkezhetnek szellemi tulajdonjogokkal, és ennek a kultúrának a szemszögéből történeti értékkel is bírnak.

Mindezekből tulajdonképpen már körvonalazódnak a francia fordítástörténeti munka egyéb premisszái is. A fordítás fogalmát a nyelvvel gondolatához kötik; a materialitás kérdését pusztán olyan értelemben vetik fel, hogy a szóbeli fordítással nem foglalkoznak. A kultúra fogalmát és a vizsgált fordítások körét kizárólag a nyelv szempontja szűkíti: a francia nyelven létrejött fordításokkal foglalkoznak. Az a szellemi örökség tehát, amelyet ez a munka fordítástörténeti aspektusból vizsgál, nem korlátozódik pusztán az irodalmi fordítás hagyományára, hanem a szellemi élet valamennyi (a tudományos és technikai, az utazási, a vallási és hitéleti vagy a jogi irodalom, a történelem, a filozófia, a film stb.) területén létrejött fordításokat, fordításhagyományokat ugyanolyan következetességgel és igénnyel igyekszik számításba venni.

Az így létrejött végeláthatatlan korpuszt metodológiai megfontolásokkal szűkítik. A munka középpontjában a fordító áll: ki ő, miért, hogy, mit, milyen piacra fordít, hogyan és miből él, ki az olvasója. E kérdéseknek alapos bibliometriai vizsgálatok adják a hátterét és a kiindulópontját. További módszertani szabályokkal próbálják elejét venni annak, hogy a „hogyan fordít” kérdésre adott válaszok a történetíró értékrendszerét tükrözzék, és ne a tárgy képét rajzolják ki. Egyfelől Antoine Berman fordításelméleti és -történeti munkáira hivatkozva hangsúlyozzák, hogy a fordítástörténész feladata leíró és nem előíró jellegű, másfelől a pszichoanalízis módszertanához fordulnak, és szerepét a terapeutától elvárt jó szándékú semlegesség („neutralité bienveillante”) és tartózkodó együttérzés („réserve empathique”) fogalmaival jellemzik,¹⁴ hiszen mielőtt a történész megítélné az eredményt,

13 HTLF. XIX^e siècle, 10.

14 Jean-Yves MASSON avec Dominique MARIN, *L'étranger en notre langue*, Mensuel, octobre 2017, 72., https://epfcl.fr/sites/default/files/Masson_M117.pdf

a hozzá vezető okokat kell átlátnia, megértenie, felfejtenie. A régebbi fordítóknak ugyanis ugyanúgy a birtokában volt a mesterség, mint a későbbieknek vagy a maiaknak, de a nehézségeket, problémákat, a feladatukat azoknak a gondolatoknak a közegében és függvényében oldották meg, melyeket a saját korukban alakítottak ki feladatukról, ambícióikról, közönségükről, megrendelőjük elvárásairól és előírásairól stb. Ahelyett tehát, hogy ítélne, a fordítástörténész megpróbálja felvázolni a fordító munkájának a „horizontját”¹⁵ és azt a szellemi közeget, amelyben az formát öltött, illetve a fordítás létrejött. Erre a feltárássá vállalkozik az *Histoire des traductions en langue française*, többre nem, mert ez is bőséges feladatot ad. Ezen a ponton tehát szándékosan nem lépnek tovább, és nem foglalkoznak a fordítások fogadtatásának kérdésével, illetve nem adnak válaszokat arra sem, hogy hogyan alakították azok (vagy egyes fordítások) a szellemi életet. Mint mondják, ezt a történetet is meg kell majd írni, de csak akkor lehet erre vállalkozni, ha már van egy olyan fordítástörténet, mely összefüggésben lát tényeket és információkat. A repertóriumjelleg, illetve a repertóriumból való kiindulás tehát a vállalkozás lényegéhez tartozik, de nem ragadnak le ennél. A tényszerű adatokból kiindulva azt próbálják leírni, hogy mit jelentett a fordítás, mit értettek fordításon a különböző korszakokban, és mit adott a fordítás a francia nyelvnek, a francia nyelvi örökségnek. Arra próbálnak rámutatni, azt próbálják tudatosítani és elfogadtatni, hogy a fordítás hozzátesz valami sajátosat az eszmék, gondolatok történetéhez. A történetírás (sem az irodalom-, sem a nyelv-, sem a könyvtörténet stb.) nem foglalkozott ez idáig következetesen és lényegileg a fordításokkal, mert mint nem „anyanyelvit”, nem „eredetit”, hanem származékost és esetlegest nem tartották a saját tárgyukba tartozónak. Ez a fordítástörténet „igazságot akar szolgáltatni”¹⁶ a fordításoknak, „rehabilitálni” akarja a szellemi életben (szellemi örökségben) a közvetítőket,¹⁷ „a történelem árnyékában maradt” fordítókat,¹⁸ hiszen a fordítás olyan szellemi teljesítményt, melynek szerepét egyetlen korban, egyetlen nyelvben, a szellemi élet egyetlen területén sem lehet alábecsülni.

Nyilvánvalóan és felvállaltan van ebben a célkitűzésben, a tudatosítás és a rehabilitálás igényében egyfajta (kultur)politikai elkötelezettség,

15 Lásd Antoine BERMAN, *Egy módszer vázlata = Kettős megvilágítás*, szerk. JÓZÁN Ildikó – JENEY Éva – HAJDU Péter, Balassi, Budapest, 2007, 356–362.

16 Vö. HTLF. XIX^e siècle, 11.

17 HTLF. XIX^e siècle, 14.

18 *Présentation, sommaire et extraits du volume [HTLF. XV^e et XVI^e siècles]*, https://editions-verdier.fr/wp-content/uploads/2015/11/HTLF_presentation-sommaire-extraits_XV-XVIe-siecle.pdf. Vö. HTLF. XV^e et XVI^e siècles, 12.

hiszen lényegében fordítás- és fordítójogi *harcot* hirdet meg. Ez pedig hosszabb távon akár – hogy az ars poeticájuk retorikáját idéző nagy szavakat használjunk – szellemi forradalomhoz is vezethet, mert a francia szellemi élet önképét rajzolja újra, és azt módosítja lényeges pontokon. S ha történetileg nézve mindaz, ami francia és egyben forradalom is volt (akár politikai, akár kulturális téren), az később nemzetközi szinten is forradalommá vált, így ez is és tágabb körben is az önkép átírásával járhat. Mégsem gondolom, hogy tartani kellene tőle, vagy bármi mást lehet benne látnunk, mint azt a potenciális felszabadító hatást, amelyet a magyar kultúra nézőpontjából máris érzékelhetünk, ha végigolvassuk a négy kötetet.

Mert például alapjaiban kérdőjelezi meg az eredetiség hiányának gondolatából fakadó kisebbségi érzést, akár csak a folyamatos megkérdés érzését, melyek a magyar kultúra önképében mindig jelen voltak. Az a történeti ív ugyanis, melyet a francia fordítások vizsgálata nyomán vázol fel, nagyon sok ponton találkozik a magyar történettel. Például arra mutat rá, hogy a francia is egy dialektusokból formálódó nyelv, mely csak lassan kerül – azok közül kiemelkedve – hegemón helyzetbe, és még a 18. században is jelentős harcokat vív a latin ellen, hogy az írásbeliség minden területét meghódíthassa. Ugyanakkor az is igaz, hogy ennek ellenére a francia a 18. századra nemzetközi nyelvvé tud válni. De ez a státusz csorbát szenved már a következő században, és ahogy a francia nyelv veszít nemzetköziségéből, úgy fordul a francia kultúra egyre inkább a más nyelvű kultúrák felé, és így kezdi látni a fordítás jelentőségét. Az *HTLF*-ben vázolt történet tehát azt mutatja, hogy a francia kultúra számára akkor válik fontossá, hogy idegen kultúrákat közelebb hozzon önmagához, amikor a francia nyelv önmagát veszélyben érzi. Elkerülhetetlen, hogy észre ne vegyük – akár csak e történeti munka létrejöttének tényében is –, milyen szoros ma is ez az összefüggés.

Az is láthatóvá válik a történetből, hogy a francia „eredeti irodalom” gyökereinél a fordítás ugyanúgy döntő szerepet játszik, mint a magyarnál. Abban az időszakban, amikor a francia a latinból próbál önálló nyelvvé válni, a rokon nyelvekből, az olaszból és a spanyolból való fordítás jelentősége félreismerhetetlen a számára, később az olasz és a spanyol szerepe jelentősen csökken. A 18. századra azoknak a nyelveknek a palettája, amelyekből franciára fordítanak, ugyanolyan szűk, mint amelyekből magyarra fordítanak. A nagy nyelvek közül angolról franciára is csak a 18. században kezdenek fordítani, és a német is csak viszonylag kis mértékben van jelen e század végéig.

A francia szellemi életben a fordításról való gondolkodás ugyanolyan erős szálakkal kötődik a görög–római hagyományokhoz, mint a magyarban, így azonos metaforákkal (a szőnyeg vagy anyag színe és visszája, kép és másolat, rézmetsző stb.) közelítik meg a tárgyukat. És a francia történet is azt mutatja, amit a magyar: azzal, hogy az antik fordításelméleti örökség továbbhagyományozódott, és a 18. századra rögzült a modern nyelvekhez kötődő gondolkodásban, később nem születik gyökeresen új nézőpont a fordításról való gondolkodásban; megújulást ebbe a nyelvészeti és filozófiai gondolkodás változásai hoznak. Így azzal sem születnek sem új elméletek, sem új fordítói ars poeticák, hogy a „szép hűtlenség” fogalma a 17. század legvégén útjára indul francia terepen a fordításokról való beszédben.¹⁹ A fordításkritika kap vele egy olyan terminust, mellyel jóval később, a 19. század végétől kezdve, de főleg a 20. század második felében, könnyen jelezhet elutasítást vagy rosszallást a fordítás hűségét illetően.²⁰ Az *HTLF* arra is figyelmeztet, hogy a fogalom ma túl közismert, túl szorosán kötődik a fordítás gondolatához, és ennek következtében az az elutasítás formálja és határozza meg a társadalom értékítéletét, gondolatait a fordításokat illetően, mely a jelentésében benne rejlik. A „szép hűtlenség” fogalma tehát jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy a fordításokat, fordítókat alulértékeljük kultúraformáló, -alakító szerepük szempontjából.

A történeti összefoglalás azzal, hogy áttekinti, mikor, ki, mit és ki-nek fordított, az írásoknak és műveknek óriási halmazát helyezi vissza a kultúra történetébe, olyan művekről kezd el tudomást venni, melyeket eddig a francia nyelv által meghatározott kultúra körein belül pusztán azért nem vett komolyan és következetesen számításba, mert nyelv-váltás révén váltak annak részévé. Pedig már csak abból az okból is, hogy a valaha volt közönség java valószínűleg összességében jóval kevesebbet olvasott idegen nyelveken, mint a saját nyelvén, kétségbevonhatatlan, hogy a nyelvet váltott írók és művek jelentősen formálták a mindenkor olvasók gondolkodását. Hogy hogyan, azt csak ennek a hatalmas korpusznak az alapos vizsgálata és további fordítástörténeti vizsgálódások mondhatják meg.

19 1694-ben nevezte Nicolas Perrot d'Ablancourt két fordítását egy kritikusa „szép hűtlen”-nek, és a fogalmat a 18. században kizárólag erre a kritikára visszautalva használták. Tágabb körben olyan lassan nyert teret, hogy a francia nyelv legnevesebb lexikonába és értelmező szótárába, a „Littre”-be is csak 1872-ben került be, már azzal a jelentéssel, amit mi is ismerünk: az eredetit „megszépitő” fordításokat nevezzük „szép hűtlennek”. A fogalom szélesebb körű elterjedésére azonban igazán csak az után került sor, hogy a lexikon felvette a terminust a címszavai közé. *HTLF. XVII^e-XVIII^e siècles*, 381–383, 1283.

20 *HTLF. XVII^e-XVIII^e siècles*, 381–383.

Györfly Miklós

EMLÉKEK SZERKESZTŐ KOROMBÓL

1966 és 2016 között, ötven éven át (Úristen!) szinte folyamatosan fordítottam szépirodalmat és esszét, főleg a német nyelvű irodalmakból. Szívesen fordítanék most is, de nincs mit. Mondják legalábbis kiadói szerkesztők, amikor megbízás iránt érdeklődöm, és egyúttal ajánlgatok is könyveket. Az angolszász irodalmak dominanciájára, az egyre csökkenő keresletre hivatkoznak. Szerencsére ez nem egészen így van, a fiatalabb „németes” fordítóknak jut azért némi fordítanivaló, és ez így is van rendjén, váltják egymást a generációk. Számomra azért is örvendetes a foglalkoztatásuk, mert közülük jó néhányan az egyetemi műfordító szemináriumon hallgatóim voltak egykor.

Az egyes népek, nyelvek irodalmát, értékeit nemigen lehet teljes egészükben egymáshoz viszonyítani, egyiket a másiknál mindenestül többre tartani, legfeljebb érzelmi alapon, szubjektív benyomások szerint. A német irodalom a második világháború után külföldön érthető okból hendikeppel indult. Vagy talán már az első után is. Az angolok, a franciák, a hollandok, a lengyelek, a dánok nem szerették a németeket, és legfeljebb egy Thomas Mann-nal, egy Rilkével, egy Stefan Zweiggel tettek kivételt. Nálunk és a többi szocialista országban bonyolította a helyzetet, hogy 1949-től két Németország élt egymás mellett, és az egyiket hivatalból, parancsra szerettünk, támogatnunk, irodalmát, főleg a pártosat, fordítanunk kellett. Olvasni Johannes R. Bechert, Anna Segherst, Willi Bredelt, Stefan Heymet, Erwin Strittmattert, Stefan Hermlint stb. valószínűleg kevesen olvasták, de kölcsönös államközi kulturális megállapodások alapján ki kellett adni őket, ahogy különben az NDK-ban is a magyar szerzőket. De a mi irodalmunk annyiban előnyt élvezett az NDK-s szerzőkkel szemben, hogy remek klasszikusaink is a választékhoz tartoztak, míg az NDK-s kínálat nagy részét a jelenkori „szocialista realista” művek alkották. Elsősorban az Európa Könyvkiadó feladata volt ezek kiadása, mint ahogy a kötelező pártállami szabályozás szerint az Európa általában is a külföldi szépirodalom kiadója volt a Kádár-kori Magyarországon. Igaz, 1962-től a magyar irodalomra specializált Magvetőnek is lett egy világirodalmi sorozata, a Világkönyvtár, feltehetőleg Kardos György, az ÁVH-s alezredeből lett

igazgató úri szeszélyéből és önkényéből, és ez a kiadási jogok megszerzése terén időnként jótékony rivalizálásra készítette a két kiadót.

Az Európa Könyvkiadó az Új Magyar Könyvkiadó utódaként 1957-ben jött létre ezen a néven, és programjával, szerkesztői gárdájával, a fordítások megmunkálásával a múlt század második felében az igényes, szakavatott könyvkiadás etalonjává vált. Sikerként és elismerésként éltem meg, hogy fordítói előzmények után 1972-től én is e kiadó szerkesztője lehettem. Mégpedig az „egyéb” német nyelvű irodalmakra (NSZK, Ausztria, Svájc) szakosodott szerkesztője, és ebben a mivel-tomban az angolszásznak nevezett szerkesztőség tagja. Négy szerkesztőségből állt a kiadó, amelyek aszerint különültek el, hogy hatáskörük mely nyelvek, illetve politikai formációk irodalmára terjedt ki. Az angolszász mellett külön csoportot alkottak az újlatin nyelvű (francia, olasz, spanyol, portugál) irodalmak szerkesztői, továbbá volt még az orosz-szovjet csoport, valamint – és már korántsem nyelvi specifikumok szerint – a népi demokratikus irodalmaké. Az NDK irodalma is ide tartozott.

Hogy a nem kis „nyugati” német nyelvterületért az angolszász szerkesztőség felelt, alkalmilag beugró munkatársak mellett egy ideig hivatalból én egy személyben, jelzi, hogy a szorosabban vett „angolszászok” dominanciája már ekkor is, itt is érvényesült. Nagyon erős csapatuk volt: Osztovits Levente, Bart István, Borbás Mária, Dezsényi Katalin, Várady Szabolcs, Gy. Horváth László. Az én érkezésem előtt távozott a csoportból a nagyszerű Géher István, akinek a szelleme, tudása még jó darabig velünk volt. 1975-től Osztovits Levente lett a csoport főszerkesztője és így az én főnököm is. Osztovits elkötelezett híve, szakértője, rajongója volt a 20. század észak-amerikai irodalmának, és ez a kiadó programján is meglátszott. Számptalan nagyszerű modern amerikai szerző (Hemingway, Faulkner, Wolfe, Anderson, Fitzgerald, O’Neill, Miller, McCullers, Salinger, Heller, Malamud, Updike stb.) művei az 1960–70-es években az Európánál jelentek meg először magyarul.

Az „újlatin” csoport szintén elit társaság volt. Lator László vezette, és a szerkesztőség tagja volt még többek közt Lator felesége, a franciás Pór Judit és a spanyolos Benyhe János. Pár évvel később csatlakozott hozzájuk a spanyolos Szőnyi Feri, a franciás Bognár Róbert és az olaszos Barna Imre. Emlékezéseiben Lator elmondja, hogy mint „külső munkatársak” korábban kik voltak még részesei a szerkesztőségük „léha” életformájának, a sakkozásoknak, szerencsejátékoknak, egymás ugratásának: Kormos István, Czibor János, Réz Pál, Zelk Zoltán, Vas

István, Domokos Mátyás stb. Előbb még a New York-palotában, ahol „mintha visszatért volna a hely, a *Nyugat* szelleme”, később a Kossuth Lajos téri szerkesztőségben.

Az orosz-szovjet csoportot Gerencsér Zsiga vezette. Ő volt a párttitkár, de szinte restelkedett miatta. „Református teológus múltját szépen összeegyeztette a párttitkársággal, nála kedvesebb, szelidebb »funkcionáriust« nem hordott hátán a föld”, írta róla egykori kollégám, a nemrég elhunyt Borbás Mari. „Be-bejött a szobánkba, szép kék szemével rimánkodva nézett ránk: – Gyerekek, nem akarnátok belépni a Pártba? – Mi meg, mint a kórus: – Köszönjük, Zsiga, neem!”¹

A kiadó annak idején a Kossuth Lajos tér 13–15. szám alatt található hatalmas, elegáns, eklektikus bérpalota térre néző frontján a teljes ötödik emeletet elfoglalta. Nyilván lakások alapos átalakításával jött létre az alaprajza. Két lifttel is meg lehetett közelíteni, a kőkandallóval és kovácsoltvas csillárral díszített, márvánnyal burkolt földszinti előcsarnokon át lehetett eljutni hozzájuk. Ha valaki lépcsőn akart fölmenni, Budapest egyik legszebb, sűrűn fényképezett, ellipszis alakú lépcsőházában kapaszkodhatott fel. A mi szerkesztőségi szobáinktól, amelyek az igazgatói irodával együtt a Balassi Bálint utcai sarok felé estek, a kiadó túlsó, a Néphadsereg utca (ma újra Falk Miksa utca) felé eső végvidékéig hosszú, kanyargós folyosó vezetett, innen nyíltak a tér felé a szerkesztőségi szobák, részben erkéllyel és kilátással a Parlamentre. „Hátul” volt a műszaki osztály, a dokumentáció, a könyvtár, a pénztár stb. Errefelé csak akkor járt az ember, ha volt itt valami dolga. A tágas igazgatói szoba a Dunára néző sarkon volt, kétféle nyíló káprázatos kilátással. Akár egy miniszter vagy bankigazgató hivatali szobája is lehetett volna. Mindez már a múlté, már rég nem itt működik a kiadó.

Az én időmben Domokos János volt az igazgató. Erdélyi parasztcsaládból származott, egy ideig parasztpárti politikus volt, aztán 1948-ban átlépett a kommunistákhoz. 1956-ban előbb irodalmi vezetője lett az Európának, aztán haláláig (1987) igazgatója volt. Afféle narodnyik kommunista lehetett, bár sokat nem tudok róla. Zord, mogorva embernek látszott, de hatéves és később félállásban még folytatódó munkaviszonyom alatt csak a folyosón meg értekezleteken találkoztunk, és lehet, hogy ilyenkor mindig a kiadói gondok emésztették. Állítólag kurucos-népi ellenszenvből nem kedvelte a németeket, de a kiadó programjában ennek nyomait nemigen lehetett észlelni. A hetvenes években

számtalan fontos kortárs mű fordítása mellett a modern német irodalom olyan remekműveit is sikerült megjelentetnünk, mint Musil *A tulajdonságok nélküli ember* című regénykolosszusa, Brochtól a *Vergilius halála*, Karl Kraus *Az emberiség végnapjai* című monstruózus drámája, Kafka *Naplója*, Ödön von Horváth és Wedekind drámái.

A kiadó belső légköre és kiadáspolitikája a hetvenes években egyébként is egyre liberálisabb lett. A hatóság (a Kiadói Főigazgatóság) továbbra is megszabta ugyan, hogy a szovjet (és a népi demokratikus) irodalom hány százalékkal legyen jelen az éves tervben, mégpedig államközi egyezmények alapján, de ezek a százalékok megtévesztőek voltak, mert a szovjet irodalomba hallgatólag beletartozott Tolsztoj vagy Dosztojevszkij, Puskin vagy Csehov is, a német demokratikus és az én hatáskörömbé tartozó német irodalmak között pedig elmosódott a határ. A kortárs egyetemi germanisztika szerint Goethe és Thomas Mann, sőt az egész „klasszikus örökség” NDK-snak számított ugyan, de a Goethe halálának 150. évfordulójára megjelentetett tízkötetes Goethe-kiadásunkat és Thomas Mann számos művének új kiadását én gondoztam.

A két „nyugati” csoport a közelmúlt és a kortárs irodalmak kiadása terén viszonylagos szabadságot élvezett. Voltak politikai és erkölcsi tabuk, amelyeket a lefordított és kiadott könyvek nem sérthettek, de a cenzúrát alapvetően nem a felettes hatóság gyakorolta, hanem maguk a szerkesztők, illetve az igazgatóság. „Nekünk” kellett éreznünk, tudnunk, hogy hol a határ. Hogy a kényes részletekhez vagy akár az egész könyvhöz mit szólnának az illetékes elvtársak. A lektorok és szerkesztők által kipécézett rázós részletekről persze mindig Domokos mondta ki a végső szót. Elsősorban ő felelt a könyvekért, és fő erénye éppen az volt, hogy tudta, mit lehet és mit nem, ugyanakkor hajlandó volt néha kockáztatni is.

A világirodalom mindenesetre kevésbé érdekelte a pártot, mint a magyar, vagy ha mégis, akkor inkább az arányok: a szocialista és a nyugati irodalom köztiek. A rentabilitás, a kereslet, a divatok, a naprakészség sokkal kevésbé számított, mint a vélt vagy valóságos irodalmi érték, a világirodalmi örökség reprezentációja. Domokos igazgató egyik fő ambíciója az volt, hogy impozáns sorozatokban jelentesse meg A Világirodalom Remekait, és az idők folyamán kétféle változatban is A Világirodalom Klasszikusait. A kortárs külföldi irodalmat, nyugati mintára, puha fedelű zsebkönyvsorozatokban adtuk ki (Modern Könyvtár, Európa Zsebkönyvek).

1 <http://muforditok.hu/index.php?submenu=news&id=183>.

A szerkesztőségek és az igazgató között helyezkedett el és közvetített az irodalmi vezető, aki, legalábbis alkalmazásom kezdetéig, Szekeres György volt. Egy év múlva, 59 éves korában meghalt, úgyhogy én jóformán csak hírből ismertem. Kommunista volt, 1938-tól Párizsban élt, és részt vett a francia ellenállási mozgalomban. 1945-ben hazajött, és újságíróként, illetve diplomataként szolgált a kommunistákat. 1950-ben lecsukták és csak 1954-ben szabadult. Egy ideig műfordításból élt, aztán nemsokára az Európa szerkesztője, majd irodalmi vezetője lett. Elődje, akit én már csak futó találkozásokból ismertem, Wessely László volt, szintén a kommunista mozgalom régi harcosa, Illyés Gyula barátja, aki évtizedekig Párizsban és Moszkvában élt. 1980 körül az Európa műfordítói díjat nevezett el róla, amelyet mindmáig odaítélnek évente egy érdemes fordítónak.

Szekeres utódja Antal László lett, aki a Kulturális Kapcsolatok Intézetéből nyergelt át a kiadóhoz. Először, még Osztovits Levente előtt, az angolszász csoportot vezette főszerkesztőként. Alacsony termetű emberke volt, tömött, göndör hajú, penge szájú; erős dioptriás, fekete csontkeretes szemüveget viselt és mindig ugyanazt a kopott, divatjamúlt öltönyt. Savanyú, lapos humora volt, de nem győzte fitogtatni. Beszélgetés közben sokatmondóan és baljóslatúan mosolygott. Jól tudott németül és franciául, jó stilisztá volt, de kínos pedantériával avatkozott be a fordításokba. „Besserwisser”, így jellemezte emlékezésében Kószeg Ferenc, aki szintén a kiadó szerkesztője volt ebben az időben. Nem sokkal alkalmazásom után került sor az általam fordított Eckermann-féle *Beszélgetések Goethével* szerkesztésére, amelyre ő maga jelölte ki magát, és elborzadtam, amikor az első oldalakon mindenbe belekötött, és nem győzte mutogatni, hogy szerinte mit hogyan kellene jobban csinálni. Órákon át tartott, amíg ezeket az első oldalakat megvitattuk. Aztán egy idő múlva már jóval nagyvonalúbb lett, és lassan minden jó volt úgy, ahogy én fordítottam.

Bár nagyjából már annak idején is sejteni lehetett, később fehéren-feketén kiderült, hogy besúgó volt, ügynök, „Bereznai” fedőnéven. Szőnyei Tamás *Titkos írás* című monumentális művében részletesen feltárja ügynöki tevékenységét, amely 1967-ben kezdődött és egészen nyugdíjba vonulásáig, 1989-ig tartott. Úgy tűnik, keveset ártott, inkább közvetített, fontoskodott. Többek között részletes jelentést írt 1979-ben Osztovits Leventéről, az utódjáról a főszerkesztői székben, abból az alkalomból, hogy Osztovits ösztöndíjjal Amerikába készült. Csupa jót írt róla, többek közt olyan blódségeket, hogy „politikailag

a rendszerünknek feltétlen híve”, és az volt a konklúziója, hogy „Osztovits minden olyan együttműködésnek megnyerhető, amely összhangban van fentebb kifejtett felfogásával, valamint az emberi tisztességről alkotott szigorú elveivel”.² Osztovits beszerzése nem ekkor vetődött fel először, hanem már 1965-ben, egyetemista korában. Már ekkor úgy ítélték meg a belügyesek, hogy „értelmiségi származása és bencés gimnáziumi végzettsége ellenére képes beilleszkedni a szocialista eszmei közösségbe”, és hogy „hazafias alapon megközelíthetőnek, kiváló képességei alapján pedig a velünk való együttműködésre alkalmasnak látszik”.³ Beidéztek a katonai kiegészítő parancsnokságra, ahol „meghallgatták”, de úgy ítélték meg, hogy „egészségi állapota” és zárkózott természete miatt mégsem alkalmas ügynöki feladatok elvégzésére.

Osztovits Levente törekeny, labilis, betegeskedő ember volt. Sok időt töltött betegszabadságon, és amikor már megengedhette magának, 2-3 óra körül lelépett a kiadóból, miután előzőleg egy vendéglőben megebédelt. Tériszonya volt, ezért nemhogy a lépcsőházban nem tudott közlekedni, de liften is csak úgy, hogy a hivatalsegéd felhozta neki a liftet az ötödik emeletre, és a fal mentén kikísérte. Sokat cigarettázott, lehet, hogy nagyon sokat, és ez talán hozzájárult ahhoz, hogy idő előtt elvitte a tüdőrák. Fő erőssége az angolszász kultúrán iskolázott, rendkívül határozott irodalmi ízlés volt, amely nemcsak a kiadóban, hanem színházaknál végzett dramaturgi munkájában és a Színművészeti Főiskolán tartott drámatörténeti óráin is érvényesült. Tulajdonképpen a dráma volt a fő kompetenciája, és a fő kiadói ambíciója is a drámakötetek kiadása lett, akkor, amikor drámák könyv alakban már alig jelentek meg.

Domokos szerda délelőttönként „szerdai” értekezletet tartott, amelyen az irodalmi vezető és a főszerkesztők mellett azok a szerkesztők vettek még részt, akik a napirendre tűzött könyveket megvitatásra beterjesztették. A beterjesztett könyvek gyakran hetekig, sőt hónapokig várták, hogy a sorsukról döntő értekezlet színe elé kerüljenek. Ilyenkor a lektori jelentések alapján a jelenlévők már nagyjából tudhatták, érdemes-e kiadni, ki lehet-e adni a könyvet, de a végső döntést az igazgatónak kellett kimondania. A kiadásra elfogadott és lefordított könyvről és a megszerkesztett kéziratról a szerkesztőnek szerkesztői jelentést kellett írnia, amely már nem az igazgatónak, hanem a Kiadói Főigaz-

2 SZŐNYEI Tamás, *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956-1990*, I., Noran Könyvesház, Budapest, 2012, 932.

3 *Uo.*, 933.

gatósnak szolt. Ha akadtak a könyvben kényes részletek, ezeket a szerkesztőnek, illetve már előbb a lektoroknak jelezniük kellett, így ritkán fordult elő, hogy az igazgató és a főhatóság zsákbamacskát vett. A szerkesztő, engem is beleértve, így bizonyos mértékig cenzori funkciót látott el, amit úgy igyekezett összeegyeztetni a kulturális lelkiismeretével – ha volt neki ilyenje –, hogy a lényeg úgysem rajta múlik, keckedhet, de úgymint hiába, elhallgathatja, hogy rázós részletek vannak a könyvben, de ha ő nem jelzi, akkor vagy kiszúrja valaki más, vagy neki kell elvinnie a balhét.

A kritikus részletek többnyire semmiségek voltak – főleg mai szemmel. Az ideológiailag, „esztétikailag”, politikailag teljes egészükben „káros”, „ellenséges” könyvek még a lektorálásig se nagyon jutottak el, mert megelőzte őket a „rossz hírük”. Nyugatnémet nyelvterületen egyes műveivel ilyen szerző volt többek közt Uwe Johnson (*Jabrestage* stb.), Hermann Hesse (*A pusztai farkas*), Günter Grass (*Kutyaevek*).

Lektori jelentéseket én is írtam: a külső lektorok véleményének figyelembevételével kellett eldöntennem, javasolom-e kiadásra a szóban forgó művet. Így például 1976-ban amellet érveltem, hogy adjuk ki Heinrich Böll *Ansichten eines Clowns* (*Egy bohóc nézetei*) című, 1967-ben megjelent regényét, annak ellenére, hogy szerepel benne az a bizonyos részlet, „amely diffamáló az NDK-ra nézve”. A clown balul sikerült erfurti látogatásáról van szó, amikor is a „kulturfritzek” elszörnyedve ébrednek rá, hogy a vendégük milyen megbotránkozató számokat akar előadni. Az idézethez hozzáfűztem azokat a sanda érveimet, amelyek szerint nyugodtan kiadhatjuk a könyvet, mert „Böll bírálata nem az NDK-nak mint a másik német államnak szól, hanem a szocialista dogmatizmus egyik, számára legközelebbi s legfájóbb lehetséges megjelenési formájának. Tehát ha kiadnánk a könyvet, elsősorban nem az NDK-ra kellene tekintettel lennünk, hanem önmagunkra, minthogy az idézett jelenet nálunk is lejátszódhatott volna... A *Clown* kiadásával csak mi nyerhetünk.” Az *Egy bohóc nézeteit* végül is az Európa mégsem adta ki, hanem csak hat évvel később, 1982-ben a Magvető.

Valami hasonló történhetett Grass *A bádogdobjával* is, bár ebben nekem nem volt szerepem. A regényben bőségesen található olyan részletek, amelyek politikai és „erkölcsi” szempontból nem vagy nehezen fértek össze a „szocialista morállal”, és tudtommal ezért az Európa nem is élt kiadási jogával. Ezt a regényt, amelynek az eredetije 1959-ben jelent meg, szintén a Magvető adta ki először 1973-ban, mégpedig annak a Szijgyártó Lászlónak a fordításában, aki nagyjából ebben az

időben még az Európa angolszász csoportjának a főszerkesztője volt. Mindenesetre kihagytak belőle egy húszsornyi részletet a Danzigot megszálló szovjet hadsereg által elkövetett disznóságokról – nyilvánvalóan Grass és a kiadója tudta nélkül –, és ez a kihagyás öröklődött a későbbi kiadásokra, amelyeket már az Európa jelentetett meg. 2004-ben egy olvasó vette észre a feledésbe merült csalafintaságot, és megírta a Magyar Nemzetnek. Az akkori igazgatót, Osztovits Leventét kínosan érintette a dolog, és intézkedett, hogy sürgősen pótolják a kihagyott szakaszt. Bár Grass szociáldemokrata politikai szerepvállalása „haladó”, baloldali író színében tüntette fel a szocialista táborban, voltak regényei, amelyek politikai okokból mégsem jelenhettek meg magyarul. Ilyen volt többek közt az *Örtlich betäubt* [Helyi érzéstelenítés] (1969), amely tudtommal a mai napig lefordíthatatlan, és a *Hundejahre* (*Kutyaevek*), amely csak 2001-ben, 38 éves késéssel jelent meg először magyarul.

Alfred Andersch *Efraim* című regényével (1967) kapcsolatban hasonló aggályok merülhettek fel, mint Böll *Clownjával*: az első személyű hős az NDK-ba látogat, és ott olyan nyomasztó benyomások érik, mint a clown: „A tudat, hogy olyan országban vagyok, ahol az embernek ki kell vennie a cigarettát a szájából, hogy ellenőrizni tudják az útlevelképét, eleinte elvette a kedvemet Brecht darabjától.”⁴ Erről is írtam lektori jelentést, mellékelve hozzá az aggályos részletek fordítását, és megint csak a könyv kiadása mellett foglaltam állást. Ezt a regényt végül is 1976-ban adta ki az Európa.

Hermann Hesse *A pusztai farkasa* (1927) ellenben sem az Európánál, sem a Magvetőnél nem jelenhetett meg a rendszerváltás előtt. Az Európánál az volt a kifogás ellene, hogy a hippimozgalom bibliája és a kábítószer-fogyasztást propagálja... Kétségtelen, Hesse annak idején már több mint ötvenéves regénye az 1960/70-es években hihetetlenül népszerű lett az alternatív amerikai fiatalság körében, és ez a divatja diszkreditálta a szocialista ideológia szemében. Az Európánál lektori jelentések tanúskodtak az elzárkózásról. Végül 1992-ben jelent meg először *A pusztai farkas* az újonnan alapított, alternatív Cartaphilus Kiadónál.

Akadtak szép számmal olyan „kísérleti” művek is, amelyeket azért nem adhattunk ki, mert a kiadói verdikt szerint csak egy szűk értelmiségi elitet érdekeltek vagy teljes értetlenségbe ütköztek volna. Ilyen volt például Arno Schmidt prózája, amely a mai napig ismeretlen nálunk,

4 Alfred ANDERSCH, *Efraim*, ford. Kovács Vera, Európa, Budapest, 1976, 179.

vagy a Wiener és a Grazer Gruppe alakjai (Oswald Wiener, H. C. Artmann, Wolfgang Bauer, Barbara Frischmuth, Peter Handke, Gert Jonke, Gerhard Roth, Elfriede Jelinek stb.). Oravec Imre kezdeményezésére és fordításában Artmanntól és Frischmuthtól megjelent ugyan a Modern Könyvtárban egy-egy vékony kötet (*How much, szívi?*, illetve *Zárda*), de több nemigen. Frischmuthra nézve ez azért is lehetett bántó, mert ő elég jól megtanult magyarul, és fordított is magyar szerzőket, főleg Mándyt. Végül 1990-ben nem más, mint az akkor még kevésbé ismert Kertész Imre fordította le az Európának egy további könyvét. Handkétől a hetvenes évek második felében több kötet is megjelent magyarul, elsősorban a *Kaspar* című színműve, aztán *A kapus félelme tizenegyesnél* (1979) című gyűjtemény, amely négy kisregényét tartalmazza, és a Magvetőnél a Rakéta Regénytár sorozatban a *Vágy nélkül boldogtalan* és a *Gyerektörténet*. 1990-ben még kiadta az Európa a *Végre egy kínai* című regényét az én fordításomban, és ugyanebben az évben a Magvető *Az ismétlést* Tandori fordításában, de azóta semmi. A hovatovább száznál is több címet magába foglaló, Nobel-díjas életműről – sejtethető, de nem igazolható okokból – a magyar könyvkiadás nem vesz tudomást. Személyes érdememnek tulajdonítom a *Ki volt Edgar Allan* című antológiát (1982), amely négy osztrák és három NSZK-beli szerző egy-egy kisregényét tartalmazza, nagyrészt olyan szerzőkét, akik az itt közölt írásukon kívül nem is nagyon jelentek meg többé magyarul (Wolfgang Bauer, Gert Jonke, Peter Rosei, Hans Frick, Dieter Kühn).

Két legnagyobb és legkeservesebb munkám Tandori két gigászi fordításának (Robert Musil: *A tulajdonságok nélküli ember* és Karl Kraus: *Az emberiség végnapjai*) a szerkesztése volt. Nemcsak a „szerkesztésük”, hanem mindenekelőtt az eredetivel való egybevetésük, amit kontrollszerkesztésnek nevezünk. Ez tudtommal ma már kiment a divatból. Tandorinál ez létkérdés volt, mert önkényesen átírta helyenként az eredeti szöveget. Főleg olyankor kellett résen lenni, és ez majdnem minden oldalon előfordult, amikor zárójelbe téve és felkiáltójellel a *sic!* formulát biggyesztette kézírással a lap szélére. Ezekben a helyeken rendszerint valami turpisságra bukkant a szerkesztő, főleg olyan szójátékokra, amelyeknek nyomuk sem volt az eredetiben. Tandori gyakran nem tudott ellenállni az idétlen viccelődésnek. Nekem ilyenkor el kellett tüntetnem a többnyire gyenge poénjait, attól tartva, hogy ki fogja kérni magának a változtatásaimat. De valószínűleg soha többé nem nézett bele a kéziratba, mert egyszer sem tiltakozott.

Azért sem értettem a sületlenségeit, mert egyébként zseniálisan oldotta meg a bonyolult, elvont mondatokat. Látszott, hogy nagyon érti Musilt, sőt értőn a maga képére formálja a szövegét, de mintha szüksége lett volna arra is, hogy hozzátegye a magáét, játsszon vele. Két rétege volt a szerkesztésének. Egyrészt bizonyos távlatból, a szövegösszefüggések távlatából kellett közelíteni a mondatokhoz. Másrészt külön-külön az egyes mondatokhoz. Mondatonként rágtam át magam a szövegen, helyenként szavanként, minduntalan belepislantva az eredetibe. Annyira közel mentem hozzá, hogy a fától gyakran nem láttam az erdőt, de muszáj volt Tandori modorosságait, önkényességeit gyomlálnom, kihagyásait pótolnom. Elsőre ezen a szinten kellett tehát a szöveget megmunkálni, úgyszólván földhözragadt ügyelettel ellenőrizni a mondatokat, miközben „odafönn” elvonult maga a regény, és én csak alulról láttam, szinte lopva. Aztán persze felemelkedhettem az értelem, a jelentés és a stílus szintjére, és ilyenkor már bámultam Tandori teljesítményét.

A 800 oldalas *Az emberiség végnapjai* ugyanabban az évben, 1977-ben jelent meg, mint a 2200 oldalnyi Musil-regény – hogy Tandori ezt hogy győzte, és hogy az Európa, benne én, mi mindenre vállalkoztunk annak idején, ezek ma már szinte felfoghatatlan dolgok. A Krauskötet kolofonjában az olvasható, hogy „szerkesztette és az eredetivel egybevetette Eörsi István”. Ez így is volt, olyannyira, hogy Eörsi összevetett Tandorival, mert telefonon(?) számonkérte rajta az önkényes átírásait, sőt betoldásait, amelyek néhol még elképesztőbbek voltak, mint a Musil-fordításban, de felelős szerkesztőként nekem is végig kellett bogarásznom a teljes szöveget, és én ezt egyszerűen nem tudtam másképp csinálni, csak úgy, hogy harmadik instanciaként összeolvastam Karl Kraust Tandorival és Eörsi javításaival.

A szerkesztés az Európánál és az általam is alkalmazott gyakorlat szerint általában azt jelentette, hogy az ember párhuzamosan kontrollszerkeszti, azaz veti egybe a fordítást az eredetivel, és szerkeszti is egyben, azaz stílári javításokat végez rajta, ha szükséges. A kétfajta közelítést sokszor nem lehet elválasztani, megkülönböztetni egymástól. A szakmai vagy nyelvi szempontból speciális szövegeknél persze szükség lehet külön szakértő kontrollszerkesztőre, de a szerkesztővel ilyenkor is kölcsönösen együtt kell működniük. Az eredeti szöveg vagy a kontrollszerkesztés folyamatos figyelembevétele nélkül szerkeszteni egy műfordítást, ami manapság rendszeres gyakorlat, szerintem tisztességtelen.

Az egyetemi állásom kedvéért végül is távoztam az Európától, de fordításokat továbbra is készítettem a kiadónak. Eleinte leginkább azok a (nyugat)német lapok és kiadói prospektusok hiányoztak, amelyekből tájékozódni lehetett a könyvpiac újdonságairól. Az Európához járt a Die Zeit, a Der Spiegel, a német könyvkereskedelem sűrűn megjelenő, vastkos kiadványa, a Börsenblatt des deutschen Buchhandels, valamint irodalmi folyóiratok és a nagy kiadók művészi kiállítású programjai. Később az internet pótolta ezeket a fórumokat. De arra már nem volt többé befolyásom, hogy mi mindent kellene még lefordítani a közelmúlt és a jelenkor német irodalmából, a sokszor érthetetlen mulasztásokat viszont számontartottam, és néha házaltam velük kiadóknál. A nagy nevek közül Uwe Johnstontól mindössze egy regény, az első jelent meg, a *Mutmaßungen über Jakob*, az is csak 2001-ben, 42 éves késéssel egy kis vidéki kiadónál. Max Frischnek több fontos időskori regénye nincs meg magyarul, de még jobban fájjalom, hogy nagyra tartott naplói sem érdeklék kiadóinkat. A 93 éves Martin Walsertől elég sok minden megjelent magyarul, de sem a hírnevét megalapozó korai művei, sem számos újabb nagy regénye nincs lefordítva. A főként színdarabjairól ismert Wolfgang Hildesheimer izgalmas prózáját úgy szólván csak *Mozart*-könyve képviseli. A fiatalabb nemzedékhez tartozó Botho Strausst, a legjelentősebb jelenkori drámaírók egyikét csak néhány darabja alapján ismeri a magyar közönség, holott kiváló prózaíró és esszéista is. Arno Schmidt és Peter Handke mellőzéséről már volt szó. Sorolhatnék még kortárs német, osztrák, svájci szerzőket is, akik a méltán népszerű Daniel Kehlmann mellett a magyar könyvpiacra szinte csak véletlenszerűen vagy egyáltalán nem bukkannak fel. De ez már biztosan csak egy kimustrált szerkesztő morgolódása lenne, úgyhogy nem folytatom...

Szenkovics Enikő

IDENTITÁSFOGALMAK ÉS FORDÍTÁSI LEHETŐSÉGEIK FRANZ HODJAK *KOFFER VOLL SAND*¹/*HOMOKKAL TELI BÖRÖND*² CÍMŰ REGÉNYÉBEN

Előljáróban

Egészen friss fordításélmény lévén, másodszer nyúlok Franz Hodjak *Homokkal teli bőröndjéhez*, és próbálom azt a regénybeli kulcsfogalmak és a hozzájuk rendelt fordításbeli kérdések mentén bemutatni. Előző írásomban³ az utazás, pontosabban a bolyongás témáját, illetve az ehhez szorosan kapcsolódó emlékezések, álmok idősíkjaikat, azok lehetséges megoldásait boncolgattam az eredeti, német regényben és a saját fordításom alapján. Jelen írásban a Hodjak műveiben igen fontos szerepet játszó identitáskérdésre térek ki, konkrét szöveghelyekkel szemléltetve a tárgyalni kívánt szempontokat. Ahhoz viszont, hogy az adott részek és összefüggések érthetőbbé váljanak, az alábbiakban röviden felvázolom a regény kontextusát és cselekményét.

Mi van a b(B)öröndben?

Franz Hodjak (1944, Nagyszeben) író 1992-ben hagyta el szülőföldjét, Erdélyt, és vándorolt ki családjával Németországba (ma a Frankfurt melletti Usingenben él). A *Homokkal teli bőrönd* főszereplője, Bernd Burger sorsát nem lehet leválasztani a szerzőéről, túl sok ahhoz az élet-történeti egyezés, amit az egyes szereplők neve (Astrid, a főszereplő lánya, Caramagiu és Nodiț szekusezredes), településnevek (Kolozsvár, Nagyszeben stb.) vagy városok szimbólummá emelkedő helyszínei (a temesvári Dóm tér, a kolozsvári Házsongárd, Melody vendéglő stb.)

- 1 Franz HODJAK, *Koffer voll Sand*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2003.
- 2 HODJAK, *Homokkal teli bőrönd*, ford. SZENKOVICS ENIKŐ, m. e. [A magyar szöveghelyekre való hivatkozás esetében, mivel a magyar fordítás még megjelenés előtt áll, és ennek oldalszámai nem tekinthetők véglegesnek, ezért a német nyelvű regény oldalszámai tüntetem fel. – Sz. E.]
- 3 SZENKOVICS ENIKŐ, *Fordítói kihívások Franz Hodjak Homokkal teli bőrönd című regényében*, Erdélyi Múzeum 2020/3. (m. e.)

is mutatnak. Azonban a regény műfaja, abszurd történetei minden szinten felkínálják a fikcióként való olvashatóságot. Vezérmotívumként halad végig a művön annak gondolata, hogy az itthon megtapasztalt identitásbeli problémák, a kisebbségi lét kérdései odakint sem oldódnak meg a kiköltözés által, annak ellenére sem, hogy az identitás főkomponenseként emlegetett nyelvhasználat kérdése rendeződik: Németországban az államnyelv válik anyanyelvvé. Az identitás problémája azonban ennél sokkal összetettebb, és – mint látható lesz – ezt a kérdést járja körül, saját élményanyagból merítve, az általa megszokott abszurd stílusban Hodjak a *Homokkal teli bőröndben*.

A cselekmény mondhatni ott kezdődik, ahol előző regényében, a *Határkövekben* abbamaradt: az író alteregójának is tekinthető Bernd Burger, a kivándorlási kérelem megszerzését követően elindul feleségével, Melittával és lányával, Astriddal választott hazájába, Németországba. A regény ennek az autóval tett utazásnak, pontosabban fogalmazva, bolyongásnak a történetét írja le. A Burger család folyamatosan eltéved, mindig máshol köt ki és az írótól már megszokott abszurd történetekbe keveredik, el-eltávolodva a céltől, mondhatni: folyton nem érkezik meg. Ebben a 20. századi Odüsszeiában az eltévedések eleinte ugyan véletlenek sorozatának tűnnek, ám a regényben előrehaladva fokozatosan összeáll a kép: a megérkezésnek sokkal inkább a szándékolt halogatásáról van szó, mintsem az eltévedések véletlenszerű láncolatáról. Ezt leginkább a hazáról, illetve hontalanságokról szóló részek igazolják, amelyekről a későbbiekben részletesebben is szólni fogok. Az „egyenes”, azaz a kiindulópontból a célba vezető útról való le/eltérések, megállók, illetve maga az utazás is igen jó alkalmat szolgáltat a visszaemlékezésre, álomra/álmodozásra, elmélkedésre, ezek során pedig a főszereplő a maga számára is próbálja megragadni identitását, mégpedig saját népe, a szászok, illetve magyar felesége, s nem utolsósorban a román kollégák, illetve a németországi németek szemszögéből.

Haza – hontalanságok?

Akár az elmélkedések kiindulópontjának is tekinthető a „[...] lehetnek-e azok a helyek, ahol az ember, mindegy, milyen okból, a kisebbséghez tartozik, a haza vagy védettség helyei?”⁵ kérdés. A főszereplő Bernd Burger a regény folyamán, különböző helyzetekben és különböző sze-

4 Hodjak, *Koffer voll Sand*, 34.

replők bőrébe bújva, többször is megpróbál erre válaszolni, később a már „kinti”, kivándorolt kisebbség részeként, ám nem sok sikerrel. Azonban nem is a válaszadás a fontos, hisz nem is létezik egyetlen, végérvényes válasz, hanem az ezen való töprengés, az elmélkedés folyamata, pontosabban a főszereplőt minduntalan magával ragadó folyama, amely a kivándorlásra készül, majd kivándorló embert élete végéig gyötri.

Magának a *kisebbség* szónak a fordítása is elgondolkodtató: a német *minderből* képzett *Minderheit* árnyalatnyival többet jelent a magyar kisebbségnél. A *mindernek* ugyanis a ’kisebb’, ’csekélyebb’, ’kevesebb’ jelentésén kívül van egy ’silányabb (értékű)’ jelentése is,⁵ ami fokozza a szó pejoratív értelmét. Ráadásul a *minder* a német szótárban külön szócikként szerepel, ezáltal nagyobb hangsúlyt is nyer, a magyar értelmező szótár viszont a *kisebb* szót nem tünteti fel külön szócikként, csak az alapfokú *kis* melléknévet, illetve a *kisebbség* főnevet.⁶ A magyar nyelvű *kisebbség* szó pejoratív értelmét nem a szótár, hanem a történelmi tapasztalat adja: a többséghez képest számbeli és az ebből adódó befolyásbeli, a hatalmi különbség „alábbvalósága” ugyanúgy beleérthető a kisebbség fogalmába, mint a német megfelelője esetén. Ez a „másik” oldalról, a román részről történt „lekezelés” a kommunista Romániában nap mint nap, akár apró gesztusokban is érzékeltette az alá- és fölérendeltségi viszonyt, és a többség ezen viszonyulása meghatározónak tekinthető a saját identitás, önkép kialakulásában, alakulásában. A középfokú melléknévből képzett szavak, a *minder – Minderheit / kisebb – kisebbség*, illetve a *mehr – Mehrheit / több – többség* egyaránt a valamihez/valakikhez képest alsóbb-, illetve felsőbbrendűséget sugallják, ami egy demokráciában is, de a kommunizmus alatt még inkább rányomja a bélyegét a mindennapokra.

A hazakeresés során, amely nemcsak konkrét helyek elhagyását és újak keresését jelenti, hanem ennél sokkal komplexebb folyamatot, a főszereplő már a regény elején feszegeti a haza/hontalanság témáját, mely újból és újból felbukkan a műben, és amely számos Hodjak-interjúban is megjelenik.⁷ Illetve egészen pontosan a hontalanság témáját:

5 Lásd HALÁSZ Előd – FÖLDES Csaba – UZONYI Pál, *Német–Magyar Nagyszótár*, Akadémiai, Budapest, 1998, 1089.

6 JUHÁSZ József – SZÖKE István – O. NAGY Gábor – KOVALOVSKY Miklós, *Magyar Értelmező Kéziszótár*, Akadémiai, Budapest, 1975², 725–726.

7 Így például egy 2017-esben is: „Végző soron két hazátlanságom van, mert a hontalanságom Romániában teljesen másfajta volt, mint a hontalanságom Németországban.” SÁNTA-JAKABHÁZI Réka, *Utazás hazák és hontalanságok között – interjú Franz Hodjak költővel, íróval, műfordítóval*, Helikon 10. (2017), <https://www.helikon.ro/utazas-hazak-es-hontalansagok-kozott-interju-franz-hodjak-koltovel-iroval-muforditoval/>

főszereplőinek, jelen esetben Bernd Burgernek hontalanságai vannak. Így, többes számban. Ez történik akkor is, amikor a *Homokkal teli bőrönd* lapjain tett utazás során, egy szálloda fürdőjében szónokolván, a zuhanyrózsát mikrofonként használva és monológjába egyre jobban belelendülve a következőket mondja, egyre fokozódó hangerővel és ennek megfelelő érzelmi töltettel:

[...] mert ha az ember egy országot, amelyből kivándorol, valóban a hazájának érezte volna, akkor nem hagyta volna el. És ez a téves következtetés, magyarázta Bernd Burger a zuhanyzófülke lefolyójának, egyedül azon a tényen alapul, hogy az ember jobban tudja kezelni a régi hontalanságát, mint az új hontalanságát, és azzal Bernd Burger beleüvöltötte a mikrofonként szája elé helyezett zuhanyrózsába, hogy a haza fogalmára egy halom idealizált jelentés rátapad, főként a kivándorlók körében, és mivel gyakran nem azt találják, amire vágytak, siratni kezdik azt, amit a képzeletükben elvesztettek, de amit valójában soha nem is birtokoltak.⁸

A német *Emigranten* magyar megfelelőjeként tudatosan, jobban mondva ösztönösen választottam a *kivándorlók* és nem az emigránsok kifejezést: a nyolcvanas évek második felében nekem személy szerint, erdélyi, kolozsvári tinédzserként, illetve a környezetemnek ugyanis ez a szó, illetve szócsalád (kivándorlás, kivándorló, kivándorlási kérelem, kívándorolt) égett az agyamba és a lelkembe, valahányszor egy-egy osztálytárs, barát, ismerős, szomszéd kitelepüléséről értesültem. Nem véletlenül tettem múlt időbe a zárójelben szereplő kivándorolt szót, hisz ennek szándékát utolsó pillanatig titokban kellett tartani, mely sok esetben csak azután derült ki, miután az illetékesek, a fejenként engedélyezett néhány tíz kilónyi holmival, a pár négyzetméternyi dobozba sűrített életükkel elhagyták hazájukat. Ugyanakkor pedig az emigráns, migráns szóhoz más, napjaink történéseit felidéző jelentések tapadnak, ezért jelen szöveg szempontjából nem tartom megfelelőnek.

A hontalanságok témája Bernd Burgernek egy idegenvezető nővel a szálloda halljában folytatott beszélgetése során is előbukkan, mely új alkalmat szolgáltat a hazáról való töprengésének:

- Ha jól értem, ön örül annak, hogy két hazája van.
- Hogyhogy?

8 HODJAK, *Koffer voll Sand*, 35.

– Abból, amit mondott, egyértelműen következik, hogy két hazája van.

– És melyek lennének ezek?

– Erdély, és most Németország. Két hazával rendelkezni – magyarázta az ifjú hölgy – minden bizonnyal izgalmasabb, mint egy hazát birtokolni, minden egyéb unalmas.

Bernd Burger életében először hallotta a haza szót többes számban. Közölte is vele, majd hozzáfűzte, nemcsak hogy nem rendelkezik két hazával, hanem eggyel sem, neki inkább két hontalansága van.

A *Heimat* és *Heimatlosigkeit* szembeállítását a magyar fordításban, miként azt Sánta-Jakabházi is tette az interjú fordítása során, jómagam is először ugyanazon alapszóval, illetve az abból képzett alakokkal próbáltam megoldani, vagyis a *haza* versus *hazátlanság* szópárral, úgy éreztem ugyanis, hogy az egyazon szótó használatával jobban kidomborodik a valamivel rendelkezés és valamitől való megfosztottság ellentéte. Aztán mégis a *haza* versus *hontalanság* mellett döntöttem: míg a hazátlannak a 'hazájából elűzött' jelentése kerül előtérbe, addig a hontalan esetében erre más jelentések is ráépülnek, melyek igen fontosak a regény szintjén, 'akinek nincs állampolgársága', 'otthontalan, idegen'.⁹ Itt tehát nemcsak a kivándorlás kiindulási országára és az azzal összefüggő körülményekre helyeződik a hangsúly, mint a hazátlan esetében, hanem maga az állapot is erőteljesen benyomul a képbe, és a célvesztettség is ráépül erre a fogalomra.

A kisebbség és haza/hontalanság egymással minduntalan összefonódó kérdése Hodjak *Határkövek* című regényében úgyszintén felbukkan:

Harald Frank azt is tudta, hogy anyja egész életén át hontalan volt. Romániában egy kisebbséghez tartozott, a német kisebbséghez. Németországban szintén egy kisebbséghez tartozott, a külföldiek kisebbségéhez. És annak is nagyon is tudatában volt Harald Frank, hogy ez a maréknyi föld, amit magával vitt, nem hazai föld volt.¹⁰

9 Lásd JUHÁSZ–SZÖKE–O. NAGY–KOVALOVSKY, *Magyar Értelmész Kéziszótár*, 559.

10 Franz HODJAK, *Grenzsteine*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1995, 182. Magyarul 2010-ben jelent meg, lásd Franz HODJAK, *Határkövek*, ford. SZENKOVICS ENIKŐ, Kriterion, Kolozsvár, 2010.

A sandítás kényszere

Ez a sehova sem tartozás, a hazák közöttiségben, a hontalanságban/hontalanságokban való lét, a kivándorlás maga eleve felveti a le- és bezártság, el- és behatároltság problémáját. A következő idézett rész a regény első oldalairól származik, amellyel kapcsolatban meghatározónak tartom a kommunizmusban való létet, az abban minden szinten érvényesülő határállítást, illetve azok ledöntésére tett kísérleteket és nem utolsósorban a látószöveget. A perspektíva a szabadságuktól megfosztottak nézőpontja, látóköre, illetve a jövő jelentésében egyaránt hangsúlyossá válik a regényben.

A szögesdrót tanította meg Bernd Burgert látni, és minden, ami mögötte volt, tanította őt meg sandítani, a sandítás pedig lassan mindent meghatározó látásmóddá vált, mely lehetővé tette számára, hogy ne csak azokat a dolgokat lássa meg, amelyek látszólag egyszerű s mindenkorra a számukra kiutalt helyre vannak rögzítve, mégpedig annyira erősen és végérvényesen, hogy még a legkisebb sóhaj sem mert felfakadni abbéli félelméből, hogy megsértheti és megzavarhatja a végérvényességet, hanem hogy azt is észrevegye, ami a túloldalon található, ugyan nem tisztán felismerhetően, de kivehetően csábításként, színek játékként, amelyek másmilyenek voltak, szagokként, amelyek másmilyenek voltak, hangokként, amelyek másmilyenek voltak, homályos körvonalakként, amelyek a képzetnek szárnyakat adtak, a jelenségeket ámitották és az illúziókat ébren tartották [...]

A német eredetiben a *schielen* ige, illetve az ebből képzett *das Schielen* főnév áll. Ez ugyanúgy jelent bandzsítást is, mint sandítást, kukucskálást és leskelődést, vagyis a német szöveg olvasásakor mindezek a jelenségek felsejlenek, és nem véletlenül. A kontextus ugyanis, a szögesdrót, valamint a szabadságvesztés a nézésnek mindezen jelentéseit bevonja az olvasásba és értelmezésbe. Ennek fordításakor, mint megannyi hasonló esetben, újra felvetődik a kérdés: a német kifejezés melyik magyar megfelelőjét használjam ahhoz, hogy a lehető legtágabban nyissam az értelmezés horizontját? Azt, hogy a *sandít* mellett döntöttem, az indokolta, hogy annak 'a szem sarkából les' jelentésében benne foglaltatik a félelem, a rettegés, a nem megszokott szemkontaktus, azaz a nem szemtől szembe, „tisztán” egymásra való nézés, hanem a lopva nézés,

mintha az ember már a nézéshez és (meg)látáshoz való jogától is megfosztatott volna. Ráadásul a sandítás, az összeszorított szemmel vagy szem sarkából való nézés, miként az a szövegben is explicitté válik, eleve feltételezi a homályosan látást.

A bezártság, az átnézés a drótkerítésen, a sandítás, a hontalanság, a kivándorlás és a kisebbség előzőekben felvillantott, egymással szorosan összefüggő témaköréhez most utolsóként a *kény* alapszóból képzett *kényszer*, *kényszerű*, *kényszerül*, *kényszerít*, *kénytelen*, *kénye-kedve*, *kényszerképzet*, *kényszermegoldás*, *önkényesség* szavakat emelném ki. Az eredeti, német nyelvű szöveg különböző szócsaládokból származó szavainak fordításakor természetesen adódott számomra az, hogy ezeket a *kény* származékaiként fordítsam. A Ceaușescu-rezsim minden szintjén megélt és a regényben minduntalan visszatérő kényszer fogalma kulcsfontosságúvá válik mind az utazás, mind a fel-feltörő emlékek, illetve álmok szintjén. A kommunizmus alatt a nem szabad akaratból, hanem vezényszóra, kényszerből való döntés, a szabadságkorlátozásnak az élet minden szintjén való foganatosítása mélyen beivódik a kivándorolt, pontosabban vándorló, bolyongó Bernd Burger lelkébe, és fel-feltör a történeteiben. Így adta magát, hogy a *Zwangot* 'kényszer'-nek, a *zwangsläufigot* és az *unfreiwilliget* 'kényszerű'-nek, az *aufstehen müssen* 'förlállásra kényszerülni'-nek, a *hineindrängen* 'belekényszerülni'-nek, a *was zwingt dich*-et 'mi kényszerít'-nek, a *wirst du gezwungen* 'kénytelen vagy'-nak, a *nach Beliebt* 'kénye-kedve szerint'-nek, a *diese Beliebigkeit* 'kényed-kedve-szerű dolog'-nak, az *Obsession* 'kényszerképzet'-nek, a *Verlegenheitslösung* 'kényszermegoldás'-nak, a *Beliebigkeit* 'önkényesség'-nek fordítsam. A szóban forgó regény, és általában Hodjak, illetve más erdélyi szász, illetve bánági sváb írók műveinek kapcsán úgy érzem, fordítóként, az életérzés megragadásában, a stílus visszaadására tett kísérlet során, illetve a megfelelő kifejezések kiválasztásában nagy segítséget nyújtanak a közös életterek, élettapasztalatok, a helyi történetek, a kulturális másságokban is felvillanó „saját”.

Földből homok – a hontalanság motívumának (át)alakulása

Befejezésül hadd utaljak a regény címére, melynek *Sand*, azaz homok szava erősen rímel a fentiekben idézett *Határkövek*-idézetben szereplő *Erde*, azaz föld szóra – egyfajta fejlődés (még ha negatív is) figyelhető meg e két kifejezés és a hozzájuk tapadó életérzést illetően. A szerző

a hontalanság, a sehova sem tartozás, a hazák közöttiség fogalmához az időrendben elsőként született *Határkövek*ben még a földet társítja. A föld szót azonban, mely a magyar nyelvben is érzelmileg erősen teletített – gondoljunk csak az anyaföldre, a termőföldre, az elhantolás földjére, földbirtokra stb., amelyek a (születési, családalapítási) helyhez kötöttséget, a gyökereket, az otthon asszociálják –, a *Homokkal teli bőrönd*ben már felváltja a semleges homok, melynek nincsenek az előbbihez hasonló konnotatív jelentései. Pontosabban mások vannak: a szilárd földdel ellentétben a homok az instabilitást, átmenetiséget érzékelteti, a német és magyar nyelvben egyaránt. Bernd Burger immár nem egy maroknyi földet visz magával, az előbbieken felsoroltakat szimbolizálандó, hanem homokot:

Bernd Burger kinyitott egy bőröndöt, és a bőrönd tele volt homokkal, olyan homokkal, melynek semmihez nem volt köze, sem Kokoschkához, sem Bécshez, sem a saját hontalanságához, egyszerűen csak homok volt, melybe bele-beletúrt, örömeiben, önfeledtségében, melyet a fejére szórt, és ujjongott, mert nem hamu volt, és a homok annyira tiszta volt, emlékek nélküli, lemondás nélküli, színváltozás nélküli, homok, mely ugyanannyira könnyű, mint amennyire nehéz, homok, mely egyszerűen csak ott volt, melyet senki nem rendelt meg és melyet senkinek nem kellett elvinnie, homok, mely sem csúf, sem szép nem volt, homok, mely valamely pusztulásnak az eredménye volt, melyben már azt sem lehetett felismerni, hogy mi vált a pusztulás martalékává, homok, mely minden variánsan túl volt, akár így vagy másképp is eshetett volna, a homok egész egyszerűen produktum volt, mely tagadta azt, amiből lett, eredmény volt, mely semmi újjá nem hagyta magát formálódni, homok volt, mely valamiből született, ám senki nem tudta, hogy szeretetből-e vagy kétségbeesésből, unalomból-e vagy vágyból, valami volt, mely úgy döntött, hogy addig megy, míg szétesik, egyszerűen csak átcsorogált Bernd Burger kezén, homok, mely olyannyira lágy volt, annyira puha, talán kissé dekadens is, talán kissé kozmopolita is, homok, mely semmivel össze nem hasonlítható illatot árasztott, homok, mely szintelen volt, homok, mellyel Bernd Burgernek nem tudott betelni, és mellyel mohón bedörzsölte magát, az egész testét, újra és újra, míg az összes sebe be nem gyógyult és az összes fájdalom el nem illant, csak homok és homok, és bőrének összes pórusa veszített jelentőségéből, és azt mondta magában, jó ezzel

a jelentéktelenséggel bedörzsölni magát, amíg a fogalmak azzá válnak, amik valójában, egy homokkal teli bőrönddél.¹¹

Talán rá lehetne fogni, hogy a romániai németek ki-, pontosabban 800 év utáni visszavándorlásának szomorú története ez a regény, ám az abszurd, groteszk helyzeteknek, különös gondolatmeneteknek köszönhetően nem mondható hatyúdalnak, az nem illene a szintén különösnek mondható Hodjak stílusához. Az identitás, haza és önmagunk keresésének határkövein táncol, meg-megpördítve a fordítót és remélhetőleg az olvasót is, és kimozdítva őt a komfortzónából, amennyiben együtt gondolkodásra hív. Az erdélyi szászok, és általában a kisebbségek évszázadokra visszanyúló, hazára/hazátlanságra vonatkozó kérdésein túl vagy azokon keresztül identitást boncolgató általános kérdéseket is felvet, a sajátban próbálva megláttatni a másat, a másban a sajátot. Csak azonosulni tudok Vincze Ferencsel, aki így fogalmaz: „[...] miért is fordítjuk a »romániai német irodalmat«? Nem csupán és nem elsősorban azért, hogy megőrizzük, hanem sokkal inkább azért, hogy ezek a szövegek bekerüljenek a magyar kultúra közegebe, hogy megjelenítsenek egy másfajta világlátást, megjelenítsék a Másikat, aki rávilágíthat és felmutathatja a saját Másságunkat, és ezáltal Kelet-Európa kellemes kulturális heterogenitását.”¹²

11 HODJAK, *Koffer voll Sand*, 21.

12 VINCZE Ferenc, *A fordítás mint Kelet-Európa transznacionális reprezentációja. A romániai német irodalom magyar fordításai = Kulturális transzferek. Történelmi és irodalmi diskurzusok a magyar és a román irodalmi térben*, szerk. MISKOLCZY Ambrus – NAGY Levente – VINCZE Ferenc, Napkút, Budapest, 2019, 342.

MŰFORDÍTÁS-MOZAIK

Folyóiratunk a fiatalabb generáció látásmódját és hangját is érvényesíteni kívánja a Műfordítás-lapszám szövegeinek összeállításánál. A különböző nyelvű irodalmak műfordítási lehetőségeiről, az aktuális tendenciákról, valamint a kiadói érdeklődésről és pályázati lehetőségekről ezért olyan szerzők írnak, akik már jelentős rutinnal és fordítói tevékenységgel rendelkeznek.

Román irodalom magyarul 2010–2020 között

A román irodalom magyarra történő fordításával kapcsolatos tanulmányokat, írásokat áttekintve Farkas Jenő szövegei tömör, átfogó képet nyújtanak erről a témáról: *A román irodalom magyar recepciója* című vázlatos fordítástörténet a Korunk folyóirat 2008. augusztusi számában jelent meg, *A román irodalomról magyar szemmel* című tanulmány pedig a Bárka 2010/3. számában. Jelen rövid tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy a Bárkában megjelent szöveg közlése óta eltelt időszakra (2010–2020) fókuszálva tömören beszámoljak arról, ami a román irodalom magyarra való ültetésével kapcsolatban történt. Szó lesz a kiadói kínálatról, a műfordítókról és a műfordítói pályázatokról. Írásomban a vizsgálódás egyirányú lesz, csupán a román irodalom magyar recepcióját fogom áttekinteni, noha ez is meghaladja a szöveg kereteit.

A magyar könyvkiadók weboldalait böngészve, az utóbbi tizenegy évet vizsgálva, szám szerint 81 magyarra fordított román kötetet listáztam. A Magyarországon, illetve Erdélyben kiadott kötetek aránya közel 50-50 százalék: 19 magyarországi és 9 erdélyi kiadó 41, illetve 39 kötetet jelentetett meg (Az Irodalmi Jelen külön kategóriát képez egy kötettel, hiszen Magyarországon és Erdélyben is működik).

Az erdélyi könyvkiadók közül kiemelkedő kiadói stratégiát figyelhetünk meg a kolozsvári Koinónia Kiadó esetében, amely elsősorban szakirodalom kategóriájú, román nyelvből fordított könyveket jelentetett meg történelem, politika, színház, teológia témakörökben. A kiadóra jellemző, hogy figyelemmel követi a román történészek, gondolkodók munkáit. Andrei Pleșu, Neagu Djuvara, Lucian Boia többkötetes szerzők a Koinóniánál, a vizsgált időszakban Lucian Boiának (ford.: Rostás-Péter István és Vallasek Júlia) hat kötete jelent meg, Neagu Djuvarának

kettő (ford.: Horváth Andor és Vallasek Júlia), Andrei Pleșunak egy (ford.: Visky S. Béla). A kiadó színházi profilja több kiadványban is megnyilvánult az elmúlt tizenegy évben: Georges Banu színházi esszéi mellett (ford.: Daróczi Enikő, Vida Gábor, Székely Melinda) Matei Vișniec drámái (ford.: Patkó Éva) és Andrei Șerban önéletrajza (ford.: Koros Fekete Sándor) is helyet kapott a kiadott könyvek között.

Az erdélyi kiadók közül külön említést érdemel még a csikszeredai Bookart, a kolozsvári Kriterion és a marosvásárhelyi Lector Kiadó négy, öt, illetve hat kiadvánnyal. A Bookart a kortárs román regényirodalom kiemelkedő kötetait adta ki magyarul (Ștefan Bănuțescu: *A milliomas könyve* Demény Péter fordításában, Mircea Cărtărescu: *Sárkányok enciklopédiája* Gergely Zsuzsa és Szöcs Géza fordításában, Filip Florian–Matei Florian: *Kölyök utca* Lövétei Lázár László fordításában, illetve Filip Florian: *Mint minden bagoly* Demény Péter fordításában). A Lector Kiadó főként a román költészet felé fordult (Paul Celan, Max Blecher, Pavel Șușară, Doina Șușară versesköteteiről van szó Jánk Károly, Balázs Imre József, Demény Péter, Lövétei Lázár László fordításában). A Kriterion Kiadó regényeket (Max Blecher: *Történetek a közvetlen irrealitás-ban* Vallasek Júlia fordításában; Max Blecher: *Heges szívek* Boda Edit fordításában; Monica Săvulescu Voudouri: *A Nikász lányok nagy, fehér napfényben* Király Farkas és Scarlet Anna fordításában) és versesköteteket is kiadott (Gellu Naum: *Zebegény, a pingvin*, ford.: Majtényi Erik és Balázs Imre József; Király László *Napraforgó* című műfordításkötete).

A több román kötetet megjelentető magyarországi kiadók közül megemlítendő a L'Harmattan kiadó négy kötetel, közöttük Mircea Cărtărescu *Káprázat* című trilógiájának második és harmadik része Koszta Gabriella fordításában, továbbá a Napkút és Orpheusz Kiadó, amelyek kínálatában hét-hét kötet szerepel a vizsgált időszakban. A Napkút Kiadó a román irodalom terén főként kortárs szerzők regényeit adta ki az utóbbi időben, az Orpheusz Kiadó pedig kortárs regények mellett Gabriel Liuceanu három esszéjét jelentette meg Karácsonyi Zsolt fordításában.

A Syllabux Kiadó öt kiadvánnyal szerepel a listán, amelyek döntő többsége vers. Négy kötet Mihók Tamás fordításában jelent meg, többek között *A kétezres nemzedék. Kortárs román költészet* című összegző antológia, amelynek Mihók a szerkesztője is.

A műfajok aránya tekintetében a regény felé dől el a mérleg 37 kötetel a 81-ből. Az esszé/értekezés műfaját 17 kötet képviseli, a verset 16, a novellát és a drámát 3-3, a mesét 2, az életrajzot/visszaemlékezést 2,

illetve egy vegyes műfajú kötet is a listára került, amely verseket, kisprózákat, egyfelvonásosokat tartalmaz. Szembetűnő a kínálatban a regény, az esszé/értekezés és a vers vezető pozíciója, illetve a rövidpróza, a dráma és a gyermekirodalom (2 meséskönyv és egy verseskönyv) alulreprezentáltsága.

A kötetek fordítóit áttekintve, erős műfordítógárda rajzolódik ki. Mivel sokan közülük az 1970-es években születtek, esetükben akár műfordító-nemzedékről is beszélhetünk. A fordítók között többen is vannak, akik egy román szerzőtől több kötetet fordítottak le a tárgyalt időszakban. Ez a fajta tudatosság azzal egészül ki, hogy a lefordítandó anyagról való döntéskor nagy arányban a kortárs román irodalom fontos képviselőire esett a választás (ez lehet kiadói döntés is, de lényeges tényező a műfordítók preferenciája is). Konkrét példákkal élve: Demény Péter Daniel Bănuțescu; Karácsonyi Zsolt Emil Cioran és Gabriel Liiceanu; Kirilla Teréz Radu Aldulescu; Koszta Gabriella Mircea Cărtărescu¹; Rostás-Péter István Lucian Boia; Szenkovics Enikő Doina Ruști; Szócs Imre Radu Țuculescu „magyar hangja” (ez persze nem zárja ki, hogy más szerzőktől is fordítottak, illetve hogy mások is fordítottak az illető román szerzőtől könyveket). Azokat a fordítókat is megemlíteném, akik (a vizsgált időszakban) nem köteleződtek el egy-egy szerző mellett, ám számos fordításkötettel gazdagították a magyar irodalmat: Király Farkas, Lovétei Lázár László, Mihók Tamás, Vallasek Júlia.

A legfontosabb műfordítói pályázatok, amelyek a román irodalom magyarra fordítását célozzák meg (vagy azt is), részben Romániához, részben Magyarországhoz kötődnek. A bukaresti Román Kulturális Intézet (ICR) kétfajta műfordító ösztöndíjat oszt évente a román irodalom fordítói számára: az egyik kezdő fordítóknak szól (ez műfordítói tanfolyamokkal egybekötött bukaresti tartózkodást feltételez), a másik professzionális műfordítóknak. Ezenkívül az Intézeten belül működő Nemzeti Könyvközpont (Cennac) Románián kívül megjelenő fordításköteteket támogat (a fordító honoráriumára lehet pályázni, illetve a kiadási költségekre bizonyos mértékig).

A Iași-ban megrendezett nemzetközi irodalmi és fordítói fesztivál (FILIT) műfordítói rezidenciák és műfordítói tábor rendezésében is részt vesz. Mind a rezidenciák, mind a tábor a Jászvásári Román Irodalmi Múzeum kezdeményezése, és a román irodalom fordítóit igyekszik megszólítani.

1 Koszta Gabriella az elmúlt tizenegy évben (is) számos jelentős román regényt fordított magyarra Cărtărescu könyvei mellett. Műfordítói munkássága impozáns és példaértékű.

A két fő magyarországi pályázati lehetőség az NKA Franyó Zoltán műfordítói, alkotói támogatása, illetve a MANK által kiírt Babits Mihály Műfordítói Ösztöndíj. Mindkettő más nyelveken írott irodalmi művek magyarra fordítását támogatja.

Jelen tanulmányból kirajzolódik, hogy a román irodalom magyarra történő fordítása több szempontból is figyelemre méltó. Mind Romániában, mind Magyarországon számottevő mennyiségű román nyelvből fordított kötet jelent meg. A szerzőket áttekintve megállapítható, hogy főleg a kortárs román irodalom jelentős írói szerepelnek közöttük. A két ország pályázati lehetőségei, a kiadók és a műfordítók preferenciái, úgy tűnik, megfelelő alapot biztosítanak ahhoz, hogy minőségi román irodalom kerüljön a magyar olvasó elé.

Bertóti Johanna

Portugál tengerek.

A portugál nyelvű irodalmak Magyarországon

Az, hogy a portugál nyelvű irodalmak egyre nagyobb figyelmet kapnak a globális rendszerre szélesedő világirodalmi mezőben, megkérdőjelezhetetlen tény. Az anglofón és frankofón irodalmi terekhez hasonlóan a portugál nyelvű irodalmak világa is egy több kontinensen, kultúrán és hagyományon átívelő, heterogén képződmény, mely négy nagyobb geopolitikai és kulturális csomóponton lép kapcsolatba a világirodalmi körforgással. Bár Portugália, Brazília, Angola és Mozambik mellett az egykori kiterjedt gyarmatbirodalom kisebb és marginálisabb régióiban (Zöld-foki-szigetek, São Tomé és Príncipe, Bissau Guinea, Goa, Makaó, Kelet-Timor) is számolhatunk portugál nyelvű irodalmi aktivitással, adekvát módon működő, jól strukturált irodalmi mezőről és értelemszerűen a világirodalom diskurzusával való rendszeres dialógusról és kommunikációról azonban csak az említett négy ország esetében beszélhetünk. Portugália után a 20. században az északkeleti regény (Jorge Amado, Graciliano Ramos, José Lins do Rego) sikerének köszönhetően először Brazília csatlakozott az irodalmat exportáló portugál nyelvű országok köréhez, majd a gyarmati státuszából való kiemelkedés és az egészen kései, 1975-ös függetlenedés után a két legnépesebb afrikai portugál nyelvű nemzet, Angola és Mozambik is elkezdett bekapcsolódni a nagy európai kánonokról leszakadó, új világirodalmi rendszerbe.

Végigtekintve az utóbbi két évtized során magyar fordításban megjelent portugál nyelvű könyveken, egy érdekes anomáliával szembesülünk. Bár a világirodalmi trendekkel összhangban folytatódott a brazil szerzők kiadása (mely a már említett északkeleti regény erőteljes politikai hangoltsága és társadalmi érzékenysége miatt elsősorban ideológiai okokból vette kezdetét a szocializmus alatt), és megindult az afrikai portugál irodalom feldolgozása is, a portugál nyelvű irodalmakat Magyarországon továbbra is nagyrészt az európai, portugál szerzők képviselik.

A Nobel-díjjal is kitüntetett, minden kétséget kizáróan a legnagyobb világirodalmi elismerésnek örvendő José Saramago életműve gyakorlatilag a maga teljességében hozzáférhető magyar fordításban. A még mindig alkotó, nagy pályatárs, António Lobo Antunes roppant életművéből viszont ez idáig csak két könyv került kiadásra (*Az inkvizítor kézikönyve*, 2000; *És visszatérnek a karavellák*, 2008), mely meglátásom szerint a szerző jellegzetesen polifonikus, különböző diszkurzív és narratív rétegeket mozgó, nem kifejezetten cselekményorientált regény-poétikájára vezethető vissza. A két „nagy öreg” mellett azonban megjelentek a tágabb értelemben vett kortárs portugál irodalom más meghatározó és nemzetközileg is elismert szerzői is: Gonçalo M. Tavares (*Jeruzsálem*, 2008; *Tanuljunk meg imádkozni a technika korában*, 2013; *Tánckönyv – egy mozgáspoétika tervezete*, 2019), Afonso Cruz (*Kokoschka babája*, 2014; *Virágok*, 2017; *Festő a mosogató alatt*, 2019; *Időtlen napló*, 2020), José Luís Peixoto (*Egyetlen pillantás nélkül*, 2007), Rui Cardoso Martins (*És ha nagyon meg szeretnék halni*, 2010; *Engedjétek át a láthatatlan embert*, 2012), Bruno Vieira Amaral (*Ma velem leszel a paradicsomban*, 2019), Mário Cláudio (*A tanítvány trilógia*, 2018), João Tordo (*Memory Hotel*, 2015), Al Berto (*Tűzvészkeret*, 2016), Ernesto Rodrigues (*Előre nem látható múlt*, 2020). Kiadásra került továbbá egy közel félezer oldalas összeállítás Fernando Pessoa verseiből (*Bensőmben sokan élnek*, 2018), egy, a 20. század második felének költészetét bemutató válogatás (*Mai portugál költők*, 2000), valamint egy kortárs drámákat tartalmazó antológia is (*Melankólia ezerral*, 2013). Mindazonáltal a Nobel-díjas José Saramago után a legtöbb magyar fordításban kiadott könyvvel – szám szerint tizenhárommal – az újságíróból és híradós bemondóból regényíróvá avanszált pszeudo-intellektuális zsánerkrimiket jegyző José Rodrigues dos Santos rendelkezik.

A zsánerműfaj sikere dominálja a Magyarországon kiadott brazil irodalmat is. A világszerte magasan a legtöbb eladott könyvvel büszkélkedő,

ezoterikus-spirituális regényeket író Paulo Coelho szövegeinek kiadása követi a nemzetközi könyvpiac és a szerző általános népszerűsége által diktált tempót. A portugál kortárs szerzőkkel összehasonlítva viszont jóval kevesebb brazil mű került kiadásra az elmúlt két évtizedben. Hatalmas késéssel megindult a világirodalom-kritika és a nemzetközi akadémiai interpretációs közösségek véleménye alapján a 20. század legjelentősebb brazil szerzőjeként számontartott Clarice Lispector életművének feldolgozása (*Minden történet*, 2018; *A csillag órája*, 2019), megjelent a brazil irodalom nagy rejtőzködőjeként elkönyvelt Raduan Nassar két, még a hetvenes években íródott, kultikus regénye (*Egy pohár harag*, 2016; *Köbe vésvé*, 2016), a bossa-nova és az irodalom világában is maradandót alkotó Chico Buarque metanarratív, részben magyar tematikájú könyve (*Budapest*, 2005), illetve egy reprezentatív válogatás a konkrét költészet nagy alapítófigurájának, Augusto de Camposnak a szövegeiből (*Hangszóképvversek*, 2017).

Ami az afrikai portugál nyelvű szerzőket illeti, ez idáig mindössze egy-egy regény jelent meg az angolai José Eduardo Agualusától (*A múltkereskedő*, 2010) és a mozambiki Mia Coutótól (*Az oroszlán vallomása*, 2016), illetve kiadásra került egy tudomásom szerint kereskedelmi forgalomban nem kapható, bár kétségtelenül hiánypótló novellaválogatás is (*Álomvadászok*, 2012). A könyvkiadás mellett a világirodalom terjesztésében sokáig oroszlánrészt vállaló Nagyvilág és a Magyar Lettre International folyóiratok több ízben is jelentkeztek tematikus portugál, brazil és afrikai portugál nyelvű blokkokkal.

A kifejezetten portugál nyelvű művek megjelentetésére létrehozott Íbisz Kiadó inaktív válságával a 2000-es évektől elsősorban az Európa és a Typotex kiadói profiljában érhető tetten egyfajta komoly elköteleződés a portugál nyelvű irodalmak irányába, de jelentetett már meg portugál, afrikai és brazil szerzőket a Jelenkor, a Magvető, a L'Harmattan és a Scolar is. Komoly fordítástámogatási programokkal elsősorban Portugália és Brazília esetében lehet számolni. Portugáliában a Camões Intézet és az Állami Könyvtárigazgatóság (Direção Geral das Bibliotecas) minden évben meghirdet egy-egy, egymástól független pályázatot portugál szerzők kiadásának támogatására. Brazíliában a Nemzeti Könyvtárnak van hasonló fordítástámogatási programja. A luzofón kulturális örökség felett őrködő és a portugál nyelv terjesztéséért felelős Camões Intézet az utóbbi években emellett létrehozott egy különálló programot is, melynek célja az afrikai és a kelet-tímori portugál nyelvű művek külföldi megjelentetése.

Összegezve, a helyzet biztató, hiszen ahogy azt a fentebb felvázolt panoráma is mutatja, az utóbbi évtizedekben számos portugál nyelvű mű került kiadásra magyar fordításban. A publikált művek eloszlása mindazonáltal leképezi a központ-félperiféria-periféria hierarchikus logikáját, melynek köszönhetően egyértelműen a portugál szerzők dominálnak a brazil és az afrikai alkotók rovására. Az olyan elkötelezett műfordítók, mint a magyarországi luzitanisztika nagy doyenje, Pál Ferenc, illetve Lukács Laura és Bense Mónika heroikus munkát végeznek a portugál nyelvű irodalmak magyarországi terjesztéséért és népszerűsítéséért. Az elkövetkező évtizedek nagy feladatát a régiók és a nemzetek közötti egyenlőtlenség felszámolása vagy legalábbis mérseklése képezi majd, melynek köszönhetően, reményeink szerint, egyre több brazil és afrikai könyv jelenik majd meg a magyar könyvpiacra.

Urbán Bálint

De lehet-e a kíváncsiságot könyvben mérni?

A fordítás hálás munkafolyamat, de egyben olyan terep is, mely sok buktatót, akadályt rejt magában. A fordítás folyamata igényli a napi tájékozottságot nem csupán a nyelv használatának és fordíthatóságát megkönnyítő aktusok tekintetében, de a közlésében, kiadásában is, és nem utolsósorban a munka anyagi megtérülése is igen fontos, kanyargós út.

Tapasztalataim szerint a kiadók ritkán keresik meg a fordítót azzal, hogy adott szépirodalmi alkotás magyar nyelvre való átültetésében szeretnék alkalmazni. Személy szerint inkább azt tapasztalom, hogy a szépirodalmat idegen nyelven is olvasó, majd annak lefordítására is hajló, hajlandó műfordító házal az adott regénnyel. Mivel nem megélhetésből fordítok, ezért számomra ez kevesebb nehézséget okoz, mint annak a szakembernek, aki valóban ezzel a munkával keresi a kenyerét.

Kiadó keresett már meg azzal, hogy szeretnék, ha fordítanék könyvet, de közel sem szépirodalmat. A populáris témák inkább köthetőek a szórakozás, szórakoztatás kiszolgálásához, mint a szépirodalomhoz. Mint például egy sikeres futballjátékos életrajza, amely sokkal jobban eladható, mint egy ismeretlen nevű, ám igényes, színvonalas regényt író délszláv szerző könyve. Ám ha anyagi szempontból hasonlítom össze

a két lehetőséget (szépirodalom vs. labdarúgók), egyik sem fizet jobban a másiknál. A populárisabb témákkal megkereső kiadók ráadásul elég rövid határidőket szeretnének szabni, mely fordítottan arányos a munkáért cserébe felajánlott összeggel.

Természetesen lehetséges, hogy csak nekem van rossz tapasztalatom, kevés tapasztalatom, illetőleg nem kerestek meg komolyabb kiadók, komolyabb könyvek fordításának lehetőségével. Ami természetes is, hiszen nem ez a megélhetési munkám, sokkal inkább szórakozásból, kihívásból fordítok, mint elhivatottságból. Ennek alapján természetes is, hogy nem veszik az embert komolyan nagyobb kiadók.

Személy szerint a Babits Mihály Műfordítói Ösztöndíjat pályáztam meg, illetőleg a kiadóm, mely az általam fordított horvát regényt szándékozik megjelentetni, beadta a jelentkezést egy nemzetközi pályázatra. Horvátország szintén támogatja anyagilag a horvát irodalom idegen nyelvre való fordítását, évi két alkalommal ír ki pályázatot ebben a témában, ám az anyagi lehetőségek ebben az országban is korlátozottak.

Folyóiratok sokkal gyakrabban keresnek meg akár vers, akár próza, regényrészlet fordításának lehetőségével. Szeretem ezeket a kihívásokat, amikor nem én választom a szöveget, szintén van időbeli korlát, szintén átlagos a honorárium (értsd: nem kevesebb vagy több, mint amennyi egy magyar nyelvű új szöveg publikációjáért jár). Ebből arra lehet következtetni, hogy bizony a műfordításból ugyanolyan nehéz megélni, mint akár a szépirodalomból, költészetből, írásból.

Ami a befogadást, kíváncsiságot illeti, elég jelentősnek érzem azt a magyar olvasók részéről, igény van a világirodalomra, külföldi regények, versek fordítására. Több magyarországi folyóirat rendszeresen készít világirodalmi lapszámot, illetőleg, ha a fordító szeretné publikálni az általa lefordított, saját választású verseit, szintén könnyen talál erre platformot, akár interneten ingyen elérhetőt, akár papíralapú folyóiratot.

A szerb és egyéb délszláv szövegek fordítására több sorozat is törekedett, magam sem tudnám eldönteni, mekkora sikerrel. Valószínűleg érdeklődéstől is függ, hogy adott témában ki mire kíváncsi, ezt a sokszínűséget egy kiadónak sem lehet könnyű kiszolgálni, illetőleg arról dönteni, hogy mit éri meg fordíttatni, kiadni.

Az újvidéki Forum Könyvkiadónak saját sorozata van kortárs délszláv irodalom megjelentetésére, évente több magyarra fordított művet adnak ki – mintegy közvetítő szerepet vállalt fel ezzel a kiadó. Kiadvá-

nyaik igényesek, tapasztalt, jó fordítókkal dolgoznak együtt. Személy szerint nagyon szeretem ezt a sorozatot, hiszen sokféle irodalmi stílust megmutat, elérhetővé tesz. Inkább ezen könyvek határokön átívelő terjesztése az, ami akadozik. Még Budapestet valamilyen szinten el tudják látni, viszont az már rettentően nagy kihívás lenne, hogy más határon túli területekre is el tudják juttatni kiadványaikat. Ez inkább jogszabályi kérdés, lehetőségek hiánya, sok gát jelenléte. Egyszerűen nem magától értetődő, hogy a fordító és a fordításokat megjelentető kisebbségi, határon túli kiadók könnyedén tudják terjeszteni más országokban, országrészekben a kiadványaikat, ami véleményem szerint meglehetősen nagy hibának tekinthető.

Lényegében a fordítás hidat jelent két kultúra, két nyelv, két népcsoport, nemzet, ember között. Átala tudnának közelebb kerülni, egymást könnyebben megérteni, egymás mellett élő vagy akár csak szomszédos népek.

Amilyen elánnal működik Vajdaságban, akár még Magyarországon is a szerb vagy egyéb délszláv szövegek magyarra fordítása, sajnálatos módon ez nem jellemző a szomszédos szláv országainkra. A horvát és szerb műfordítás, ha magyar irodalomról van szó, általában megáll Kertész Imrénél, Esterházy Péternél és Nádas Péternél. A délszlávok nem igazán ismernek más magyar szerzőket, de ez csupán abból fakad, hogy a magyarokhoz képest kevesebb érdeklődést mutatnak szomszédos országaik irodalma iránt. Bár napjainkban kérdéses, hogy lehet-e egyáltalán a kíváncsiságot könyvekben, műfordításban mérni?

Terék Anna

A lengyel műfordítás esélyei Magyarországon

Kezdjük a korai kétezres évek aranykorával. Bár a rendszerváltásig is rendszeres volt Lengyel- és Magyarország között a kulturális csere, így sok lengyel a mai napig nosztalgiával emlékezik vissza Cs. Horváth Tibor és Zórád Ernő képregényeire, itthon pedig kultikus státuszba emelkedhetett Sienkiewicz történelmi regénytrilógiája vagy Prus *A fáraója*, a kétezres évek új színeket hoztak ezekbe a kapcsolatokba. Nem egyszerűen lengyel irodalom jelent meg Magyarországon, hanem egy-két éves csúszással a kortárs lengyel irodalom legjava: Gretkowska, Huelle, Masłowska vagy Stasiuk. Átlagosan évi húsz kötet – persze az

esetleges újrakiadásokkal együtt –, márpedig két tucat könyv alapján már a bátrabb magyar olvasó is vonhat le következtetéseket a lengyel irodalomról. Stasiukot a Magvető vitte, Mrozeket vagy a *Turulpörkölt*-tel botránnyat kavarázó Vargát az Európa, a Gombrowicz- vagy Herbert-életműsorozatot a Kalligram. Volt próza, volt lektűr, volt dráma és vers is. Gyermekirodalom történetesen kevesebb, és bár akkor is ritkák voltak az ismeretterjesztő vagy tudományos szakkönyvek, de nem panaszkodhatott a szakma. A fiatalok hagyományosan Pálfalvi Lajos szárnyai alatt, a Nagyvilágban kezdték publikálni, tematikus lengyel összeállítások jelenhettek meg akár az Európai füzetekben vagy a Jelenkorban is, az idetévedt lengyel vendégekkel országos lapokba készültek interjúk.

Folytassuk a mélyponttal. Amikor 2016-ban, a folyóirat-támogatási rendszer megroppanásával megszűnt a Nagyvilág, a Magyar Lettre Internationale vagy a 2000, akkor alapvető csatornáit veszítette el a teljes fordításirodalom, így a lengyel is. Mivel a kiadók nem mertek kockázatot vállalni kevésbé ismert szerzővel, az Európa pedig más irodalmak felé fordult, nagyban leszűkült a debütáló, de a gyakorlott műfordítók mozgástere is. Természetesen számos tényező dolgozott a háttérben, többek között az is, hogy a lengyel fordítástámogatás kiszámíthatatlannabbá vált: gyakran érkezett kevesebb támogatás később, mint amire a szereplők az előzetes információk alapján jóhiszeműen számíthattak. Módosultak a kulturális diplomácia prioritásai is, az irodalom az évfordulók és történelmi igazságok után, hátrább kerül a sorban, ezzel megritkultak a meghívások, a szerző-olvasó találkozások lehetőségei. Ezt a mélypontot a 2010-es évek közepén, évi kevesebb mint tíz lengyel kötettel értük el. Ne felejtjük el: kis szakma. Évi nyolc kötet azt jelenti, hogy volt, aki egyetlen kötetet sem fordított az adott évben. Márpedig a gyakorlatból könnyű kiesni; nem mintha az ember elfelejtene fordítani vagy nem igényelné a vele járó szellemi kihívást, hanem azért, mert a felszabadult időt többnyire más munkával tölti be, amihez később kénytelen ragaszkodni.

Mi a helyzet ma? A kezdő műfordító számára jó hír, hogy amellet, hogy néhány lengyelbarát irodalmi lap megmaradt, így például a Műúttnak is jelent meg dwa bratanki címmel dülő-száma a FISZ és a varsói SDK műfordító műhelyeinek anyagából. Mivel az online felületek egyre nagyobb jelentőségre tettek szert, ma már nem kisebb öröm a Versumon, mint valaha a Nagyvilágban debütálni – ráadásul ott is akad lengyeles szerkesztő. A haladó műfordító számára fontos, hogy a kibővült pályázati paletta új kiadókat vonzott a piacra: uniós fordítás-

támogatási projektek keretében jelentek meg lengyel kötetek a Typotex és a Vince sorozataiban – előbbi Science in Fiction sorozata egyenesen lengyel szerzővel, Jacek Dukajjal nyitott –, a Waclaw Felczak Alapítvány pedig olyan, korábban lengyel irodalmat sosem publikált kiadók pályázatait is támogatta az utóbbi két évben, mint a Csimota, a POKET vagy a Szépirodalmi Figyelő. Régóta nem volt arra példa, hogy egy kiadó támogatás nélkül, piaci alapon vágjon lengyel könyv kiadásába, de komoly sikereket könyvelhet el a Mizieliński házaspár vagy Piotr Socha ismeretterjesztő albumaival a Manó Könyvek, az Andrzej Sapkowski Vaják-sorozatát kiadó PlayON, vagy a Sapkowskit átvevő, Dukaj-kiadással készülő Gabo. Talán kevesebb író vendégeskedett Magyarországon az utóbbi években, de Andrzej Sapkowski zajos sikert aratott a 2017-es Könyvfesztiválon, továbbra is minden évben bemutat egy debütáló szerzőt az Európai Elsőkönyvesek Fesztiválja, a Margó Fesztiválon vendégeskedett Joanna Bator és Łukasz Orbitowski, a tavaly indult PesText Fesztivál pedig kiemelt helyen kezeli a visegrádi régiót, így a lengyeleket is. 2019-ben Olga Tokarczuk személyében ötödik alkalommal tüntettek ki lengyel szerzőt irodalmi Nobel-díjjal – joggal várjuk hát, hogy jövőre valamelyik fesztivál Budapestre is elcsábítja, különösen, mert a tervek szerint Lengyelország lesz a Könyvfesztivál díszvendége.

Aggodalomra tehát semmi ok? Ennél sajnós továbbra is szomorúbb a helyzet. Tehetséggondozásról nehezen beszélhetünk: a lakiteleki nyári táborokon és szerencsés években egy-egy nemzetközi együttműködésen kívül továbbra sincs lengyel műfordítóképzés vagy állandó műhely, alig mutathatunk fel Babits-ösztöndíjast, az egyetlen, kifejezetten műfordítóként igénybe vehető lengyelországi ösztöndíj időtartama pedig egy hónapra csökkent. A tehetségek pályán tartásához az évi nagyjából tizenöt kötetes piac, különösen a megalázó, tíz éve alig mozduló ivdíjak és rövid határidők mellett: kevés. A pályázati portfólió bővült, de ezzel együtt drasztikusan csökkent a Lengyel Könyvintézet kiírásain a nyertes magyar pályázatok aránya, ami nemcsak azért szerencsétlen, mert továbbra is csak hasonló számú kötet valósulhat meg, mint az új szereplők belépése előtt, hanem azért is, mert a sokszínűséghez hozzájárulhatnának a kuratóriumok eltérő prioritásai is. Mivel elégséges támogatás nélkül a legtöbb kiadó fél a meg nem térülő vállalkozástól, két éve állnak például a Nobel-díjas Wisława Szymborska válogatáskötetének munkálatai – pedig azt gondolnánk, biztonsági játék. Ebből is látszik, hogy attól, hogy a húsz évvel ezelőttiekhez hasonlóan

a provokatív és formabontó lengyel irodalom is megjelenhessen itthon, a magyar olvasó pedig teljesebb képet kaphasson Lengyelországi kultúrájáról, továbbra is fényévekre vagyunk.

Kellermann Viktória

Kopogtatni tessék!

*A németes műfordítókra sok lehetőség vár,
hogy proaktívan éljenek vele*

Bár sokszor esik szó a magyarországi műfordítók nehéz helyzetéről, a németes műfordítók talán jobb helyzetben vannak, mint más nyelvre/nyelvről fordító társaik. Német nyelvterületen ugyanis jobban támogatják a magyar művek külföldi kiadását, mint akár angol vagy francia nyelven, és több program segíti a németről magyarra fordítókat is.

Az, hogy két kultúra között élénk párbeszéd zajlik-e, az a műfordítókon, kiadókon, könyvterjesztő hálózatokon, könyvkritikusokon, érdeklődő (és fizetőképes) olvasókon egyaránt múlik, és természetesen szerepet játszik benne a két ország közötti kultúrdiplomácia és a kulturális transzfer ösztönzésére létrehozott intézményrendszer is. A német–magyar/magyar–német műfordítás minden felsorolt ponton komoly hagyományra tekint vissza. Magyarország és a német nyelvű országok között ma is erősek a kulturális kapcsolatok, ami a szépirodalomban is meglátszik. Nem egy kortárs szerzőnk jelentős német nyelvű befogadástörténettel bír, és folyamatosan találunk újabb magyar szerzők német kiadóra. De nézzük a fordítás másik irányát: a magyarul olvasók számára elérhetőek a német és osztrák, részben a svájci alpművek is, és még a német nyelvű prózairodalom kortárs tendenciáiról is képet alkothatnak. A mai német lírára, drámára vagy esszéire vágyó olvasónak már nagyobb szerencséje van szüksége, hogy megtalálja magyarul a keresett művet, de több ösztönző faktora is van annak, hogy újabb és újabb fordítások szülessenek. Hogy ne csak a prózára koncentráljunk: a nagyobb magyarországi színházak életében természetes a német művek fordíttatása, akár klasszikusok újrafordításáról legyen szó, akár a kortárs német dráma magyar nyelvű ősbemutatójáról. De komoly támogatást jelentenek a műfordítás számára a német nyelvű országok kulturális intézetei is, elsősorban a Goethe Intézet.

A Goethe Intézet könyvtárában és online felületein elérhető szép-irodalom, illetve az intézet rendezvényei segítik a fiatal műfordítókat,

hogy otthonosabban mozogjanak a német kultúrában. Hiszen a műfordítás kultúrák közötti fordítás, ez pedig megkívánja a cél- és forráskultúra elmélyült ismeretét. A Goethe Intézet a német társadalom aktuális kérdéseibe éppúgy betekintést ad, mint a klasszikus, modern és kortárs német művészetbe, a szépirodalomtól a zenén át a filmekig. Sőt, kifejezetten műfordítói témájú előadásokkal is találkozhat az érdeklődő. Az Intézet ráadásul anyagilag is segíti a németről magyarra való fordítást. Fordítástámogatási programjában a szépirodalomtól a tudományos és tényirodalom fordításával is lehet pályázni. Fontos azonban, hogy csak kiadó pályázhat, megállapodást kötve egy műfordítóval. Pozitív elbírálás esetén az összeg a fordítói munka honorálására fordítható, így csökkentve a könyvkiadás anyagi terheit.

A Goethe Intézet pályázata is példázza, hogy a legtöbb fordítástámogatásnál elvárás, hogy legyen egy kiadó, amelynek szándékában álljon megjelentetni a művet. Azaz a fordító egymaga nem tud pályázni. Bár egy pályakezdőnek ez a kritérium nehézségnek tűnhet, a kiadóval való kapcsolat valójában előfeltétele annak, hogy a fordítás eljusson az olvasóihoz. Ezért is biztatnék minden fiatal műfordítót, hogy nyugodtan keressen meg kiadókat! Legyen proaktív, jelezze az érdeklődését, kérjen lehetőséget próbafordításra. Konkrét mű lefordításának ötletével is jelentkezhet egy kiadónál, akár felajánlva a közös pályázást is. Ugyanez vonatkozik a folyóiratokra vagy akár a színházakra is: érdemes bekopogtatni, mert a legtöbb intézmény nyitottan fogadja, ha valaki egy adott mű lefordítását ajánlja fel nekik. Hiszen egy szakmáját komolyan vevő műfordító mélyen ismeri a német nyelvű irodalmat, és érvényes javaslatot tud tenni arra, hogy milyen művet érdemes magyarra átültetni.

Amit érdemes még aktívan keresni, az a szakmai visszajelzés, mivel a pályára lépve ritkán hallhat a fordító elmélyült elemzést a műveiről. Szerencsére az egyetemi műfordítói képzések (pl. PPKE BTK) műhelyszerű működése a szakmai ismeretanyag mellett mentorálást is biztosít. De ha valaki nem végez átfogó műfordítói képzést, akkor is részt vehet workshopokon, akár külföldön is. Aki a tanulmányai alatt német nyelvű egyetemen tölt egy félévet, mindenképpen tájékozódjon, nincs-e ott műfordítói szeminárium. (Én a Bécsi Egyetemen jártam Buda György nagyszerű műfordítókurzusára.) De az egyetemi berkeken kívül is elérhetőek workshopok, például a német–magyar lírafordítóknak szóló ViceVERSa műhely, és a szakmai szervezetek is tartanak

hasonló rendezvényeket, mint például a Prae műfordító tábora a magyar irodalom fordítói számára vagy a Műfordítók szakmai hétvégéje.

Említeni kell még az alkotói és munkatámogató pályázatokat is. A 35 év alatti korosztálynak szól a Babits Mihály Műfordítói Ösztöndíj, amely évről évre sok fiatalnak ad támogatást egy-egy konkrét mű magyarra fordításához. (Itt a pályázaskor a kiadói szándéknyilatkozat előny, de nem feltétel.) A Goethe Intézetnek is van olyan pályázata, amely németországi munkaösztöndíjat kínál. S ha már a külföldön tartózkodásról van szó, ami egyszerre hasznos és inspiratív egy műfordítónak: érdemes utánajárni a DAAD sokféle ösztöndíjának is, bár nem műfordítóknak szólnak. De persze itthonról is nagyot lehet csobbanni a német kultúrába az online portálok és a különféle német, osztrák, svájci irodalmi adatbankok segítségével, amelyek sok prózát, lírát és drámát tesznek elérhetővé.

Bár az alacsony munkadíjak miatt ma kevesen engedhetik meg maguknak, hogy főfoglalkozású műfordítók legyenek, a csak sok munka árán megszülető készségeket, a német nyelvű és magyar szépirodalomban való elmélyülést, a folyamatos és pontos olvasást nem lehet megspórolni. Ahhoz, hogy a műfordítás valóban alkotássá váljon, hosszú út vezet. A német és magyar kultúra között közvetítő műfordítóknak azonban sok minden adott, hogy ezen az úton élvezettel, művekhez és forrásokhoz is hozzáférve, útitársakra találva haladjanak.

Cziglényi Boglárka

A GAZDA HANGJA

A KÖZMOSZ VÉGTELEN KÁOSZA
MEGANNYI KISIKLOTT SORSNAK
ÉS TRAGIKUS TÖRTÉNETNEK
SZOLGÁL OTTHONÁUL...

ÍRTA ÉS RAJZOLTA:
FELVIDÉKI MIKLÓS

„...MEG
NEKEM.”

...MEG
NEKEM.

AZ OTT LENT
A MIKROFONNAL,
ÉN VAGYOK...

„ÉN, A HATALMAS
NAN-DAAR, KINEK DÖNGŐ
LÉPTEITŐL FEHÉR TÖRPE ÉS
VÖRÖS ÓRIÁS EGYARÁNT RETTEG,
LEGYŐZTEM SIVÁ-KHM- KICSINY
BOLYGÓTOK ÁLNOK HELY-
TARTÓJÁT. BORULJATOK HÁT
LE MEGMENTŐTÖK ELŐTT S
KÖVESSÉTEK PARANCSAIT!”

MÉGIS HOGYAN SZOLGÁLHATNÁNK
TÉGED? FELÉGETTED OTTHONAINKAT,
LEGYALLITAD TERMŐFÖLDJEINKET,
VÉRREL ÁRASZTOTTAD EL
FOLYÓINKAT!! MIBŐL
FOGUNK ÍGY ÉLNI!??

„MIT
MAKOGNAK
A FÉRGEK?”

„SZENT DIADALOD
NYOMAIT, ÖRÖKKÉ
ŐRIZNI FOGJA VILÁGUNK!”

AZ ELŐZŐ ZSARNOKUNK
LEGALÁBB MEGVÉDETT MINKET A
SOROZATOS METEORESÓKTÓL!
A KÖZMIKUS ASZÁLYOK IDEJE ALATT
PEDIG ÉLELEMHEZ JUTTATOTT
BENNÜNKET! MIRE SZÁMÍTSUNK A
„DICSŐ” NAN-DAARTÓL?

„NIIINCS AZ A FENYEGETÉS, AMI
KIKEZDHETI A NAGY NAN-!!”

„BÁR EGY VASUK SINC, BÍZNAK
BENNE, HOGY ELŐDÖDDEL ELLEN-
TÉTBEN EGY ÚJ, DICSŐ KORSZAKOT
HOZOL EL, AHOL TÖBBÉ NEM KELL
FÉLNIÜK A LÉTBIZONYTALANSÁGTÓL!”

„AZT MONDOD
TELJESEN CSÓRÓK?”

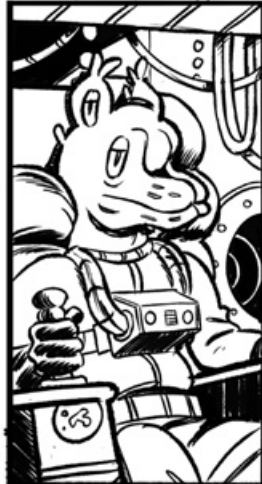
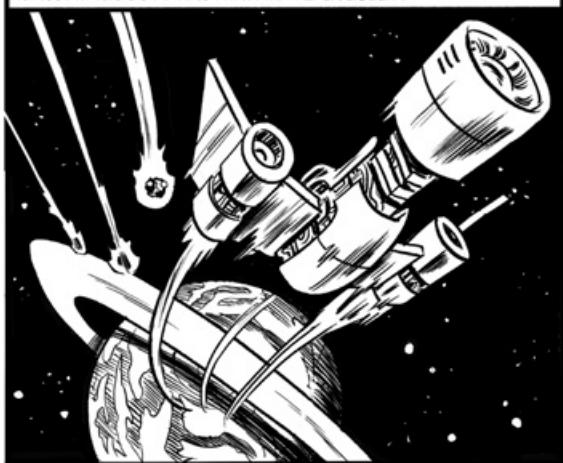
IGEN! MEGMENTŐJÜKKÉNT
PEDIG SZÁMÍTNÁK ÖNZETLEN
SEGÍTSÉGRE ÉS BŐKEZŰ
ADOMÁNYAIDRA!



„JÓL TUDJÁTOK! ÚJ KORSZAK KÖSZÖNTÖTT BE! EGY KOR DIKTÁTOROK NÉLKÜL!
HÁLA NEKEM, SZABADOK LEHETEK VÉGRE! MOST PEDIG MENNEM KELL,
ÚJABB VILÁGOKAT LEIG-ŐÖ- FELSZABADÍTANI!!!!”



SZERENCSÉTLLEN IDIÓTÁK. RAGASZKODNAK A BOLYGÓJUKHOZ,
TŰRIK AZ ÚJABB ÉS ÚJABB KOZMIKUS AUTOKRATÁK ELYNYO-
MÁSÁT. EGYSZERŰEN FELSZÁLLHATNÁNAK EGY HAJÓRA ÉS
MAGUNK MÖGÖTT HAGYHATNÁK AZ EGÉSZET.



AZ „OTTHON” EGY ÜRES
FOGALOM. A PIAC VISZONT
NAGYON IS VALÓDI...

AMIKOR NAPONTA 350 MILLIÓ ÚJ CIVILIZÁCIÓ TŰNIK FEL A TÉRKÉPEN, MI, MŰFORDÍTÓK,
MÁR NEM CSAK TOLMÁCSOK VAGYUNK. TERMÉKEK SOKASÁGÁT SEGÍTÜNK ELJUTTATNI
A MEGFELELŐ VÁSÁRLÓKNAK AZ UNIVERZUM LEGTÁVOLABBI PONTJAIIRA,



BIZTOS, HOGY
EZ NEM MŰZLI?

SZEM ELŐTT TARTVA AZ ALTERNATÍV
FELHASZNÁLÁSI LEHETŐSÉGEKET
IS, LEGYEN AZ ÁRU KULTURÁLIS...



...DIPLOMÁCIAI...

...VAGY ÜZLETI JELLEGŰ.

A PONTOZOTT
VONALON TESSÉK!

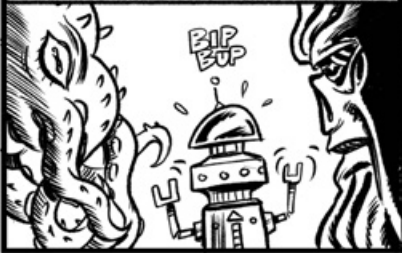


NÉHÁNYUNKNAK MÉG AZ IS MEGADATIK, HOGY ŐSI
CIVILIZÁCIÓK KÓDOLT ÜZENETEIT FEJTSESE MEG.

MICSODA IZGALMAK!
SOSE GONDOLTAM VOLNA,
HOGY ELSZABADULOK A CALL-
CENTERBŐL. EGY ILYEN NIVÓS
KÜLDETÉSRE! BÍZZA CSAK RÁM
MAGÁT, EGY-KETTŐRE
MEGFETÜNK ITT
MINDENT!



AZ ELSŐ MŰFORDÍTÓK ROBOTOK VOLTAK
VIZONT A KOMMUNIKÁCIÓ NÜÁNSZAIT
EGY GÉP NEM TUDJA ÁTADNI.



EZÉRT KEZDTÉK EL ÉLŐ ORGANIZMUSOKAT
GÉNMODOSÍTANI, ERRE A FELADATRA.



A FOLYAMAT AZONBAN KELLEMETLEN MELLÉKHATÁSOKKAL JÁR. HA EGY
HATALMAS EGYSÉG RÉSZÉVÉ VÁLSZ, ELVESZTED IDENTITÁSODAT.



NEM EMLÉKSZEL, MELYIK A TE
NYELVED...



...HONNAN JÖTTÉL, VAGY HOGY
KI IS VAGY VALÓJÁBAN.



AMÍG EGY NAP VALAKI,
VAGY VALAMI NEM EMLÉKEZTET RÁ...

KÖSZÖNJÜK, HOGY ILYEN
GYORSAN IDŐT TUDOTT
SZAKÍTANI RÁNK.

MÁR RÉGŐTA
KÍSÉRJÜK FIGYELEMMEL
A MUNKÁSSÁGÁT!



MICSODA
MEGTISZTELLETÉS!
KIFINOMULT HALLÁSOM-
NAK KÖSZÖNHETŐEN
AZ ISMERETLEN HANGOK
FELISMERÉSE
SPECIALITÁSOM.



Ó IGEN, EZÉRT IS ESETT
ÖNRE A VÁLASZTÁSUNK! A
LEMEZEK TARTALMÁT EGY
PRIMITÍV KÓD VÉLTE...



115 KÉP ÉS EGYÉB ÁBRA ALAPJÁN
BE IS TUDTUK MÉRNI AZ ÜZENET
SZÁRMAZÁSI HELYÉT...



...A HANGSÁV AZONBAN REJTÉLYES, EGYETLEN
EDDIG ISMERT NYELVHEZ SEM FOGHATÓ...



"AZ EGYESÜLT NEMZETEK 147 TAGÁLLAMBÓL ÁLLÓ SZERVEZETÉNEK
FŐTITKÁRAKÉNT, A FÖLD BOLYGÓ SZINTE VALAMENNYI EMBERI LAKÓJA
NEVÉBEN KÜLDÖM BOLYGÓNK NÉPEKNEK ÜDVÖZLETÉT..."



Kutasy Mercédesz

EGY KUBAI LONDONBAN: GUILLERMO CABRERA INFANTE PRÓZÁJA

„Próbálta elképzelni, milyen is a gyertyaláng, miután már elfújták” – idézi Lewis Carrollt Guillermo Cabrera Infante a *Trükkös tigris* első lapjain,¹ és ez a mondat akár a szerző életművét is fémjelezhetné: szinte pontosan élete felét töltötte Angliában, ezen a párhuzamos szigeten, ahol Havannától mintegy hét és fél ezer kilométernyi távolságból a kubai spanyol nyelv fonetikus, irodalmi újraalkotásával próbálta megidézni azt a világot, amit a hatvanas évek közepétől nem látott többet a valóságban.

Guillermo Cabrera Infante 1929-ben született egy kubai kisvárosban, Gibarában, ahonnan tizenkét évesen, 1941-ben költözött szüleiével Havannába. Guillermo Cabrera és Zoila Infante a gibarai kommunista párt alapítói, harcos ideológusok voltak; a gyermek Cabrera Infante egy ízben még börtönben is ült, amikor a szülőket bezárták, neki pedig kiskorúként velük kellett tartania.

Tanulmányait először az orvosi karon kezdte meg, aztán újságírást tanult, miközben filmkritikákat írt. Nevéhez fűződik a *Carteles* című lap filmes rovata, ahol az ötvenes évek derekától G. Caín álnéven publikált; álneve, vagy ahogy ő nevezte, Walter Egója a zuhany alatt született, valamiféle Botticelli-parafrazisként: az *Un oficio del siglo XX* [Egy XX. századi mesterség] című kötetében elmondja, hogy amint Vénusz kikel a habokból, úgy kelt ki Caín a zuhanytálca mélyéről, mert fürdés közben jutott eszébe, hogy ha két vezetékneve kezdő betűpárjait (Cabrera INFante) összeolvassa, abból kiváló szerzői álnév, az áruló, a csaló neve kerekedik. A viccen túl az álnév azért is volt szükséges, mert Fulgencio Batista cenzorai egy elbeszélését obszcénnek találták, és megtiltották, hogy saját nevében publikáljon. Az ebben a korszakban

1 Guillermo CABRERA INFANTE, *Trükkös tigris*, ford. KUTASY Mercédesz, Jelenkor, Budapest, 2020, 9.

keletkezett prózai írásai később az *Así en la paz como en la guerra* [Ahogy a háborúban, úgy békeidőben] című kötetben jelennek majd meg, filmkritikáit pedig számos kötet őrzi (*Arcadia todas las noches*, *Un oficio del siglo XX*, *Cine o sardina*). Fidel Castro hatalomra kerülését (1959) eleinte támogatta – ekkoriban kezdett a *Revolución* című lap irodalmi mellékleténél, a *Lunes de Revolución*-nál dolgozni –, ám csakhamar kiábrándult a forradalomból. Rövid belgiumi és spanyolországi kitérő után végül Londonban telepedett le második feleségével, Miriam Gómez színésznővel, itt született életművének nagyobb része is.

Cabrera Infante tehát a negyvenes éveitől egy párhuzamos univerzumban, egy másik szigeten élt, ám prózája – ahogyan írásom elején, a Lewis Carroll-idézetben láthatjuk – folyamatosan a maga mögött hagyott szigetet, Kubát tükrözi. Regényeiben, így a *Trükkös tigris*-ben is, rendre a kubaiak beszédmódját igyekeznek rekonstruálni, feleségét több írásában tükörképének, szimmetrikus másik felének, afféle „hordozható Kubájának” nevezi, akivel napról napra újratemetheti Havanna délibábját.²

Főműve egyértelműen a *Trükkös tigris* (spanyolul *Tres tristes tigres*, 1967; a továbbiakban *TTT*), amely ugyan a spanyol–amerikai újpróza legjelentősebb regényeivel kortárs – Gabriel García Márquez *Száz év magány* című Nobel-díjas kötetével egy évben jelenik meg –, hazánkban eddig mégis ismeretlen volt, bizonyára azért, mert a témerek nyelvi játék és stílusparódia miatt rendkívül nehezen fordítható.³ Enrico Mario Santí azt állítja, hogy ha a hatvanas évek latin-amerikai prózájának központi kérdése a nyelv, akkor Cabrera Infante nagyregegye e regénytípus paradigmája;⁴ Cabrera Infante amerikai fordítója, Suzanne Jill Levine pedig Nabokovhoz hasonlítja a nyelvi migrációba kényszerült író, aki, bár regényét úgy határozza meg, hogy az „kirándulás a nyelvbe”, Levine szerint azonban mégis inkább menekülésként definiálható.⁵ A kötet első változata *Vista del amanecer en el trópico* [Hajnali látkép a trópusokon] címmel 1964-ben keletkezett Brüsszelben,

2 Lásd például az *Autorretrato* című szövegben, ahol azt mondja, „Miriam Gómez, ye Yin de mi Yang” [Miriam Gómez, jangom jinje – saját fordítás]. = *Exorcismos de Esti(1)0*, Suma de Letras, Madrid, 23.

3 Tudomásom szerint a *Trükkös tigris*-ön kívül csupán egyetlen novellája jelent meg magyarul: Guillermo CABRERA INFANTE, *Egy automata halála*, ford. KUTASY Mercédesz = *Huszdik századi latin-amerikai novellák*, szerk. SZÉKÁCS Vera, Noran, Budapest, 2008, 450–456.

4 Enrico Mario SANTÍ, *Introducción* = Guillermo CABRERA INFANTE, *Tres tristes tigres*, Cátedra, Madrid, 2018, 15.

5 Suzanne Jill LEVINE, *TTT: A Universal Code* The Subversive Scribe, Minnesota, Graywolf, 1991, 20.

ahol Cabrera Infante rövid ideig kultúrdiplomataként tevékenykedett, és kötetével megnyerte a Seix Barral kiadó Joan Petit – Biblioteca Breve-díját, amely akkoriban a spanyol nyelvű irodalomért adható legjelentősebb díj volt: csupán két évvel korábban Mario Vargas Llosa *A város és a kutyák* című regényének ítéltek.

A regény eredeti formájában két ellenpont között egyensúlyozik: az egyik szálon egy csapat fiatal történetén keresztül Havanna éjszakai életét mutatja be 1958-ban, vagyis a Batista-diktatúra utolsó hónapjaiban, a másik szál pedig ugyanennek a diktatúrának az erőszakos eseményeit ábrázolja. Mivel a díj a kötet kiadását is magában foglalta, a szöveget nyomban kézbe vette (és gyors egymásutánban háromszor el is utasította) a spanyol cenzor. 1965-ben Cabrera Infante négy hónapra visszautazik Havannába édesanyja temetésére, ezzel egy időben igyekszik úgy átalakítani a könyvet, hogy az átmenjen a cenzúrán. A Kubában töltött idő éppen elegendő ahhoz, hogy végképp kiábránduljon Fidel Castro politikájából: lemond politikai tiszttségéről, és ideiglenesen Madridban telepedik le, ahol már az új, végleges címmel (*Tres tristes tigres*) dolgozza át a regényt. Ez a változat abban különbözik az előzőtől, hogy kimaradnak belőle a politikai epizódok, átstrukturálja a fejezetek rendszerét, és új elemként megjelenik a *Fejtörő* és a *Bachata* című rész. 1966-ban a Franco-rendszer cenzúrája végül a negyedik körben engedélyezi a kötet kiadását, miután számos szakaszt kivesz belőle. A későbbi kiadások egyetlen résztől eltekintve visszaállították az eredeti állapotot; kivételt képez a kötet végén az örült nő monológja a Malecónon. Cabrera Infante interjúiban többször is megemlíti, hogy sokat köszönhet a cenzornak, mert a monológ a hiányos végével és a félbehagyott utolsó mondattal („már nincs tovább...”, 575) sokkal hatásosabb, mint amit eredetileg írt.

Szövegeihez később is az itt látható módon, kreatívan viszonyul. Nem fél a tévesztésektől, a sajtóhibáktól, a cenzor ollójától, sőt számos írásában a humor forrása épp az elszólásokban, betűtévesztésekben rejlik, vagy épp a kubaiak jellegzetes kiejtését és az ebből adódó szükségzerű félreértéseket karikírozza.⁶ A fonetikus humoron túl Cabrera

6 Kubában egy időben divat volt egzotikusan hangzó, sokszor Y-nal kezdődő nevet adni a gyerekeknek; ez a rossz kiejtéssel párosuló extravagancia számos viccben és anekdotában is megjelenik, ezek a közszájon forgó szövegek pedig segíthetnek elképzelni, hogyan hangzanak Cabrera Infante regényei spanyolul. A talán legismertebb vicc egy név köré épül: „Hogy hívnak?” „Yoleno” „És honnan vette a mamád ezt a nevet?” „Hát a bitliszből”. A teljesen kubai keresztnévnek hangzó Yoleno tehát nem más, mint John Lennon fonetikus kubai átírata, a kézenfekvő fonetikai poénon túl pedig a humor további forrása az, amikor a hallgatónak a Yoleno analógiájára eszébe jut a további (számos) Y-nal kezdődő kubai keresztnév, amelyekre már nem tud többé egyszerű, szépen csengő hangalakként

Infante előszeretettel használ palindrom szavakat, anagrammákat, gyakran él a nyelvi és vizuális tükrözések adta lehetőségekkel is. Kedvelt metaforája a könyv-tükör, amelyben az író olvasóként, az olvasó pedig íróként pillanthatja meg magát, ha a lapok fölé hajol.

A verbális akrobatikát talán az 1976-ban megjelent *Exorcismos de esti(l)o* című kötetében aknázza ki a legalaposabban. A kötet címe Raymond Queneau *Exercices de style (Stílusgyakorlatok)* című kötetére rímel, de a gyakorlatokból *ördögűzés (exorcismo)*, a stílusból pedig a zárójel segítségével *nyár (estío)* lett. A kötetet felemás lelkesedéssel fogadta a kortárs kritika, leginkább talán azért, mert már a műfajával sem nagyon tudott mit kezdeni: a kötet rövid szövegkísérletekből áll, amelyek gyakran a világirodalom legváltozatosabb alkotásainak (így pl. a Minótauros-mítosz, szürrealista szövegek, William Shakespeare, Plutarkhosz vagy épp Luis de Góngora műveinek) paródiái vagy átdolgozásai, miközben filmes vagy épp festészeti utalások, képversek, drámatörések is jócskán akadnak a kötet lapjain. A szövegkísérletek sok ponton kapcsolódnak a 70-es években elterjedt kísérletező (vizuális) művészeti tendenciákhoz, illetve a konceptuális művészethez. Helyenként mintha a kötet csakugyan tükör volna, önmagára reflektál, vagy épp a könyv, az irodalom státusára kérdez rá.

Három évvel az *Exorcismos* megjelenése után, 1979-ben Cabrera Infante kiadja második nagyregényét,⁷ amely stílusában a *TTT*-hez fogható, témája azonban bőségesen tartalmaz önéletrajzi elemeket. Ha a *TTT* címe egy nyelvtörő szövege volt, az *Exorcismos* pedig Queneau kötetének (de legalábbis kötetcímének) parafrázisa, a *La Habana* esetében is szerteágazó szójátékot tartalmaz a cím. Ha pontosan szeretnének lefordítani, nagyjából úgy szólna, hogy „Havanna egy halott infáns számára”, azonban az „infante” szó egyaránt jelent gyereket és meg-egyezik a szerző vezetéknevével is: tehát egyszerre beszél arról, hogy ami következik, önéletírás, miközben a „halott gyerek” utal a gyerekkor elvesztésére is. A cím hangalakja ugyanakkor ismét kubai fonetikával kiejtve szinte teljesen azonos Maurice Ravel művének eredeti címével: *Pavane pour une infante défunte*, vagyis a nyelvi-etimológiai játékon túl a zenei referenciák is megjelennek, ahogyan aztán a kötet – és az életmű – további lapjain is.

tekinteni, helyette nyomban vizsgálni kezdi, ezek vajon miféle amerikai szavak honosításaként kerülhettek a kubai utónévkönyvbe.

7 Guillermo CABRERA INFANTE, *La Habana para un infante difunto*, Seix Barral, Barcelona, 1979. [A továbbiakban *La Habana*.]

Korábban említettem, hogy Cabrera Infante családja 1941-ben, a szerző tizenkét éves korában Gíbarából a fővárosba, Havannába költözik; a *La Habana* története itt veszi kezdetét, műfajára nézve pedig valamiféle erotikus fejlődésregénynek, nőkből épített múzeumnak nevezhetnénk, melynek első lapjain a kiskamasz főhős 1941. július 25-én életében először megy fel egy lépcsőn, mégpedig abban a házban, amely első erotikus fantáziáinak színtere lesz. A nagyjából ötszáz oldalas kötetben aztán változó ritmusban követik (és gyakran keresztezik) egymást a képek: lányok, nők a valóságban, függöny mögött, szemből, oldalról, tükörben és filmvásznon, miközben a kiskamaszból férfi és író-filmkritikus válik. A *TTT*-ben látott motívumok természetesen itt is tetten érhetők: Havanna éjszakai élete, a kabarék világa, a táncos- és énekesnők, a trópusok füledt életérzése alkotja a regény díszletét; ami a szerző írásmódját illeti, nyelvi humor és barokkos, folyamatos variációkkal dolgozó szerkesztés jellemzi. A tükrözés és a szimmetria a *TTT*-ben és az *Exorcismos* című kötetben is kulcsfontosságú volt, elegendő a tigrisek szimmetrikus lappárjára (334–335) vagy a korábban már említett író-olvasó párosra gondolni, akik a könyvlap fölé hajolva, modern Narcisszuszoként önnön arcképüket nézik (*Exorcismos*, 22); itt a tükör a nők meglesésének, ugyanakkor a zavar tematizálásának eszköze (egyszersmind humor forrása is), például amikor kiderül, hogy a vonzódás tárgya valójában dupla, és az egyedi szépségű lánynak van egy ikertestvére, vagy amikor narrátorunk egy légyott során szimmetriára számít, ám a páros szervből csak az egyiket találja a helyén. A jelentésdúsítás érdekében Cabrera Infante az irodalom teljes eszköztárát latba veti: ahogyan a tigristriónál, itt is bőséges asszociációs láncolatot tart működésben, gyakoriak az irodalmi intertextusok, éles kontrasztokat rajzol, amikor a magas irodalmat és a kubai lektúrt egyazon kontextusban (sőt gyakran egyetlen mondatban) emlegeti. Kedvelt eszköze a műfajok keverése: a filmes utalásokon túl a szöveget Carpentier nyomán gyakran ő is zenei téma alapján szerkeszti. A *TTT* esetében ezt épp a Carpentier-paródiában láthatjuk, ahol a szöveg mottója az alábbi mondat:

„Annyi idő alatt kell elolvasni, amíg a *Pavane pour une infante défunte* (sic!) tart, percenként harminchármas fordulattal” (304); a *La Habana* című kötetben pedig a Juliával való szerelmi kaland ára az, hogy a narrátornak – afféle modern kori Herkulesként – hordozható lemezjátszót kell szereznie, mert a lány csak Debussy *A tenger* című művének dallamára hajlandó szerelmeskedni vele.

A szerelem jellegzetes, viccelődő beszédmódjának az alapja a magyarra „évődés”-ként fordított „choteo”, amelyről Jorge Mañach írt 1928-ban esszét. Mañach elsősorban társadalompszichológiailag igyekszik meghatározni a jelenséget, azonban stílárisan is pontos leírását adja a kubaiakra oly jellemző, kicsit tiszteletlen, a tekintélyt aláásó viccelődésnek. A „choteo” eszerint a szatíra jellegzetesen kubai válfaja, ironikus célozgatás, amely egy adott paradigmát vesz górcső alá, hogy aztán elferdítse, kifigurázza. Egyfajta trópusi hedonizmus tehát, jókora adag improvizációval keverve,⁸ ami nélkül aligha képzelhetnénk el Cabrera Infante regényeit. Láthattuk, hogy a két nagyregény, a *La Habana* és a *TTT* témája és stílusa között nagyon sok átfedés, rengeteg közös pont akad. A különbség elsősorban a szövegek szerkezetében mutatkozik, hisz míg a *TTT* töredékekből épül fel, és nem jelezhető előre a regény dinamikája vagy éppen iránya, a *La Habana* viszonylag hagyományosnak mondható, lineáris regény. Cabrera Infante ugyanakkor itt is gyakorta megszakítja a központi történet szálat, hogy mellékszereplőkről beszéljen, anekdotázzon, filmekről értekezzen; hirtelen váltásokat épít be, késleltet vagy épp kihagy, ismétel és variál; az olvasónak gyakran az az érzése, hogy a történet inkább ürügy, hogy a nyelv zenéjére figyeljünk. A főszereplő a regény előrehaladtával így egyszerre szerez tapasztalatot a szerelemben és a nyelvben, a beszéd ritmusa tapinthatóvá, szinte érzéki minőségűvé válik a kötet lapjain.

Jorge Luis Borges azt mondja a klasszikusokról, hogy azokat nem lehet először olvasni, mert már az első alkalomhoz is rengeteg előzetes ismeret, az adott műről szóló korábbi élmény tapad, így az első olvasás olyan, mintha mindjárt a sokadik volna. Cabrera Infante művei szinte kivétel nélkül újraírások: a filmkritikák már létező alkotásokról szóló reflexiók, regényeinek szövegébe számos intertextust gyúr; tehát jól lehet a forma újszerűnek hat, a tartalom illeszkedik Borges elméletébe, és eleve ismétléseket, szövegváltozatokat tart a kezében az ember. Ez történik a *Vidas para leerlas* (1998) című kötetével is, amely fonetikus Plutarkhosz-parafrázis (a *Párhuzamos életrajzok* spanyol címe *Vidas paralelas*, ami kimondva gyakorlatilag megegyezik a Cabrera Infante-féle címmel), és a görög életrajzíróhoz hasonlóan kortársak életéből sorakoztat fel szórakoztató anekdotákat.⁹ Cabrera Infante a kötet előszavában

8 Magyarul egy részlete olvasható, lásd: Jorge MAÑACH, *Az évődés nyomában*, ford. SCHOLZ László = *Ariel és Kalibán. A latin-amerikai esszé klasszikusai*, Európa, Budapest, 1984, 241–253.

9 Érdekes adalék, hogy Gabriel García Márquez önéletrajza, a *Vivir para contarla* (2002; magyarul: *Azért élek, hogy elmeséljem az életemet*, ford. SZÉKÁCS Vera, Magvető, Budapest,

azt írja, Plutarkhosz volt az első, aki szalonpletykákából irodalmat írt, ugyanakkor az antik életmű mára éppen olyan többszintű, intertextuális rendszert épített maga köré, amilyenek a kubai szerző művei: a *Párhuzamos életrajzok* évszázadokkal később is hatott az irodalomra és a filmművészetre egyaránt (Shakespeare, *Antonius és Kleopátra*, *Julius Caesar*).

Cabrera Infante életműve kimondottan heterogén (legtöbb kötete vegyes műfajú, rövid írásokat tartalmaz), a szerző nagyjából minden műfajban kipróbálta magát, és ezeket a szerteágazó kísérleteket egytől egyig a nyelv kiemelt szerepe és a nyelvi játékok jelenléte köti össze. Amikor fiatalon újságírói és filmkritikusi pályára készült, megalapította a Cinema(n)teca de Cubát: a szó a cinemateca (kb. filmmúzeum) és a manteca (vaj) szó házasságából született (*Exorcismos*, 39). Később, amikor végleg elhagyta Kubát, egy ideig az Egyesült Államokban élt, és forgatókönyveket írt (*Wonderwall*, 1968; *Vanishing Point*, 1971; *Under the Volcano*, 1972; utóbbit nem forgatták le, 2005-ben pedig Andy García készített filmet Cabrera Infante forgatókönyvéből a *TTT* nyomán *The Lost City* címmel), valamint fordított, mégpedig a másik szószonglőr, James Joyce *Dubliners* (magyarul *Dublini emberek*) című kötetét (1972). Saját köteteinek fordításánál is segédkezett, *Holy Smoke* (1985) című könyvét, amelyben a dohányznak és a híres dohányosoknak állít emléket, először angolul írta meg, aztán a mű hosszú ideig úgy is maradt, mert nem találtak olyan spanyol fordítót, aki képes lett volna az angol szóvicceket, a Cabrera Infantéra oly jellemző humort spanyolra átültetni. Végül több mint egy évtizeddel később ő maga készítette el a fordítást (*Puro Humo*).

Az életműben, láthatjuk, a nyelv köré szerveződik minden, a nyelv játssza a főszerepet. Talán ez lehet az oka annak, hogy egyik legolvasottabb regényét, a *Mapa dibujado por un espíritu* [Egy kém rajzolta térkép] nem adta ki életében, hanem csak halála után nyolc évvel, 2013-ban jelent meg. A rendhagyó módon teljesen hagyományos elbeszélő technikával, nyelvi humor mellőzésével írott, nagyon is személyes történet témája az az 1965-ös látogatás, amikor édesanyja temetésére érkezik haza Cabrera Infante, ám a néhány napra tervezett útból négy hónapos gyötrelmes és a bürokráciával vívott harc lesz, a vége pedig az elhatározás, hogy amíg Fidel Castro él, nem tér többet vissza a szigetre.

A regény érzékenyen mutatja be a messziről jött ember zavarát, aki hazatér ugyan, de ez a haza már nem az, amit korábról ismer, ez

2006) ugyanerre a szintaktikai formulára épül, mintha ezek az (ön)életírások valami különös nyelvi okból mind összetartoznának.

a haza nem fogadja be őt. A visszaút előtt néhány órával kiderül, hogy mégsem utazhat, és innen kezdetét veszi egy egészen karkai történet, melynek során a főszereplőnek, mint valami epikus hősnak, számos próbát kell kiállnia: bár nem tudja, miért vált a rendszer ellenségévé, mégis be kell bizonyítania, hogy nem ellenség, és el kell érnie, hogy kiengedjék az országból. Időközben ráeszmél, hogy rokonai és barátai mekkora szegénységben élnek – itt felvillannak azok a képek, amelyek máig oly jellemzőek Kubára: az omladozó óváros Havannában, a tányéron mindig a bab és a rizs, a folyvást sorban álló emberek. Érzékeli az egészségügyi rendszer közelgő összeomlását, a kulturális élet vizsontagságait, a cenzúrát, a kulturális monopóliumot, vagy épp a homoszexuálisokat sújtó rendelkezések következményeit is. A barátokkal folytatott beszélgetések árnyalják a személyes benyomásokat; közben az olvasó bepillantást nyer Havanna bámulatos színés és sziporkázó intellektuális életébe, láthatja egyszersmind azt is, hogy ennek a szellemi sokszínűségnek és pezsgésnek hamarosan vége, a politikai kontroll felőrli és bedarálja az egyéniségeket, ha nem sikerül még időben elmenekülniük, ahogyan sokakkal együtt Cabrera Infante tette. A korábbi regények helyszíneit, a mozikat, olcsó moteleket és kabarékat hivatalok és irodák nyomasztó terei váltják föl, ahonnan a főhős, miután minden próbát kiállt és minden akadályt legyőzött, hazatérhet az óceán túloldalán a másik szigetre, ahol felesége várja.

Fidel Castro végül túlélte Guillermo Cabrera Infantét, aki 1965 után soha többé nem tért vissza szülőföldjére, Londonban halt meg 2005-ben. Irodalmi Tükörszaga azonban, amelyet Lewis Carroll, Laurence Sterne vagy James Joyce nyomdokait követve regényről regényre, kötetről kötetre épített fel Londonban, talán valószínűbb képet rajzol a szigetről, mint ami a tükör innesső, a valóság felőli oldalán oldtimerek karosszériájában tükröződve csillan meg.

Alexander von Humboldt a levegő legáttetszőbb tartományának nevezi Mexikóban az Anahuac völgyét, Carlos Fuentes pedig ezt a metaforát használja *Áttetsző tartomány* című regényében (1958), amelynek főszereplője Cabrera Infante oly sok művéhez hasonlóan Mexikóváros, amelyet az ott élő sokféle ember beszédmódján keresztül idéz meg. Humboldt járt ugyan Havannában, ám nem láthatta ezt a másik várost, a Cabrera Infante regényeiben ábrázolt, szimmetrikus Havannát. Ha látta volna, talán úgy gondolja, nincs ennél áttetszőbb, mégis ennél valóságosabb, élettel telibb vidék.

Vass Annamária

TYIBOR GYERI, KRISZTINYA TOT, MILAN FJUST...

Mennyire ismer(het)ik a magyar irodalmat az oroszok?

Ljudmila Ulickaja új novelláskötete, *A lélek testéről* magyar kiadása nem szorul reklámra.¹ A cím azt sugallja, hogy Enyedi Ildikó *Testről és lélekről* című filmje ihlette, ezzel pedig a könyv el is adja magát. Az első megérzést a könyvvel kapcsolatban felerősíti az is, hogy rendkívüli módon nem Goretity József, Ulickaja megszokott fordítója, hanem Morcsányi Géza, a *Testről és lélekről* egyik főszereplője fordította. Mindez lehetne persze véletlen egybeesés, csakhogy az eredeti cím (amely a magyar grammatika áldozatául esik) rácáfol erre. Ulickaja ebben igen erős fonetikai áthallást teremtett legújabb könyve és a díjnyertes film között. Az egybecsengést hallhatja az is, aki nem tud oroszul: *O tyele dusi* (Ljudmila Ulickaja) – *O tyele i duse* (Enyedi Ildikó). A két mű emellett több ponton is kapcsolódik: a novellákban fellelhető számos burkolt allúzió révén, illetve egy vágóhídon játszódó jelenetnek köszönhetően a történet síkján is. Ez izgalmas kérdéseket vet fel. Vajon mennyire ismerik Oroszországban a magyar kultúrát? Mennyire jellemző, hogy egy magyar alkotás markáns hatást gyakorol az orosz kultúrára? Jelen írás a két kultúra viszonyában az irodalomra, azon belül is a magyar irodalom oroszországi jelenlétére fókuszál.

Míg az orosz irodalom a 18. században kezdett átszivárogni az európai kultúrába, így a németen keresztül a magyarba, addig a magyar irodalom, pusztán a nyelv elszigeteltsége miatt is csak jóval később, a 19. század végén jutott el Oroszországba. Írásomban nem a magyar irodalom oroszországi kiadásának és recepciójának szisztematikus áttekintésére vállalkozom a forradalom előtti időszakról kezdve egészen napjainkig, hanem inkább betekintést nyújtok a magyar irodalom oroszországi helyzetébe, különös figyelemmel az utóbbi két évtizedre.² Mi

1 Ljudmila ULICKAJA, *A lélek testéről*, ford. MORCSÁNYI Géza, Magvető, Budapest, 2020.

2 Okszana Jakimenkonak Hungarian Literature in Russian: the (Un)natural Selection [Magyar irodalom oroszul: a (nem) természetes kiválasztódás] címen jelenik meg hamarosan egy angol nyelvű tanulmánya a témában. A Belgrádi Egyetem konferenciakötetében helyet kapó szöveg egy tágabb kutatás részeként a magyar irodalom oroszországi kiadásának történetét annak kezdetétől, a 19. század végétől az 1950-es évekig tekinti át.

érhető el a magyar irodalomból oroszul? Milyen az orosz nyelven megszólaló magyar irodalom megítélése? Egyáltalán kiknek a hangján szólal meg a magyar irodalom oroszul? És milyen helyzetben vannak irodalmunk oroszországi népszerűsítői?

Persze leginkább talán mindenki arra kíváncsi, hogy mennyire vevő ma a magyar irodalomra Oroszország. A válasz nem egyértelmű. Abban az esetben, ha azt tekintjük át, hogy hány magyar szerzőtől jelent meg bármilyen mű vagy műrészlet, akkor egészen pozitív képet kapunk. Ha viszont azt, hogy ezen szerzők hány műve érhető el teljes egészében, akkor már kevésbé. Nem beszélve a példányszámokról (jellemzően egy-két ezer példány, maximum ötezer), vagy arról, hogy miből készül később újranyomás. Az oroszok számára a magyar kultúra érzékelhetően egzotikusnak tűnik. Másrészt viszont, ahogyan azt Jurij Guszev (orosz költő, a teljes Balassi-életmű orosz fordítója) vallja, a magyarok gondolkodásmódja és jelleme rendkívül hasonló az oroszokéhoz. Sokkal hasonlóbb, mint sok más szláv nyelvet beszélő népé.³ Bár Guszevnek valószínűleg igaza van, a továbbiakból kiderül, hogy pusztán a hasonló mentalitás nem elég, és számos oka van annak, hogy a magyar könyvek nehezen érvényesülnek az oroszországi könyvpiacra.

A kortárs magyar filmművészettel kapcsolatban személyes tapasztalataim azt mutatják, hogy a kultúrában jártas emberek Oroszországban rendszerint ismerik és szeretik a magyar filmeket, név szerint emlegetik a rendezőket. Ez köszönhető egyrészt a filmek nemzetközi szakmai sikerének, másrészt pedig annak a magyar filmművészeti fesztiválnak, amelyet idén hatodik alkalommal rendeznek meg Moszkvában. A fesztivált követően a filmeket még számos városban, így Szentpéterváron, Jekatyerinburgban, Kazanyban, Krasznodarban és Izsevszkben is levetítik.⁴ Ulickaja legújabb könyvének címe is azt bizonyítja, hogy a magyar film Oroszországban is tud érvényesülni.

Ha a magyar és orosz irodalom együttműködésére madártávlatból tekintünk, akkor szembeötlő, hogy itt viszont – megfelelően a „kis irodalmak – nagy irodalmak” viszonyrendszerének – az orosz irodalom sokkal inkább a magyar irodalom része, mintsem fordítva. És nemcsak a klasszikus orosz írók, de a maiak is jó eséllyel indulnak, hogy a magyar irodalomban fejthessék ki hatásukat. Egyrészt ugyanis elmondható,

3 Jurij GUSZEV, *O vengerszkoj poezii*. Huncult.ru 2019. 04. 11., <http://huncult.ru/blog/poetry>.

4 A 2020-as, 6. Cifra magyar filmfesztivál díszvendége Pálfi György lesz, és a következő filmeket mutatják be: *Hukkle, Az úr hangja* (rendező: Pálfi György), *Rossz versek* (rendező: Reisz Gábor), *Guerilla* (rendező: Kárpáti György Mór), *Egy nap* (rendező: Szilágyi Zsófia).

hogy (bár a kínálat persze mindig lehetne teljesebb) a legjelentősebb kortárs orosz szerzőknek, ha nem is egész életművük, de jelentősebb műveik olvashatók magyarul.⁵ Másrészt pedig, ha a kortárs világirodalmakhoz mérten vizsgáljuk az orosz irodalom magyarországi helyzetét, akkor úgy tűnik, mintha az orosz irodalomból jóval több szépirodalmi mű fordítása jelenne meg, mint más nagy európai irodalmakból, így a németből, franciából, spanyolból vagy olaszból.⁶

Ehhez képest az orosz olvasók vajon mennyire ismerik a magyar irodalmat? Az Arzamas.ru nevű ismeretterjesztő kulturális magazinnak köszönhetően talán nem is olyan kevésbé. Két éve *Minden, amit tudni kell a magyar irodalomról* címmel figyelemfelkeltő 20. századi magyar irodalmi kisokos vált elérhetővé a honlapjukon.⁷ Ismertetőjükben, mint egy kirakatban, úgy sorakoznak egymás mellett a 20–21. század kiemelkedő magyar szerzői és könyvei, egy híján negyven. A harsány borítókön nem a művek címe és szerzője, hanem egy-egy csalogató jelmondat áll: „A magyar Joyce”, „Apokalipszis versben elmesélve”, „Kamaszok harca”, „Egy teljesen boldogtalan falu”, „Esték egy pszichopátával”, „Huligán szabadvers”, „Erdélyi Robinzonád”. Ha valamelyik megtetszett, egy kattintással felüthető a további ismertető: érdekes életrajzi adatok, a műhöz írt kommentár, amelyet mindig egy idézet követ. A magyar irodalom kiemelkedő alkotásait eddig talán soha nem szedték így csokorba az orosz közönség számára.⁸ Ki ne akarna magyar irodalmat olvasni ezek után? De vajon hol lehet megtalálni a teljes műveket?

5 Vlagyimir Szorokinnak vagy Viktor Pelevinnek például a teljes életműve elérhető magyarul, akár csak a már említett Ljudmila Ulickájának.

6 Lásd erről az orosz irodalom egyik vezető magyar fordítójának véleményét: Kovács Gergő, *Nem „csupán” irodalom – ilyen ma az orosz írók világa.* (Interjú Goretity Józseffel), *Mandiner* 2020. 05. 10. https://mandiner.hu/cikk/20200510_orosz_irodalom.

7 A könyveket válogatta; Szabó Lőrinc, Márai Sándor, *Napló*; Fejes Endre, *Rozsdatemető*; Kosztolányi Dezső, *Esti Kornél*; Nemes Nagy Ágnes, Bodor Ádám, *Sinistra körzet*; Spiró György, *Fogság*; Rejtő Jenő, *Piszkos Fred*; Tamási Áron, *Abel a venetegben*; Déry Tibor, *Niki*; Tar Sándor, *A mi utcánk*; Krúdy Gyula, *Szindbád-novellák és regények*; Nádas Péter, *Egy családregény vége*; Ady Endre, Németh László, *Égető Eszter*; Pilinszky János, *Harmadnapon*; Szerb Antal, *Utazás a boldogvilág*; Füst Milán, *A feleségem története*; Karinthy Frigyes, *Utazás a koponyám körül*; Tandori Dezső, *Töredék Hamletnek*; Ottlik Géza, *Iskola a határon*; Babits Mihály, *Jónás könyve*; Szabó Magda, *Az ajtó*; Tóth Krisztina, Sánta Ferenc, *Az ötödik pecsét*; Petri György, Illyés Gyula, *Puszták népe*; Weöres Sándor, Závada Pál, *Jadviga párnája*; Tolnai Ottó, Térey János, *A legkisebb jégkorszak*.

8 Az alábbi szerzők és művek szerepelnek itt: Kertész Imre, *Sorstalanság*; Esterházy Péter, *Termelési regény*; Molnár Ferenc, *A Pál utcai fiúk*; Örkény István, *Tűté*; József Attila, Radnóti Miklós, *Razglednicák*; Krasznahorkai László, *Sátántangó*; Mészöly Miklós, *Az atléta halála*; Szabó Lőrinc, Márai Sándor, *Napló*; Fejes Endre, *Rozsdatemető*; Kosztolányi Dezső, *Esti Kornél*; Nemes Nagy Ágnes, Bodor Ádám, *Sinistra körzet*; Spiró György, *Fogság*; Rejtő Jenő, *Piszkos Fred*; Tamási Áron, *Abel a venetegben*; Déry Tibor, *Niki*; Tar Sándor, *A mi utcánk*; Krúdy Gyula, *Szindbád-novellák és regények*; Nádas Péter, *Egy családregény vége*; Ady Endre, Németh László, *Égető Eszter*; Pilinszky János, *Harmadnapon*; Szerb Antal, *Utazás a boldogvilág*; Füst Milán, *A feleségem története*; Karinthy Frigyes, *Utazás a koponyám körül*; Tandori Dezső, *Töredék Hamletnek*; Ottlik Géza, *Iskola a határon*; Babits Mihály, *Jónás könyve*; Szabó Magda, *Az ajtó*; Tóth Krisztina, Sánta Ferenc, *Az ötödik pecsét*; Petri György, Illyés Gyula, *Puszták népe*; Weöres Sándor, Závada Pál, *Jadviga párnája*; Tolnai Ottó, Térey János, *A legkisebb jégkorszak*.

Itt esik csapdába a fellelkesezett olvasó. Mert bár az itt szereplő műrészletek fordítása nem az Arzamas felkérésére, hanem korábban készült, a teljes mű nem mindig érhető el oroszul. Így például Spiró György *Fogságából* csak részlet jelent meg egy folyóiratban.⁹ Márai Sándor *Naplójából* vagy Mészöly Miklós kisregénye, *Az atléta halálából* pedig egyelőre még részlet sem jelent meg.

Az oroszországi fordítók ezzel a hézagossággal magyarázzák a magyar irodalom oroszországi népszerűtlenségét. Ördögi kör ez, melyben a kiadók meg vannak győződve arról, hogy az „egzotikus” magyar irodalom csak szűk közönséget érdekelhet, az viszont részleteiben vagy a legjava nélkül nem tud az orosz kultúrában igazán érvényesülni.

Év elején hosszú interjú jelent meg a magyar irodalomról Okszana Jakimenko műfordítóval Oroszország egyik legjelentősebb irodalmi fórumán, a Gorkij internetes portálon. A bevezető szöveg nem túl hízelgő: „Amikor kortárs európai irodalomról beszélünk, akkor elsősorban francia vagy angol nyelvű szövegek jutnak eszünkbe. Magyarországon éppen a kontextusban inkább furcsa egzotikumnak tűnik, mintsem a világirodalmi folyamatok teljes jogú résztvevőjének. A magyar klaszszikusok nagy részét az 1970–80-as években fordították le oroszra, és ekkor is jelentek meg, gyakran rendkívül alacsony példányszámban. Ma sem töri magát senki, hogy a kortárs magyar szerzők kiadási jogát megszerezze, éppen ezért nem meglepő, hogy a magyar irodalomról alkotott elképzeléseink éppoly zavarosak, mint korábban. Persze a világirodalom ennyire szűkre szabott kontextusából nem csupán a magyar irodalom reked kívül, de az is biztos, hogy a magyar szerzők oroszországi népszerűsítőinek hatalmas munkát kell végezniük, hogy azok egyáltalán az orosz olvasó látókörébe kerüljenek.”¹⁰

Ugyan nagyjából minden jelentős magyar szerzőtől fordítottak valamit oroszra, sokuk életművéből sajnos borzasztóan keveset. Ha például Mészöly Miklóst keressük oroszul, akkor mindössze egy novellát és néhány esszét találhatunk,¹¹ miközben Mészölyt Okszana Jakimenko

9 György SPIRÓ, *Nyevolja*, ford. Jurij Guszev, *Zvezda* 2011/3., <https://magazines.gorky.media/zvezda/2011/3/nevolya.html>.

10 Grigorij ПЕТУКHOV, *Večnoe odinočestvo vengerskoj literatury. Intervju s perevodicej Okszana Jakimenko* [A magyar irodalom örök magánya. Interjú Okszana Jakimenko műfordítóval], *Gorkij.media* 2020. 01. 24., <https://gorky.media/context/vechnoe-odinochestvo-vengerskoj-literatury/>.

11 A fordítók persze igyekeznek pótolni azokat a hiányokat, amelyek nélkül a magyar kortárs irodalomnak szerintük esélye sincs arra, hogy lojális és értő olvasókra találjon. Két jelentős Mészöly-szöveget már lefordítottak. Mivel azonban ezek nem annyira a történet, mint inkább a prózapoeitika szempontjából érdekesek, egyelőre elakadtak a kiadásukkal. A szerzői jogok drágák, a kiadók pedig hezitálnak. Lásd *Uo.*

olyan kulcsfigurának tartja, aki nélkül a magyar irodalom sok más szerzője érthetetlen marad. Ez nyilvánvalóan érvényes azokra a posztmodern szerzőkre, akik erőteljes intertextuális és narratológiai játékokat folytatnak, így Esterházy Péterre, akitől a *Harmonia Caelestis*, a *Javított kiadás* és a *Termelési regény*, vagy Nádas Péterre, akitől az *Egy családregény vége*, *Emlékiratok könyve*, vagy Spiró Györgyre, akitől csak a Gorkijról szóló *Diavolina* jelent meg teljes egészében oroszul.¹² Ezen írók szövegeibe olyannyira beleíródott a hatvanas-hetvenes évek fordulójának magyar epikai tradíciója, hogy annak ismerete nélkül valószínűleg értelmetlenek maradnak, és így nyilvánvalóan az orosz kritika sem tud figyelmet fordítani rájuk.¹³ Vagyis vannak olyan szerzők, akik nélkül nemcsak hogy nem lehet teljes a magyar irodalomról alkotott oroszországi kép, de akik nélkül érthetetlenek és ebből fakadóan érdektelenek maradnak más alkotók is, akár a kortársak.

Mennyire könnyen található olvasókra Garaczi László, akitől a *Pompásan buszozunk!*, Háy János, akitől a *Gyerek és A mélygarázs*, vagy Tóth Krisztina, akitől mindössze néhány novella jelent meg orosz folyóiratokban?¹⁴ A megjelent művek száma mutatja, hogy kevésbé. Ennek oka pedig az lehet, hogy ezek a kortárs művek erőteljesen bele vannak ágyazódva a magyar történelem, politika és popkultúra kontextusába.

A *Sorstalanság* viszont két változatban is megjelent oroszul, előbb egy izraeli folyóiratban Simon Markis és Hetényi Zsuzsa, majd könyvként Jurij Guszev fordításában.¹⁵ A kétkezes fordítások esetében a mű-

helytitkok különösen izgalmasak, már csak a munkamegosztás miatt is.¹⁶ Az ötlet Hetényi Zsuzsától származott, akinek régi vágya volt, hogy Kertész Imre regénye férje, Markis orosz nyelvén szólaljon meg. Markisnak, aki főképp ókori görög klasszikusokat fordított, magyarból mindössze két fordítása jelent meg korábban: a *Magyar népmesék*, illetve Pap Károly *Azarel* című regénye.¹⁷ A *Sorstalanság* viszont már kettenük nevével jelent meg oroszul. Hetényi Zsuzsa gondoskodott arról, hogy a magyar szöveg stilisztikai finomságai ne vesszenek el, miközben Markis arra a már ritka, szovjet korszak előtti romlatlan orosz nyelvre ültette a szöveget, amelyet ő maga a hétköznapiakban is használt. Közös munkájukat 2003-ban *Obezdoennosztj* ('nyomor', 'szűkölködés', 'nincstelenség') címmel publikálták a *Ieruzsalemsszkij zszurnal* című folyóiratban. A címadásra Hetényi Zsuzsa úgy emlékszik vissza, hogy több verzió is volt, de ő nem kardoskodott eléggé egy nem létező szó mellett. Így végül a morfológia döntött: ebben az orosz szóban több elem, így a *-talan/-bez* (fosztóképző), *dolaja/sors* (régies kifejezés), *-osztj/-ság* (főnévképző) is visszaköszön az eredetiből. A szóalkotási hasonlóságon túl az 'obezdoennosztj' ráadásul ugyanúgy nem rendelkezik egyértelmű konnotációkkal, ahogyan a 'sorstalanság' sem.¹⁸

A *Sorstalanság* oroszul szó szerint 'Bez szugybi' – és ezen a címen jelent meg másodjára, Jurij Guszev fordításában 2004-ben. Guszev szintén régóta házalt a szöveggel a kiadóknál, de sorra elutasították a téma miatt, amely akkoriban még az értelmiség körében is háttérbe szorult Oroszországban.¹⁹ A *Sorstalansággal* szembeni közöny ellenére Kertész neve nem maradt teljesen ismeretlen az oroszok előtt. Ha a *Sorstalanságra* várni is kellett, Guszev azt azért sikeresen kijárta, hogy 2002-ben megjelenhessen egy Kertész-kötet három hosszabb elbeszéléssel (*Az angol lobogó*, *A nyomkereső* és a *Jegyzőkönyv*).²⁰ Miután a Nobel-díjas regény utat nyitott a témának, kiadták a *Kaddis a meg nem született gyermekért* és a *Felszámolás* című könyveket.²¹ Ezt követte Kertész

12 Péter ESTERHÁZY, *Harmonia Caelestis (Nyebesznaja garmonyija)*, ford. Vjacseszlav SZEREDA, *Novoje lityeraturnoje obozrenyje*, Moszkva, 2008.; Péter ESTERHÁZY, *Iszpravlennoje izdanyije*, *Novoje lityeraturnoje obozrenyje*, Moszkva, 2008.; Péter ESTERHÁZY, *Proizvodsztvennij roman*, ford. Viktorija POPINEJ, Szimpozium, Szentpétervár, 2001.; Péter NÁDAS, *Konyec szemejnogo romana*, ford. Jelena MALIHINA, *Tri kvadrata*, Moszkva, 2004.; Péter NÁDAS, *Knyiga voszpominanyij*, ford. Vjacseszlav SZEREDA, Kolonna Publications, Tver, 2015.; György SPIRÓ, *Gyjavolina Gorkogo*, ford. Vjacseszlav SZEREDA, Corpus, Moszkva, 2018.

13 A magyar művek értelmezéséhez szükséges kulturális kontextust is igyekszik megteremteni az a 2015-ben megjelent, orosz kutatók által írt irodalomtörténeti munka, melyben harminc szerző élettrajzán és életművén keresztül mutatják be a magyar irodalom történetét. Lásd *Isztorija vengerszkaj lityeraturi v portretab*, szerk. Okszana JAKIMENKO, Indrik, Moszkva, 2015.

14 László GARACZI, *Eh pokatajemszja*, ford. Viktorija POPINEJ, *Zvezda* 2011/3., <https://magazines.gorky.media/zvezda/2011/3/eh-pokatajemszja-ispoved-lemura-2.html>; János HÁY, *Parany*, ford. Jurij GUSZEV, *Centr* könyvi Rudomino, Moszkva, 2013.; János HÁY, *Podzemnyj garazs*, ford. Jurij GUSZEV, Moszkva – Tyekszt, 2018.

15 Imre KERTÉSZ, *Obezdoennosztj*, ford. Zsuzsa HETÉNYI, Simon MARKIS, *Ieruzsalemsszkij zszurnal* 2003/14–15., <https://new.antho.net/wp/jj14-kertes/>, 2004/18., https://new.antho.net/wp/td_book/jj18/; Imre KERTÉSZ, *Bez szugybi*, ford. Jurij GUSZEV, Tyekszt, Moszkva, 2004.

16 A fordítóműhely titkaiba Hetényi Zsuzsa cikke avat be. Lásd HETÉNYI Zsuzsa, *Nyeszolko szlov o perevodcsike i perevoogye*, *Ieruzsalemsszkij zszurnal* 2004/18., <https://new.antho.net/wp/jj18-khetheni-2/>.

17 Vengerszkije narodnje szkazki, ford. Simon MARKIS, Korvina, Budapest, 1974.; Károly PAP, *Azarel*, ford. Simon MARKIS, Tyekszt, Moszkva, 2008.

18 Forrás: magánlevelezés.

19 Lásd Jurij GUSZEV, *Znak Oszvencima. O tvorcesztvje Imre Kertesza, laureata Nobelevszkoj premii po lityerature*, *Voproszi lityeraturi* 2003/5., 124–151.

20 Imre KERTÉSZ, *Anglijsszkij flag*, ford. Jurij GUSZEV, Tyekszt, Druzsba narodov, Moszkva, 2001.

21 Imre KERTÉSZ, *Kadis po nyerozszgyennomu rebjonku*, ford. Jurij GUSZEV, Tyekszt, Moszkva, 2003.; Imre KERTÉSZ, *Szamolikvidacija*, ford. Jurij GUSZEV, Tyekszt, Moszkva, 2005.

előadásainak és esszéinek gyűjteménye, *A száműzött nyelv*, illetve további rövidebb szövegek, úgymint *A látható és láthatatlan Weimar* vagy a *Budapest – egy fölösleges vallomás*.²² A trilógia második része, a *Kudarc* azonban nem jelent meg.

De nem ez az egyetlen eset, amikor csak egy jelentős irodalmi díj tudta meggyőzni az orosz könyvkiadókat. „Oroszország a Szovjetunió felbomlása óta, az irodalmi élet szempontjából, meglepő módon, holmi nyomorúságos vidéki kisvárosra emlékeztet. A nyugati irodalmi trendek, így például a mágikus realizmus, valaha még a tiltások ellenére is pillanatok alatt eljutottak a Szovjetunióba. A fejlett angolszászoknál jelenleg a magyar a legmenőbb irodalom. A legmenőbb író pedig Krasznahorkai” – fakadt ki Kirill Kobrin 2014-ben, amikor egy-két folyóiratban publikált rövidebb szöveget leszámítva Krasznahorkai oroszul nem volt olvasható. Annak ellenére sem, hogy többen Gogolhoz hasonlították.²³ Sőt, annak ellenére sem, hogy Krasznahorkai maga úgy gondolta, ha van nyelv, amelyre érdemes őt fordítani, akkor az az orosz, mert ha nincs orosz irodalom, akkor valószínűleg ő sosem kezd el írni.²⁴ Mindeközben a magyar szerző oroszországi kiadására az olvasói igény, rendkívüli módon, már jócskán megérett. Már nemcsak az orosz irodalmárok, de a filmrajongók körében is közszájon forgott Krasznahorkai neve. Sőt, az orosz Tarr-fanatikusok kevésbé szerencsés fordításokat publikáltak a neten, mire végre egy orosz kiadó rábólintott a *Sátántangóra*.

A foghíjas életművek ellenpéldája Örkény, akinek mind egypercesei, mind színdarabjai megjelentek oroszul. A *Voronyezs* című dráma orosz nyelvre ültetésére egyenesen Voronyezsből érkezett a felkérés az író orosz fordítójának, Tatyjana Voronkinának, és a kiadás a legrangosabb oroszországi könyvfesztiválra, a XXVI. Moszkvai Nemzetközi Könyvvásárra készült el 2013-ban, ahol Magyarország mutatkozott be díszvendégként.²⁵ Bár Örkényre sikerült néhányszor felhívni a figyelmet, azt mégsem mondhatjuk, hogy különösképp ismert lenne a neve

22 Imre KERTÉSZ, *Jazik v izganyiji*, ford. Vjacseszlav SZEREDA – Jelena MALIHINA, Tri kvadrata, Moszkva, 2001.

23 Így W. G. Sebald *Az ellenállás melankóliája* angol nyelvű kiadásának fülszövegében, illetve Susan Sontag, akit gyakran idéznek mint Krasznahorkai egyik első méltatóját.

24 Lásd Okszana Jakimenko interjúja Krasznahorkai Lászlóval: Okszana JAKIMENKO, „Eslj i est’ jazyk, na kotoryj stoit menja perevodit’, tak eto russkij”; *Roždenie ubijcy. Rasskaz*, Gorkij 2013/5., <https://magazines.gorky.media/inostran/2013/5/esli-i-est-yazyk-na-kotoryj-stoit-menya-perevodit-tak-eto-russkij-rozhdenie-ubijczy-rasskaz.html>.

25 A könyvvásáron nagy hangsúlyt kapott a magyar gyermekirodalom, megjelent Kányádi Sándor *Világlátott egérkéje*, Janikovszky Éva *Kire útott ez a gyerek?* című kötete, illetve Berg Judit meseregénye, a *Rumini*.

Oroszországban. Pedig a lehetőség meglenne rá, egyrészt a színház révén (eddig csak néhány kisebb színház állította színpadra), vagy még inkább azon magyar–orosz irodalmi párhuzam révén, amely az orosz olvasók számára az örkényi groteszket is teljesebben értelmezhetővé teszi. Az orosz irodalomban a század elején Danyil Harmsz, az abszurd kiemelkedő alkotója Örkény egypercesekre emlékeztető abszurd novellákat írt.²⁶

A dramaturgia kapcsán meg kell említeni azt a 2018-ban megjelent *Új magyar dramaturgia* című kötetet, amelyben Térey János, Pintér Béla, Mikó Csaba, Fekete Ádám, Péterfy-Novák Éva és Hajdu Szabolcs egy-egy színdarabja kapott helyet.²⁷ Majdnem tíz évvel korábban, 2009-ben jelent meg ezt megelőzően egy kétkötetes válogatás magyar drámákból.²⁸

Sokáig lehetne még boncolgatni az oroszországi magyar könyvkiadás érdekes mozzanatait. Így azt, hogy Márai Sándor *A gyertyák csonkig égnek* című regénye, amely Európában az egyik, ha nem a leggyakrabban kiadott magyar könyv, oroszul csak a tavalyi év végén jelent meg.²⁹ Vagy hogy miként jelent meg Nádasy Ádám *A vastagbőrű mimóza* című, melegekről szóló írásokat tartalmazó könyve Oroszországban 2018-ban, ahol a homoszexuális-propagandatörvénnyel igyekeznek minél inkább háttérbe szorítani a témát, és ahol a fordítók által ajánlott magyar könyveknek csak tizede lel kiadóra.³⁰ A választék láthatóan – a könyvpiac bonyolult működése ellenére – széles, még a Magyarország határain túl születő magyar irodalomra is kiterjed. Pár éve olvasható egy erdélyi, vajdasági, felvidéki és kárpátaljai magyar irodalomból szemezgető válogatáskötet is.³¹ Ennek fordítógárdájában ráadásul rengeteg új név szerepel.

Hogyan és kikből lesznek egyáltalán a magyar irodalom oroszországi nagykövetei? Amikor egy-egy interjúban arról érdeklődnek az

26 Lásd HETÉNYI Zsuzsa, *Harmsz és Örkény optikai csalódásai. Egyperces esszék arról, hogy mi lehet az abszurd*, Holmi 2012/4., 458–470. A cikk oroszul is megjelent.

27 *Novaja vengerszkaja dramaturgija*, szerk. Okszana JAKIMENKO, *Novoje lityerturnoje obozrenyje*, Moszkva, 2018.

28 *Kazemati. Szovremennaja vengerszkaja dramaturgija v dvuh knyigab*, szerk. Ákos SZILÁGYI, Tri kvadrata, Moszkva, 2018.

29 Sándor MÁRAI, *Szvecsi szgorajut dotla*, ford. Okszana JAKIMENKO, Noszorog, Moszkva, 2019.

30 Ádám NÁDASY, *Tolsztokszaja mimoza. Bity szcsasztlivim – ili normalnim*, ford. Vjacseszlav SZEREDA, Izdatyelsztvo Ivana Limbaha, Szentpétervár, 2018.

31 *A Magyarország határain túl* című kötetben Orbán János Dénes, Bodor Ádám, Gion Nándor, Tolnai Ottó, Lovasi Ildikó, Grendel Lajos, Németh Zoltán, Mizser Attila, Bartha Gusztáv és Berniczky Éva novellái olvashatók. Lásd *Vengrija za granyicami Vengrii*, szerk. Okszana JAKIMENKO, Centr knyigi Rudomino, Moszkva, 2015.

oroszműfordítóktól, hogy miért választották ezt a nyelvet, akkor erre – generációtól függetlenül – többnyire az a válasz érkezik, hogy véletlenül. A fiatalabbak jellemzően az egyetemen egy másik nyelv mellett kezdik tanulni a kuriózumnak számító magyart. Ez azonban még nem így volt annál a műfordító nemzedéknél, amely elindította a magyar klasszikusok szisztematikus publikálását. Jelena Malihina (1925–2016) úgy sajátította el a magyar nyelvet, hogy a munkája kapcsán véletlenül Magyarországra került. 1959-ben kezdett el irodalmat fordítani (Móricz Zsigmond, *Légy jó mindhalálig*), és onnantól kezdve neve ilyen vagy olyan módon, de felbukkant szinte minden oroszul leírt magyar szerző neve mellett: nemcsak fordított, de kötetet is szerkesztett, lektorált és irodalomkritikát írt. Neve olyannyira összeforrott a magyar irodalommal, hogy 2018-ban válogatáskötet jelent meg kizárólag az ő fordításából.³² Oleg Rosszijanov (1921–2016) a másik kiemelkedő alakja ennek a nemzedéknek: úgy tartják, hogy Oroszországban ő emelte be az európai irodalmak közé a magyart. A következő generáció legfontosabb szereplői, a már említett Tatyjana Voronkina (1931) és Jurij Guszev (1939) egyre nagyobb hangsúlyt fektettek a kortárs szerzőkre. Az ő tanítványaik már az egyetemen tanultak meg magyarul. Idetartozik Vjacseszlav Szereda (1951), akinek idén év elején két fordítását is jelölték a rangos Alekszandr Pjatyigorszkij-díjra (Krasznahorkai László, *Sátántangó* és Orosz István, *Sakkparti a szigeten*) és a már rengetegszer említett Okszana Jakimenko (1972), aki tucatnyi kötet szerkesztője, és folyamatosan dolgozik a következő műfordító nemzedék képzésén is.³³ Érdemes megjegyezni, hogy Oroszországban jelenleg három egyetemen van lehetőség a magyar nyelv tanulmányozására: a Moszkvai Állami Egyetemen, a Szentpétervári Állami Egyetemen és Izsevszkben az Udmurt Állami Egyetemen. De csak Péterváron létezik önálló magyar szak. A magyar–oroszműfordítás egyik legfőbb fóruma a balatonfüredi Magyar Fordítóház mellett az a szakmai tábor, amelyet 2013 óta évente rendeznek meg a Lakiteleki Népfőiskolán. Az intenzív egyhetes nyári kurzus során elméleti és gyakorlati képzést kapnak a Magyarországra érkező orosz hallgatók, ennek eredményeképp pedig több fordításkötet is született: így a már említett válogatáskötet a határon túli magyar irodalomból, illetve a szintén említett, új magyar

32 Jelena MALIHINA, *Pod znakom bliznyecov. Vengerszkije perevodi Jelena Malibinoj (szbornyik)*. Centr könyvkiadó Rudomino, Moszkva, 2018.

33 László KRASZNAHORKAI, *Szatanyinszkoje tango*, ford. Vjacseszlav SZEREDA, Corpus, Moszkva, 2018.; László KRASZNAHORKAI, *Melanholija szoprotivivlenyija*, ford. Vjacseszlav SZEREDA, Corpus, Moszkva, 2020.

dramaturgiát bemutató kötet, valamint a frissen megjelent *Kettős tükörben* című könyv, amelyben a kommentárok révén a fordítói műhelymunkába is betekintést nyerhet az olvasó és kíváncsi nyelvtanuló.³⁴ Azt, hogy az új műfordító nemzedék kinevelése sikeres, mutatja az is, hogy a legfrissebb Oroszországban megjelent magyar regénynek, Kondor Vilmos *Budapest noir* című regényének fordítója a tábor egykori hallgatója, Ljudmila Kulagova.³⁵

A magyar irodalom oroszországi helyzetéről szólva összességében azzal a nem új megállapítással élhetünk, hogy egy kis és nyelvileg elszigetelt ország irodalmának nyilvánvalóan nem könnyű egy ilyen hatalmas könyvpiacon érvényesülnie. A piaci érdekek nagyban meghatározzák a műfordítást is, ezért nem is meglepő, hogy a magyar irodalom nem tud különösebb hatást gyakorolni az oroszra. Annál nagyobb öröm viszont, hogy a kíváncsi orosz olvasók mindezek ellenére mégis több száz magyar szerző közül válogathatnak. Ez pedig azoknak a nagyszerű műfordítóknak köszönhető, akik miatt – ahogyan arra az oroszországi irodalmárok gyakran felfigyelnek – a nehezen hozzáférhető magyar irodalom szebben hangzik oroszul, mint az angol vagy német nyelvű.

Könyvek esetében idegen kultúrában leginkább a dráma, aztán a regény, majd a novella és legkevésbé a líra tud érvényesülni. Magyar lírát oroszra szinte egyáltalán nem fordítanak.³⁶ A színház és a film közvetítő szerepe erősebb lehet, mint a könyvé, ezek nagyobb közönséghez tudnak eljutni, így az irodalmi szövegek sikerét segíthetik a filmes adaptációk. Érdemes lehet újra kiadni Füst Milán *A feleségem története* című regényét oroszul, mert az Enyedi Ildikó rendezésében most készülő film meglehetősen nagy érdeklődésre számíthat.³⁷

34 A címnek megfelelően a kötetben nemcsak a magyar–oroszműfordítói tábor résztvevői által készített fordítások is szerepelnek. Lásd *Kettős tükörben. Magyar irodalom oroszul – orosz irodalom magyarul. Műfordítások és kommentárok*, szerk. Okszana JAKIMENKO – GORETITY József, Kairosz, Budapest, 2020.

35 Vilmos KONDOR, *Budapestszkij Nuár*, ford. Ljudmila KULAGOVA, Izdatyelszkij dom Mescserjakova, Moszkva, 2020.

36 Ritkán jelennek meg magyar verseskötetek oroszul, de néhány éve kiadtak egy válogatáskötetet ötvenöt költő műveiből. Lásd *Nyevedomaj szutyi zabitije granyi... iz szovremennoj vengerszkij poezii*, szerk. Jurij GUSZEV – Julija SZOZINA – Jurij FRIDSTEJN, Centr könyvkiadó Rudomino, Moszkva, 2015.

37 Füst Milán regényét 2010-ben adták ki legutóbb oroszul, és nem kapható már az orosz könyvesboltokban. Milán FÜST, *Isztorija mojej zseni*, ford. Tatyjana VORONKINA, Vodolej, Moszkva, 2010.

KRITIKA

Maczelka Csaba

A kora újkori angol utópiák magyar történeteMaczelka Csaba
A kora újkori angol utópiák
magyar történeteErdélyi Múzeum-Egyesület
Kolozsvár, 2019

Laczházi Gyula

ÚTIKALAUZ SEHOLORSZÁGBA

Maczelka Csaba könyvének címe nemcsak azért kelthet érdeklődést, mert egy hallatlanul izgalmas eszme- és irodalomtörténeti jelenség tárgyalását ígéri, hanem mert korántsem nyilvánvaló, mit is ígér a szerző, amikor az angol szövegek magyar történetét adja az olvasó kezébe. A kötet erre kétféle magyarázattal is szolgál. Egyrészt magyar történetet kapunk abban az értelemben, hogy Maczelka Csaba az anglistika művelőjeként a magyar olvasókat szólítja meg. Ez a triviális állítás korántsem magától értetődő, hiszen az egyes nemzeti filológiák művelői számára komoly kihívást jelent, hogy szakterületükben elmélyedve, annak specializált és sokszor nehezen hozzáférhető szakirodalmát feldolgozva, annak eredményeihez relevánsan szóljanak hozzá, ugyanakkor kutatási területüket és eredményeiket az általuk művelt terepen tájékozatlan magyar olvasó számára is hozzáférhetővé tegyék. Az ilyen törekvések, amennyiben színvonalasan valósulnak meg, a magyar olvasó számára fölöttébb hasznosak lehetnek. A kora újkori angol utópiák esetében pedig a vállalkozás létjogosultságát – mint azt a szerző ezzel kapcsolatos megjegyzései is kiemelik – a modern kori magyar-

országi recepcióban tapasztalható hiányok is alátámasztják. Habár az utópia iránti általános érdeklődés a magyar tudományos életben is intenzívnek nevezhető, a kora újkori utópikus irodalomban tájékozódni kívánó magyar olvasó eddig aránylag kevés segítséget talált. Egyrészt, mert Thomas More és Francis Bacon nevezetes művein kívül az igen gazdag kora újkori hagyomány szövegei (Francis Godwin utópikus írását leszámítva) magyarul nem hozzáférhetők. Sőt, mint arra Maczelka jogosan figyelmeztet, More alapvető művének sincs olyan magyar kiadása, amely közölné a kora újkori kiadásokban szereplő és a megértés szempontjából igen fontos paratextusokat. Másrészt, mert míg a létező szocializmus idején a kora újkori utópiák recepcióját segítette, hogy a kommunizmus előfutáiraiként voltak értékelhetők, az utóbbi évtizedekben a magyarországi tudományos érdeklődés megcsappant irántuk.

A kötet azonban nemcsak azért viseli *A kora újkori angol utópiák magyar története* címet, mert magyar szerző írta magyar olvasóknak, hanem amiatt is – sőt, alighanem elsősorban amiatt –, mert az angol szerzők szövegeinek elemzése mellett részletesen foglalkozik azok kora újkori magyarországi és erdélyi recepciójával. Ez azért is öröndetes, mert e művek korabeli magyarországi és erdélyi ismertségének kérdése csak az utóbbi években vált elmélyültebb kutatás tárgyává, és korántsem nevezhető általánosan elterjedtnek az a belátás, hogy a kora újkori utópikus irodalom a magyar művelődéstörténetnek is része.

A kora újkori angol utópiák száma igen nagy: Maczelka szerint az 1700 előtti időszakban mintegy száz ilyen mű jelent meg (13). Ennek a hatalmas anyagnak a kötet csupán egy kis szeletét, a szerző által legfontosabbnak, leginkább jellemzőnek tartott szövegeket tárgyalja. Nemcsak a szövegek kiválasztása esetében érvényesül a szükségszerű szelekció, hanem a lehetséges elemzési szempontok esetében is. Mint azt a szerző a bevezető fejezetben leszögezi, az utópikus irodalom tárgyalása során határozottan irodalomtörténeti nézőpontot kívánt érvényesíteni, azaz az eszme-, társadalom-, kultúrtörténeti vagy ideológiai megközelítések rovására a szövegek irodalmi jellegének vizsgálatát tekintette elsődleges céljának. A tárgyalásmód ugyanakkor történeti is, a vizsgált szövegeket ugyanis Maczelka azok elsődleges kontextusában értelmezi, modern kori recepciójukkal, aktualitásuk kérdésével nem foglalkozik.

A kötetben természetesen kitérített figyelmet élvez More *Utópiája*, a történeti áttekintés azonban nem ezzel a sokak által műfajalapítóknak tartott művel kezdődik. Mint azt az *Egyház- és Európa-kritika. A középkori előzmények* című fejezet meggyőzően bizonyítja, dacára annak, hogy

az utópia fogalma csak More 1516-ban megjelent munkája óta létezik, az ezt megelőző időszakban is több olyan angol szöveg keletkezett, amely utópikus vonásokat mutat, és amelyekhez More is kapcsolódhatott. Maczelka részletesen szól a *The Land of Cokaygne* címen ismert költeményről, valamint Sir John Mandeville-nek a János pap országát leíró útikönyvéről. Már e fejezet is jól példázza a szerző tárgyalásmódjának az egész könyvre jellemző kiegyensúlyozott voltát: a *The Land of Cokaygne*-re vonatkozó különböző értelmezési lehetőségek vázolása után megállapítja, hogy nem dönthető el egyértelműen, a költemény szatirikus vagy parodisztikus olvasata helytállóbb-e (66).

Az a kötetben több ízben is hangoztatott tétel, hogy az utóbbi évtizedekben az utópiákra, az utópikus irodalomra vonatkozó tudományos diskurzus hatalmasra duzzadt, és a kora újkori utópiák esetében is az angol nyelvű szakirodalom exponenciális növekedése tapasztalható, More esetében különösen igaz: népszerűsége és ismertsége okán joggal nevezhető az utópia Shakespeare-jének. Maczelka elvitathatatlan érdeme, hogy a gazdag szakirodalom eredményeit is figyelembe véve a korábban keletkezett magyar nyelvű értelmezéseknél lényegesen árnyaltabb és irodalomtörténeti szempontból igen tartalmas elemzését adja az *Utópiának*. Ezt egyfelől az teszi lehetővé, hogy részletesen elemzi a mű paratextusait, mindenekelőtt a bevezető leveleket és a margináliákat, másrészt pedig, hogy az elemzés tanulságaira építve többszólamú szöveggént értelmezi More művét. E tekintetben igen hasznosnak mutatkozik a reneszánsz dialógusnak mint lehetséges műfaji mintának az elemzésbe való bekapcsolása is, hiszen megalapozza annak a végkövetkeztetésnek a megfogalmazását, mely szerint „a sokáig elsősorban tartalma felől olvasott mű valójában formai szempontból is legalább annyira komplex, izgalmas és radikális, mint a benne megfogalmazott eszmék” (114).

A kötet további fejezetei a More utáni utópiairodalom egy-egy jellemző tendenciáját mutatják be körülbelül egy tucatnyi mű részleteiből elemzésével. Ezek az alkotások azt jelzik, hogy a More népszerű művében megjelenő lehetőségek a következő évtizedekben több irányban is továbbgondolhatók voltak, és bennük az utópiának a politika, a moralizálás szolgálatába állítására irányuló törekvésre éppúgy akad példa, mint a fantázia elburjánzására, az utópia tudományos tervezetként való értelmezésére vagy az utópia kritikájára és az utópia valóságillúziót keltő lehetőségeivel való tudatos játéokra. Többek között Thomas Nicholls, Joseph Hall, Francis Bacon, Margaret Cavendish,

Francis Godwin és Henry Neville szövegeit vizsgálva Maczelka Csaba nemcsak a hagyomány alakulásának változásait és az egyes művek társadalomtörténeti kontextusát tárja fel, de az irodalomtörténeti nézőpontot szem előtt tartva a szövegek poétikai megalkotottságában jelentkező tudatosságot is hangsúlyozza, melynek meghatározó eleme az utópia fikciós jellegének több esetben megfigyelhető reflexiója.

A magyarországi és erdélyi recepció tárgyalása rendre az angol művek elemzése után kap helyet. Maczelka nemcsak összegyűjtötte a szakirodalomban elszórtan megjelenő és nehezen fellelhető megfigyeléseket, de ezekhez egyes esetekben újakat is fűzött, így sikerült bizonyítania, hogy a recepció nyomai a *The Land of Cokaygne*, Mandeville útikönyve, More, Bacon és Joseph Hall utópiájának esetében egyaránt fellelhetők. Alighanem túlzás lenne e tények alapján azt állítani, hogy az utópikus irodalom nagyon termékeny talajra talált volna a kora újkori Magyarországon és Erdélyben, az azonban kétségtelen, hogy legalábbis néhány szerző ismerte egyik vagy másik szóban forgó művet. Közülük határozottan kiemelkedik Jacobus Palaeologus, aki *Tizenkét napi keresztény tanításában* kreatívan kapcsolódott a kora újkori utópikus hagyományokhoz, így More művéhez. De korántsem haszontalan olyan tényeket is újra felidézni, mint hogy a költő-hadvezér Zrínyi Miklós More *Utópiáját* és Bacon munkáit egyaránt forgatta. Gondolatébresztőek a recepció felkutatására tett olyanfajta kísérletek is, mint Joseph Hall és Szepsi Csombor Márton útleírásának összeolvasása. A recepciót nyomozó fejezetek azt bizonyítják, hogy a könyv szerzője nemcsak az anglisztika kiváló művelője, de a régi magyar irodalom terepén is otthonosan mozog.

A kötet zárófejezete a kora újkori utópiák és a 18. századi regényirodalom kapcsolatának megvilágítását ígéri, de terjedelméből következően inkább csak néhány fontos szempont felvetésére szorítkozik. Maczelka a *Gulliver utazásait* állítva a középpontba nemcsak azt állapítja meg, hogy az utópikus irodalom a képzelet irodalmi szerepének megalapozásával segítette a regényirodalom kialakulását, és hogy a kibontakozó regényirodalom tematikusan is kapcsolódhatott az utópia hagyományaihoz, de arra is rámutat, hogy Swift regényének antiutópikus-utópikus jellege voltaképpen a középkori és kora újkori hagyományban végigkövethető kettősséget írja tovább. Hiszen, mint az a kötet elemzéseiből jól látható, az utópia egyidejű állítása és kritikája, a hitelesség hangoztatása és fikcióként való tudatosítása már a kezdetektől jellemzi az utópikus szövegeket.

E befejező fejezet ugyanakkor a kutatás további lehetséges irányait is megjelöli, a regényirodalom 18. századi kezdetei és a kora újkori utópikus hagyomány közötti összefüggések kérdésének alaposabb kidolgozásán túl a kora újkori német utópiák vizsgálatát, a francia és az angol utópiák kapcsolatának feltárását, valamint az utópia más műfajokban való felbukkanásának szisztematikus elemzését nevezve meg elvégzendő feladatként. Reméljük, a szerzőnek lesz kedve, ideje és ereje, hogy a most megjelent könyvvel megkezdett úton továbbhaladva ezeknek legalább egy részét megvalósítsa, és hogy talán e kezdeményezéshez más filológiai képviselői is kapcsolódnak. Maczelka Csaba könyvével az olvasók máris megbízható, árnyalt és naprakész áttekintést kaphatnak az angol utópikus irodalom első korszakáról és ennek magyar vonatkozásairól.



Kabdebó Lóránt – Kulcsár-Szabó Zoltán
– L. Varga Péter – Palkó Gábor (szerk.)

„Örök véget és örök kezdetet” – Tanulmányok Szabó Lőrincről

Petőfi Irodalmi Múzeum – Prae Kiadó
Budapest, 2019

Pataki Viktor

EGY ÉLET(MŰ) ASPEKTUSAI

A Szabó Lőrinc-életmű permanens újraértelmezési kísérleteivel kapcsolatos szkeptikus olvasói magatartást (ha egyáltalán létezik ilyen) könnyen megváltoztathatja vagy legalábbis átértékelésre készítheti a 2019-ben, a PIM Studiolo sorozatának részeként, *„Örök véget és örök kezdetet” – Tanulmányok Szabó Lőrincről* címmel, a Petőfi Irodalmi

Múzeum és a Prae gondozásában megjelent tanulmánykötet. A könyv anyagát biztosító, a költő halálának 60. évfordulója alkalmából, 2017-ben szervezett tudományos tanácskozást ugyanis korántsem a szimbolikus dátumokhoz kapcsolódó megemlékezés aktusa hívta életre, hanem – ahogyan erről a precíz és kikezdetetlen előszó is hamar meggyőző olvasóját – az életmű kritikai kiadásának töretlenül zajló munkálatai, valamint az „elmúlt szűk évtizedben elkészült mértékadó tanulmányok, doktori értekezések, monográfiák” (7) által felvetett kérdések és kutatási lehetőségek. Ha azonban az említett szkeptikus olvasói beállítódás a tartalomjegyzék (például az életmű legavatottabb ismerőinek állandó jelenléte és a meglehetősen visszafogott alcím miatt) és az előszó olvasása után esetleg mégis új erőre kapott volna, akkor már az első „blokk” szövegeinek olvasásakor, de legkésőbb a média- és kultúraturományos megközelítésmódok működőképességének felismerésekor biztosan szertefoszlik. Az ugyanis, hogy egyáltalán tematikus „blokkokat” vagy egységeket lehet felfedezni, bizonyosan nem a konferenciafelhívás látens elvárásaiból (aligha volt ilyen) vagy valamilyen rigorózus szerkesztői eljárásból, vagyis a szerkesztés „erőszakjából” (ilyen sem) következik, hanem a kutatói gondolkodást is kifejezetten hasonló problémák és összefüggések irányába terelő Szabó Lőrinc-szövegek időtálló közlő és teherbíró képességéből – a szerkesztők szövegrendezési koncepciója is az interpretációk kapcsolódási pontjainak felmutatásából ered. A tanulmánykötet értékelése szempontjából azonban, talán éppen ezért, az is legalább ennyire feltűnő, (a) hogy bizonyos szövegek meglehetősen izolált pozícióba kerülnek – *Quid pro quo*.

A kötet ilyen módon összeálló első, a költészettörténeti és poétikai vizsgálatokat a technika és biopoétika kérdéseivel egyaránt ötvöző, a „test” és az „élet” szerepére, egymással összefüggő viszonyára rákérdező egységét Kabdebó Lóránt *„egy Költő Agya”* (21. századi kísérlet a 20. századi líra olvasására) című tanulmánya nyitja, amely a különböző versmodellek változásán keresztül Szabó Lőrinc költészetének „egyidejű összetettségét” (14) nem a *Tücsökzenével* kezdődő pályaszakaszz jellemzőjeként ismeri fel, hanem már 1927–1928-tól datálja a líra-történetileg is kulcsfontosságú, „kettős látásnak” is nevezett poétikai váltást. Ez utóbbi ráadásul nemcsak a „dialogikus paradigma” részleges kiegészítése, hanem annak (szinte) nélkülözhetetlen része. Kabdebó tanulmánya azonban nemcsak saját, eddigi kutatásaiból származó belátásait vizsgálja felül, de egyedülálló módon, önmaga régebbi írásaival párbeszédbe lépve (a lábjegyzetek is erről tanúskodnak) színre is viszi

a „dialogikus paradigma” működését. Ehhez Kabdebó saját, korábbi szövegein kívül főként a *Jeszenin*-ciklust és a *Materializmus* című szöveget veszi alapul, ráadásul egy jövőbeli tanulmányt is kilátásba helyez (37), végül – a dialogikus versmodell és a spirituális életmeditáció együttes jelenlétének felmutatását követően – Szabó Lőrinc költészetét az egész 20. század reprezentánsaként nevezi meg (48).

Kulcsár Szabó Ernő tanulmánya ezzel szemben már nem a különböző pályaszakaszok periodizációjában és a hozzájuk rendelt versmodellek átértékelésében érdekelt, noha a költészettörténeti teljesítmény értelmezése és jellemzése összeköti a két szöveget, hanem sokkal inkább az „organikus élet jelentőségének” (56) magyarázatában és a biopoétikát a természetlírával összekapcsoló vizsgálat megalapozásában. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy ahol Kabdebó Lóránt szövege véget ért, onnan indul a Kulcsár Szabó-tanulmány kérdésfeltevése. A Szabó Lőrinc-versek esetében a testi érzetek olyan rögzítési módjáról van szó, amely nemcsak a „természetlira látványszerkezetének” módosítását hajtja végre, hanem egy kettős, egyszerre külső és belső optika működését is lehetővé teszi. Mindez a Szabó Lőrinc-költéssel kapcsolatban gyakran hangoztatott „panteizmus” fogalmának kritikai felülvizsgálatát is magával hozza, ugyanis itt már nem a dekorativitás megjelenéséről és a „külső térbeliség” (60) megjelenítéséről van szó, hanem az „élet tenyészszerű működésének” (61) poétikai rögzítéséről, amely sok esetben a személyiség pozícióját is destabilizálja. Az arisztotelészi, uexkülli, dilthey-i, agambeni és főként heideggeri teoretikus nyomvonalon mozgó szöveg az emberi jelenlét és az organikus élet viszonyát olyan nagy ívű poétikai elemzéseken keresztül (például *A földvári mólón*) magyarázza, amelyek nemcsak a Szabó Lőrinc-költészet értelmezéséhez, de a hazai biopoétikai olvasás megalapozásához is hozzájárulnak.

Az organikus élet szerveződésének kérdése központi szerepet tölt be Nagy Csilla „...hullám csak a tavon” – *Test, erő, intimitás Szabó Lőrinc költészetében* című tanulmányában is. Itt azonban főként a testi érintettség és testfelfogás felől válik hangsúlyossá az életnek kiszolgáltatott szubjektivitás. Nagy Csilla három testkoncepciót mutat be: a testet először olyan erőterként írja le, amely a betegség, a sérülés és egyéb szabályozások által ugyanúgy a versbéli én „hatókörének korlátozását hajtja végre” (98). A második, amely már sokkal több rokonságot mutat a Kulcsár Szabó Ernő által vázolt biopoétikai megközelítéssel, a test sérülékenységével és érzékenységével is összefüggő animalitás. Ebben

a relációban másrésről a kötet termékeny párbeszédkészsége és eddig kevésbé tárgyalt Szabó Lőrinc-szövegek is felszínre jöhetnek (ez számos ponton jellemzi a tanulmánygyűjteményt), ugyanis az *Egy egér halálára* vagy a *Lecke* című versek például két eltérő értelmezést is motiváltak – jöllehet, ezek kapcsán szinte teljesen más megállapításokra jut Kulcsár Szabó Ernő és Nagy Csilla. Utóbbi tanulmánya a „csontváz” értelmezése során továbbá Kulcsár-Szabó Zoltán szövegével, az intimitás nyelvének mint harmadik testkoncepciónak a bevezetése által (a *Semmiért Egészen* példáján keresztül) pedig Balogh Gergő tanulmányával is dialógusba lép, ráadásul a Lóci-verseket is váratlan produktivitással kapcsolja be az animalitás és humanitás viszonyát övező diskurzusba.

Kulcsár-Szabó Zoltán *A (túl)élő üzenete* című tanulmánya az említett kapcsolódási ponton kívül a természetlira kérdésének mérlegeléséhez és az „élet” fogalmának tárgyalásához is hozzájárul, főként azért, hogy a *Szamártóvis* című vers rendkívül aprólékos elemzésén keresztül a természeti lét, az emberi jelen- és távollét, valamint a lírai beszéd összefüggéseit, végső soron natúra és kultúra viszonyának dilemmáit mutatja fel. Az interpretáció ráadásul nemcsak a klasszikus és késő modern magyar költészet hagyományához talál utakat, hanem egyszerre kerülnek elő lehetséges kontextusokként vagy vonatkoztatási pontokként Ted Hughes, Kazinczy Ferenc vagy Petőfi Sándor versei is. Kulcsár-Szabó Zoltán értelmezésében az élet szuverenitásának lehetősége és a testi anyagszerűség textuális működése voltaképpen az (emberi) üzenet hiányában kapcsolódik össze, ugyanis itt már nem a kultúra által formált beszéd dönt az élet elevenségéről, hanem a pusztulást hozó élet, az élet védelme és az élet mint erőszak az „önmagát túlélő élet híradásaként” (132) jelenik meg.

Míg *A (túl)élő üzenete* a darab/egész relációját a költői leírás grammatikájának és a költői szöveg materialitásának vonatkozásában magyarázza, addig Pataky Adrienn *Antropomorf és dendroid organizmusok Szabó Lőrinc és Nemes Nagy Ágnes verseiben* című tanulmánya már a természeti és az emberi átjárhatóságának metamorfózison keresztüli példáit nyújtja, vagyis a darab/egész viszonya itt főként az átváltozás motívumaiban érhető tetten. Persze némely esetben vitatható, hogy a versekben szereplő metaforák (például a *Téli fák* vagy az *Egy téli bodzabokorhoz* esetében) valóban a lírai én „dendroid organizmussá” (151) történő átalakulásáról adnak-e számot, nem pedig inkább annak kiüresedéséről. Az – a Pataky által említett biopoétikai elméletek vad-

hajtásait leszámítva – azonban kétségtelenül kiderül a tanulmányból, hogy az organikus élet működése nemcsak Szabó Lőrinc, hanem Nemes Nagy Ágnes költészetében is kiemelt szereppel rendelkezik, és további, ilyen irányú kutatásokat ösztönözhet.

Az „*Örök véget és örök kezdetet*” figyelmes olvasójának könnyen fel tűnhet, hogy a kötet potenciális első egységét akár az „élet” fogalma köré épülő szövegek vagy az „élet” különböző aspektusainak tárgyalására vállalkozó írások együtteseként is meg lehetne határozni. Innen nézve ezt a blokkot Balogh Gergő *Élni annyi, mint ellenállni* című, *Élet és szuverenitás Szabó Lőrinc* Semmiért Egészen című versében alcímű tanulmánya zárja. Balogh az élet politikájának vizsgálatát (bio- és thanatopolitika) egy részletes és nagy hatású, Szabó Lőrinc egyik legismertebb (ha nem a legismertebb) művét elemző tanulmányában végzi el, az élet fogalmának szisztematikus magyarázatát pedig mindenekelőtt Hannah Arendt és Giorgio Agamben vonatkozó munkáin keresztül hajtja végre. A *Semmiért Egészen* összefüggésében elemzett „totális uralom” (166) azonban nemcsak hatalomtechnikai és politikai szempontból válik relevánssá, hanem – Nagy Csilla szövegével összhangban – a *test* (érzéki tapasztalat, zsarnok zsarnoksága), Kulcsár Szabó Ernő és Kabdebó Lóránt szövegeivel való viszonyában a *költői nyelv* és a *természet* (én és te viszonya), valamint Kulcsár-Szabó Zoltán tanulmányát felidézve a *túlélés* (puszta élet, szuverenitás) vonatkozásában is lényeges. A performatívumokra, én és te kiasztikus viszonyára, valamint az önmegszólítás működésére figyelő interpretáció ezzel az irodalmi olvasás biopolitikai jellegű lehetőségének kiváló példáját nyújtja.

Ami az organikus élet/természet működése miatt voltaképpen az eddigi szövegekhez tartozik (noha talán már nem olyan szorosan), az Smid Róbert *Harc a technikával* című tanulmánya. A *Harc az ünnepért* című kötetet – a performativitás és operativitás, valamint natúra, kultúra és technika kapcsolata felől – elemző szöveg a „szerves önszerveződés és a szervetlen eszközök” (186) dinamikájára koncentrál. Nehéz feladat ez, ugyanis amíg a *Vezér* kinetografikus működésének leírása rendkívül találó, addig például az *Esőben* elemzésében már kétséges, hogy az „ing” ige (a „nyálkásan” határozószóval) valóban olvasható-e (főnévi értelemben) azonosításként. (Az *Éjszaka a vonaton* esetében a „centrális-operátori pozíció” beemelése helyett pedig esetleg célravezetőbb lett volna a *Téli éjszakával* történő összehasonlítás).

A kötet sorban következő négy szövege (Buda Attiláé, Horváth Kornélieé, Gorove Eszteré és Mezei Gáboré) már egyáltalán nem, vagy

csak érintőlegesen kapcsolódik az olvasás során eddig körvonalazódott értelemhez. (Jóllehet, Buda Attila „évszakképekre” fókuszáló, motivikus összefüggéseket rögzítő tanulmánya akár bele is tartozhatna az első egységbe.) Természetesen ez nem a tanulmányok minőségét érintő kritikai észrevétel, mint inkább az első egység termékeny párbeszédképessége után tapasztalt személyes hiányérzet. Már csak azért sem lehet kvalitatív probléma, mert Horváth Kornélie *Szökés és megértés: még egyszer Az Egy álmairól* című szövege például kifejezetten alapos és szempontgazdag (főként formapoétikai és verstani) interpretációnak nevezhető. (Ezen a ponton ráadásul a jövőbeli vagy éppen zajló Szabó Lőrinc-életművel kapcsolatos filológiai munkálatok üzemműködés-elhárítási szakemberei számára érdemes jelezni, hogy *Az Egy álmai* megjelenési időpontja még további bonyodalmakat okozhat, ugyanis például Horváth Kornélie és Barna László is más dátumra hivatkoznak. Persze előbbi szerző azért egy lábjegyzetben utal erre a lappangó apóriára.) Mezei Gábor tanulmánya pedig talán az egyetlen, amely a verssor térbeliségének és az akusztikus topográfia medialitásának szentel kitüntetett figyelmet, ráadásul mindezt Oravecz Imre költészetével (kifejezetten a prózaversekkel) való komparatív perspektívában végzi el.

Amennyiben az első egységgel kapcsolatban helytálló, hogy a Szabó Lőrinc-szövegek teljesítménye vonzotta, terelte egy irányba a gondolkodást, úgy a kötetstruktúra szempontjából Szabó Lőrinc fordításai legalább ilyen hatékonyan bizonyultak. A kötet második egységét ugyanis olyan tanulmányok alkotják, amelyek Szabó Lőrinc német, francia és angol nyelvű fordításaival foglalkoznak. Barna László *Werther álmai* című írása amellel érvel, hogy *Az Egy álmainak* poétikájában és a dialogikus versmodell működésére nézve tulajdonképpen az egész *Té meg a világ* című kötetben jelentős szerepet tölt be a *Werther* „gondolatlansága” (284). Ezt követően Szávai János (*Verlaine a szemináriumában* című szövegében) a Verlaine-fordításokat, Szávai Dorottya pedig („*Sátánna koronáztam magamat*” című tanulmányában) főként a *Les Fleurs du mal*-fordítást helyezi az értelmezés középpontjába. Amíg a Verlaine-szövegek esetében inkább csak fordítástörténeti magyarázatokról, Szabó Lőrinc jellegzetes eljárásairól, valamint – főként a zeneiségre és hangzóságra épülő – fordítástechnikai megoldásokról esik szó, addig Szávai Dorottya tanulmánya inkább a Baudelaire és Szabó Lőrinc költészete közti analógiák felmutatására koncentrál. A paradigmaváltó szerep, a másság poétikája és az ezzel összefüggő idegenségtapasztalat olyan jellemzők, amelyek alapján líratörténeti párhuzamot is lehet vonni

a két költői életmű között. Szele Bálint tanulmánya az előző, fordításokkal foglalkozó szövegektől eltérően leginkább a Shakespeare-fordítások színházi világban betöltött szerepére fókuszál. Az írás címe (*Maradandó érték és értéktelen szöveg – Szabó Lőrinc Shakespeare-fordításai*) éppen arra a szempontra utal, amely alapján Szele maga is érték, ugyanis a különböző szövegek – hatástörténeten keresztül átszűrt – „alkalmazhatóságát” mutatja be (a megtartott fordításoktól egészen a többszörösen újrafordított szövegekig). A Szabó Lőrinc-fordításokat követő kísérletek végső soron azt bizonyítják, hogy a költő műfordítói tevékenysége megkerülhetetlen referenciapontnak számít, ezenkívül pedig a magyar Shakespeare-recepció szempontjából is megkérdőjelezhetetlen a szerepe.

Az „*Örök véget és örök kezdetet*” záró két tanulmány az eddig tárgyalt szövegekkel és kapcsolódási pontokkal ellentétben – a már említett módon – meglehetősen erősen izolált helyzetben marad a kötet végén. Ennek oka, hogy Kemény Aranka az átírás és újraírás egyébként érdekes és fontos gyakorlatait mutatja be Szabó Lőrinc költői tevékenységében, azonban egy-egy érdekes példát általában nem követ semmilyen konklúzió, és a különböző elemek újrafelhasználásából származó belátások sem illeszkednek szisztematikus filológiai megfigyelésbe. (Bár a tanulmány utolsó bekezdése annyiban magyarázza a szöveg szétartását, hogy a szöveg egy nagyobb volumenű kutatás töredéke.) Dr. Felszeghi Sára szövegét pedig kimondottan érdekesnek és informatívnek találhatja az irodalomtudományos diszciplínában edződött olvasó, azonban az mintha egy másik tanulmánykötet maradéka volna, egy olyan köteté, amelyben a versek a szerzői biográfia illusztrálását és dokumentálását szolgálják. Ezen a ponton eléggé üdvöztetően hat a szerkesztői előszó találó megoldása, mely szerint a tanulmány „tulajdonképpen Szabó Lőrinc »biopoétikájához« egy empirikus irányból” (11) kanyarodik vissza. Az előszó már több ponton dicsért, megbízható védvonalai azonban sajnos egy problémát sehogyan nem tudnak elhárítani (nyilvánvalóan ez nem is feladata semmilyen előszónak): a kötetben szereplő, főként a tördelésből származó hibákat. Az olvasó ugyanis csaknem minden második oldalon talál rontott kurzíválást, elválasztási problémákat, számos esetben összecsúsztató szavakat, néha pedig változó tipográfiát, speciális karaktereket is. (Sajnos olyannyira feltűnő az ilyen jellegű mulasztás és következtetlenség, hogy egy idő után az olvasó is kíváncsi lesz a lemaradt oldalszámokra, és találgatni kezdi, melyik munkafázisban jár pillanatnyilag.)

Mindez éppen azért ennyire szembeűnő és kellemetlen, mert az „*Örök véget és örök kezdetet*” – *Tanulmányok Szabó Lőrincről* című kötet kimagasló teljesítmény és megkerülhetetlen a Szabó Lőrinc-kutatás, valamint a magyar költészet-történeti vizsgálatok szempontjából. (Az olvasó ráadásul minden bizonnyal szívesen vette volna a konferencián elhangzott, de a kötetben nem szereplő tanulmányokat is.) A kötet szövegei végső soron nemcsak Szabó Lőrinc életművének kiemelkedő szerepéről, állandó jelenlétéről és vitalitásáról győzik meg az olvasót, hanem az élet eddig nem vagy kevésbé ismert aspektusainak sokszínűségéről is.

Balázs Imre József

Üvegfej és homokóra – Déry Tibor korai műveiről

Erdélyi Múzeum-Egyesület
Kolozsvár, 2019



Reichert Gábor

PONYVA ÉS AVANTGÁRD

Az utóbbi idők magyar avantgárd-szakirodalmának jól érzékelhető és örvendetes tendenciája a Kassáktól részben vagy teljesen független alkotók – egészen a közelmúltig jellemzően elfeledett vagy méltatlanul alábecsült – teljesítményeinek feltárására, értékelésére és kontextusba helyezésére való törekvés. Az „egyszemélyes” magyar avantgárdot, a Kassák körül kialakult holdudvar kizárólagosságát tételező tévhitek hosszú évtizedeken át megnehezítették, hogy a nálunk az 1910-es évek közepétől az 1920-as évek végéig működő művészeti és ideológiai mozgalom ne valamiféle központosított szervezetként, hanem különböző

– olykor egymással összhangban, de leginkább ellentétben álló – csoportok, műhelyek és magányos alkotók koegzisztenciájaként jelenjen meg a köztudatban. A Kassák-körön kívülről érkező „magányosak” közül – Illyés Gyula, Németh Andor és a fiatal József Attila mellett – Déry Tibor tekinthető az egyik legjelentősebbnek, akinek korai (nagyjából az 1920-as évekre tehető) alkotói szakasza is bizonyítékul szolgálhat a decentralizált avantgárdszemlélet szükségességére.

Ahogy Balázs Imre József utal rá *Üvegfej és homokóra* című, Déry Tibor korai műveiről szóló tanulmánykötetében, a szakirodalomban konszenzus uralkodik néhány húszas évekbeli Déry-mű – elsősorban az 1926 tavaszán keletkezett dráma, *Az óriáscsecsemő* – jelentőségéről, a szerző induló pályaszakaszának összefoglaló elemzésére azonban eddig kevés kísérlet történt. A fent említett ok mellett az is közrejátszhatott ebben, hogy igencsak nehéz – sőt, valószínűleg lehetetlen és talán értelmetlen is – valamiféle következetes előrehaladást sugalmazó narratívába rendezni Déry Tibor korai pályáját. Mit kezdünk például azzal, hogy Déry az avantgárd szövegei írása idején sem fordított egészen hátat a *Nyugat* hagyományosabb, az izmusok iránt kevésbé nyitott modernség szemléletének? Vagy azzal a ténnyel, hogy ponyvaírói életművének egy jelentős része is ekkoriban bontakozott ki? Ez utóbbi szövegek természetesen megélhetési okokból jöttek létre, ennek ellenére felvetik a kérdést – amellyel Balázs Imre József is foglalkozik könyvében –, hogy felfedezhető-e bármiféle szemléletbeli rokonság az igencsak eltérő poétikai eszköztárral felvértezett műcsoportok között; ezenkívül a korabeli irodalmi mező rétegzettségére, az abban érvényesülni (vagy akár csak valahogy boldogulni) szándékozó alkotók tevékenységét befolyásoló anyagi, hatalmi és egyéb tényezők összetettségére is rámutatnak.

Az *Üvegfej és homokóra* nem vállalkozik a fent jelzett időszak monografikus feldolgozására, a kötet hat részfejezete tematikus és/vagy műfaji mélyfúrásokat közöl a korai Déry-életmű néhány jelentős és néhány kevésbé jelentős darabjáról. Az első fejezet a pályakezdő író Erdély-reprezentációival foglalkozik: az idesorolható művek életrajzi háttere (az anyai ági rokonság érdekelttségébe tartozó galócási fűrészáruüzemben eltöltött hivatalnoki időszak, valamint az 1937-es erdélyi körút) a kései visszaemlékezéseknek és Botka Ferenc kutatásainak köszönhetően eddig is ismert volt, Balázs Imre József azonban a szép-irodalmi szövegek (*A Kriska*, *A próba*, *A két nővér* és az *Aronból ember lesz* című művek) felől igyekszik visszakövetkeztetni az azok narratív

sajátosságait meghatározó Erdély-élményre. Balázs Imre József a turizmuskutatás fogalomkészlete felől véli megragadhatónak e nézőpont lényegét: „Több, erre az [erdélyi] élményanyagra épülő történetben is felmerül a »kívülről jött«, az idegen pozíciójának értelmezése. Mivel az idegenség kérdése Déry néhány, Erdély-tapasztalatokat megjelenítő narratívájában kifejezetten a turista pozíciójával kapcsolódik össze, fontosnak tartom felvetni a turistatekintet érvényesülésének hipotézisét e korai Déry-szövegekkel kapcsolatban” (12). Déry „turistapozíciójának” körülírásához a fiatal író/hivatalnok társadalmi státuszának vizsgálatán keresztül vezet a fejezet gondolatmenete, ez azonban – legalábbis az én meglátásom szerint – inkább megkérdőjelezi, mintsem alátámasztja a választott elméleti keret adekvátságát. Egyrészt az „idegen pozíciója” Déry teljes életművén végigvonul a korai novelláktól kezdve *A befejezetlen mondaton* és a *Feleleten* át a kései kisregényekig (az író szövegeiben nem ritkán a Balázs által körüljárt „átmeneti” státusból, a se ide, se oda nem tartozás tapasztalatából eredeztethető a kivülállás problémája), ebből következően pedig nem gondolom, hogy bármikor is pusztán a turistához hasonló idegenségélményről beszélhetünk az író esetében – még akkor sem, ha az elemzett szövegek valóban a földrajzi értelemben is „kívülről jött” ember alakját állítják az olvasó elé. Másrészt nem tartom egyértelműen „lefordíthatónak” az összefüggést Déry galócási magányossága és idegenségtapasztalata (vagyis az életrajzi tények), valamint a fikciós műveiben érvényesülő vagy épp meghaladni kívánt „turistatekintet” között – az utóbbinak az előbbiből történő levezetése nagyobb fokú megfeleltethetőséget tételez szerző és elbeszélő között, mint ami e művek olvastán szerintem indokolt lenne. Harmadrészt pedig nem tisztázott, hogy valójában mit nyerünk azzal, ha bebizonyosodik, „Déry ténylegesen alkalmasnak bizonyult arra, hogy íróként kilépjen a »turistatekintet« nyújtotta szűk perspektívából, és a léthelyzetek több nézőpontú, modernségre jellemző megragadása már legkorábbi műveiben is foglalkoztatta” (36). Mivel az ebben a fejezetben elemzett novellákban a helyszínek inkább csak homályosan körülírt, az elbeszélések cselekményében másodlagos szerepet játszó *háttérként* szolgálnak, nem a turista nézőpontjából való kilépés tűnik a szövegek legfontosabb tétjének. Mintha erre a következtetésre jutna az elemző is a fejezet végén: „Jellemző módon nem a helyszínek determinálják a szereplőket, hanem az élethelyzet, vagyoni helyzet, általános emberi viszonyok: ebben az értelemben tehát kijelenthető, hogy Déry Tibor Galócás-élményköre inkább a világ-

érzékelés meggyőző kifejtéséhez szükséges konkrétumokat, tényanyagot jelentette Déry számára, anélkül, hogy kifejezetten helyspecifikus, lokális problémákat keresett volna ebben a közegben” (48).

A korai Déry és a „léthelyzetek több nézőpontú, modernsége jellemző megragadása” kapcsán érdemes lett volna vázolni azt a hazai és nemzetközi irodalmi kontextust is, amelybe ezek a szövegek érkeztek, vagyis hogy a korszakban milyen egyéb epikai kísérletek születtek erre a típusú személyiség- és világábrázolásra. A vizsgált novellákat szinte egyaránt jellemző „lázadó romantika” kapcsán Balázs Imre József említést tesz Knut Hamsun hatásáról, véleményem szerint azonban alábecsüli ennek jelentőségét. A magam részéről úgy látom, hatás helyett sokkal inkább utánzásról beszélhetünk az elemzett pályaszakaszban, hiszen például a *Lia* és *A Kriska* már-már zavarba ejtő módon használja fel az *Éhség* és a *Pán* tematikus és elbeszéléstechnikai megoldásait. (Erre egyébként maga Déry is utal több kései visszaemlékezésében.)

Az *ámokfutó és a dadaizmus vizuális kontextusai* című fejezet Déry 1921–1922-ben keletkezett, teljes egészében csak jóval halála után kiadott verses kollázsának képi megjelenítését, a szöveg és az azt kísérő képanyag viszonyának kérdését tárgyalja. Az elemzés során Balázs „funkcionális” megközelítést érvényesít, amely remekül hasznosíthatónak bizonyul a dadaizmus irodalmának értelmezéséhez. Mint írja, „[a]z egyes alkotók életművében gyakori, hogy bizonyos technikák újabb és újabb funkcionalitások szerint értelmezhetőek. A dada abból a kételyből eredeztethető, amelyik a művészet terrénumát túlságosan szűkösnek érezte, és kritikailag viszonyult a művészet korabeli intézményrendszeréhez” (60–61). Innen válik érthetővé *Az ámokfutó* – egy átlagos korabeli újságlapszám vizualitását és tematikáját karikírozó – általános társadalomkritikai szándéka. A tanulmányíró jártasága a román avantgárd irodalom területén lehetőséget ad a Déry-mű és a piktovers műfajának összehasonlító elemzésére, a fejezet végén pedig Tamkó Sirtó Károly dadaista törekvései kerülnek a vizsgálat középpontjába.

Az „avantgárd Déryvel” foglalkozik a szürrealista korszakot elemző ötödik és a két korai verset az ekphraszisz alakzata felől vizsgáló hatodik fejezet is. A *Laknak-e a homokórában madarak?* című egységben az író szürrealista korszakának kulcsszövegétől (*A homokóra madaraitól*) a *Dokumentumban* megjelent verseken és hírparódiákon, *Az óriás-csecsemőn* és az *Ébredjetek fel!* című „hosszúmesén” keresztül az üvegfűborbély versekig átfogó képet kapunk a húszas évek végi pályaszakasz-

ról. Ezt a részt érzem a kötet legkiérleltebb, legelmélyültebb fejezetének: az újabb Déry-kutatás alapszövegéről van szó, amely a magyar szürrealizmus szakirodalmát is új felismerésekkel gazdagítja. Ezek közül a legfontosabb *Az óriás-csecsemő* és az *Ébredjetek fel!* szürrealizmus-allegóriákként való értelmezése: Balázs szerint míg előbbi „a szürrealista célkitűzések kudarcát viszi színre” (111), utóbbi „*Az óriás-csecsemő* pozitív, optimista változata, a szürrealizmus sikertörténetének allegóriája” (115). A fejezet – és tulajdonképpen a teljes könyv – központi állítása szerint Déry „különutas” avantgárdot művelt, amelyet megérintettek ugyan a különböző izmusok törekvései, de azok pusztá alkalmazása helyett inkább a hatások egyéni szintetizálásáról beszélhetünk. „Kétségtelen, hogy szürrealizmusképe tágasabb volt annál, mintsem hogy kizárólag a Breton-féle kiáltványokat és elveket tartsa relevánsnak saját munkája szempontjából” – írja Balázs (122). Ehhez annyit érdemes hozzáfűzni, hogy meglátásom szerint – és úgy látom, a könyv szerzője is ezen a véleményen van – nemcsak Déry, hanem a teljes magyar avantgárd esetében tévedés lenne tisztán elkülöníthető izmusokról beszélni, ebből következően viszont nem gondolom, hogy bármely autonóm alkotó „kizárólag a Breton-féle kiáltványok” – természetükből fakadóan meglehetősen homályosan előadott – elveit tartotta volna irányadónak.

A menekülő embert (későbbi címén *Az éneklő sziklát*), valamint a *Világvárosi Regények* című sorozatban megjelent, álnéven írt ponyvatörténeteket vizsgáló negyedik és hetedik fejezet Dérynek a zsánerműfajok felé tett – javarészt kényszerű – kirándulásait mutatja be. Az elemzések tanulsága szerint hiába sorolhatók a lektúrirodalom kategóriájába, a pusztán pénzkereseti célokból írt műveket is jellemzi az ugyanekkor keletkezett avantgárd alkotások hevülete: a fantasztikus regényekben ábrázolt alakok, helyzetek, konfliktusok mögött ugyanaz az erősen társadalomkritikus alapállás ismerhető fel, amely Déry szinte minden korai művét áthatotta.

Balázs Imre József könyve meggyőzően bizonyítja, hogy egy szerzői életmű megismerésekor nem tekinthetünk el a szövegek létrejöttét alapvetően meghatározó személyes, politikai, mediális (stb.) körülmények vizsgálatától. Ez a biztosítéka annak, hogy – például – Déry Tibor húszas-harmincas évekbeli művészetét ne kizárólag poétikai kísérletek laza halmazaként, hanem egy rendkívül heterogén mezőben működni igyekvő író ellentmondásoktól korántsem mentes tevékenységének lenyomataként szemléljük.



Korpa Tamás (szerk.)

„macht nichts mondta halottak napja van” – Közelítések Kányádi Sándor *Halottak napja Bécsben* című verséhez

„macht nichts mondta
halottak napja van”

Közelítések
Kányádi Sándor
Halottak napja Bécsben
című verséhez

Lector Kiadó – Szépirodalmi Figyelő Alapítvány
Marosvásárhely–Budapest, 2019

Pinczési Botond

VÁLTOZATOK KÁNYÁDIRA

„Kányádi Sándor költészetének irodalomtörténeti jelentősége, mindamellet, hogy az erdélyi magyarság e költészet által megszólaltatott sorskérdéseinek perspektívája aligha becsülhető le, csakis akkor válhat jobban tudatosíthatóvá, ha – a művek laudatív ontoteológiai megközelítésmódjairól lemondva – a transzilvanizmus identitás-központú problémaköréről a korpusz nyelvisége felé fordítjuk figyelmünk fókuszát. A költészetben ugyanis nincs identitás nyelv nélkül. A közösségiségek lehetőségeinek megértéséhez a Kányádi-versnyelv működésének megértésén át vezet az út” (109) – írja tanulmányának lezárásában Balogh Gergő, mondatai pedig mintha a jelen recenzió tárgyául szolgáló kötet létrejöttének relevanciáját támogatnák meg. A „*macht nichts...*” ugyanis többek között Kányádi Sándor *Halottak napja Bécsben* című versével kapcsolatos nyelvi-poétikai elemzéseket, a verset az életművön kívül és azon belül egyaránt kontextualizáló írásokat tartalmaz. A kötetben található írások a kiválasztott versből kiindulva elsősorban a Kányádi-életmű egészére nézve vonnak le következtetéseket, azonban arra a kérdésre, hogy a szerző más műveihez képest miért lehet kiemelt jelentőségű a *Halottak napja Bécsben* (azon a nyilvánvaló okon túl, hogy terjedelem és reputáció szempontjából is az egyik legnagyobb vers), nem nyújtanak érdemi választ. A kötetet alapvetően olyan „minielemezések” strukturálják, amelyek jellemzően különböző szempontok szerint járják körül Kányádi egyik leghíresebb versét. Ez pedig – az emlékezés

jelentőségén túl – a kanonizáció szándékával fellépő gesztusként is értelmezhető.

Bertha Zoltán a Nagy László-, Juhász Ferenc-, Szilágyi Domokos-, Egyed Emese- és Kovács András Ferenc-féle versnyelvek kapcsán a formapoétikai lehetőségeket tárgyalja, illetve Vörösmarty Mihály művével való összehasonlításban, „valamifajta *Szózat*-variációként is értelmezhetőnek” (27) találja Kányádi szövegét. Továbbá arra is rámutat, hogy az angol fordítások miképpen próbálták érzékeltetni „Szabófalva nevének jelképes értelmét” (28). Markó Béla is inkább az életművön kívüli kontextualizálás lehetőségeit kutatja, összehasonlítva a vers bizonyos részleteit Áprily Lajos, Szilágyi Domokos és Illyés Gyula műveivel. Lapis József a Kányádi-lírában belüli összefüggésekkel teszi láthatóbbá „Kányádi csillagait”, amelyek egyszerre (egymást hangsúlyozva, elrejtve, ironizálva) idézik meg a természettudományos és a transzcendens dimenziókat a *Tűnődés a csillagok alatt*, a *Dél keresztje alatt*, a *Valaki jár a fák hegyén* és a *Halottak napja Bécsben* című versekben.

Codău Annamária és Demény Péter irányítja rá a figyelmünket Ioan Alexandru *Logosz* című művére, amelyet vendégszöveggé lehetne azonosítani a *Halottak napja Bécsben* textusán belül, azonban Kányádi verse jóval túlmutat a román, magyar és német nyelvi elemek egyszerű vegyítésén: „Ezek a vendégszövegek képileg és ritmikailag is belesimulnak a költeménybe, annak mintegy természetes létmódjává generálva a többnyelvűséget és [...] a többes kulturális kötődést is” (34) – írja Codău Annamária.

A „*macht nichts*” mindezek mellett olvasónapló jellegű szöveggel is operál, de a líra zeneiségét hangsúlyozó vagy a szavakat és a mű kapcsolatait vizsgáló észrevételek is megtalálhatók a Korpa Tamás által szerkesztett gyűjteményben, amely ily módon diszfunkcionálissá válik mint tanulmánykötet. Az előbbi felsorolásból is sejthető, de a kötet olvasása során is szembetűnő lehet, hogy a néhol kiegészítő, néhol párhuzamos, helyenként akár egymásnak ellentmondó megközelítések tovább kívánják tagítani a *Halottak napja Bécsben* egyébként sem szűk értelmezési lehetőségeit. Innen közelítve, a szövegek sokszínűsége nemcsak az értelmezések, de az értelmező típusú szövegek közti különböző beszédmódok izgalmas váltakozásában is tetten érhető. A tízezer leütésnyi terjedelmi keret (ami a tanulmánygyűjteményben megjelenő szövegek kritériuma volt a felkért írók, irodalomtörténészek és kritikusok számára) egy olyan, már tematikus szinten is szintetizálásra törekvő

hosszúvers esetében, mint a *Halottak napja Bécsben*,¹ elsősorban a (kötetten túli) továbbgondolásra méltó megközelítéseknek nyithat teret. Ezt az elgondolást a szerkesztő előszava is alátámasztja: „e rövid szövegek izgalmas, szempontgazdag és inspiráló szövegfolyammá, észrevételgyűjteménnyé állhatnak össze, és a későbbi kutatások számára is ösztönzően hathatnak...” (21).

Említésre méltó a kötet egészét tekintve, hogy több értelmezés is képes érdemben új perspektívából szemlélni a kiválasztott verset, melynek kritikai korpusza eddig nem olvas(hat)ta Kányádi versnyelvét a digitális kultúra megközelítési módjai felől. A Bertha Zoltán által már korábban említett („szóródik folyton porlódik / él pedig folyton porlódik / szabófalvától san franciscóig / szabófalvától san franciscóig”) versszakban a moldvai csángó magyar falu és San Francisco közötti távolság szolgálna helyszínül valamiféle diaszporikus tapasztalatnak. Bár a helynevek ragozása egyértelműen arra mutat, hogy az oppozíció a célulvőség motiválja, de ezen sorok éppen az ismétlés² által válhatnak rekurzív alakzattá, melynek folytonossága nemcsak visszatérést, hanem egyfajta végtelenített oszcillációt is színre visz. Ennek a távolságnak a mérhetetlenségére hívja fel a figyelmet Pál Sándor Attila, pontosabban a szövegének értelmezési horizontjába kerülő Google Maps, amely nem szolgál információval a Szabófalva és San Francisco közötti útról.

Radikálisan új modellt alkalmaz Borsik Miklós elemzése is, hiszen míg az eddigi recepció jellemzően a rekvium formanyelvére való rájátszásként olvasta a verset, addig a kötetzáró szöveg arról is értekezik, hogy „a Kányádi-vers szerkezete hasonlóságot mutat egy tetszőleges elrendezésű Facebook-hírfolyaméval” (116). Konkoly Dániel az interneten fellelhető három, Kányádi Sándor által mondott szavaltból indul ki, és azt vizsgálja, hogy a vers különböző intonálású felolvasásai miképpen módosítják a mű prozodiáját, és hogy felmerülhet-e ennek következtében a máshogy értés lehetősége. „Mit szólhat isten amikor / heréltek zengik az ő dicsőségét / csupa semleges hang neutrum / neutrum neutru-u-um”. Ezt a versrészletet hallva Konkoly azt észrevételezi, hogy Kányádi az utolsó sornál énekelni kezd, ami azért lehet kiemelkedően

- 1 Vö. Pécsi Györgyi, *Kányádi Sándor*, Előretolt Helyőrség Íróakadémia, 2019, 178–179. „A *Halottak napja Bécsben* minden szempontból szintézist jelent: az egyes, a szűkebb nemzeti közösségek és az emberiség sorsának, múltjának és esélyeinek, a létezés egzisztenciális és ontikus lehetőségének olyan összegzése, mely a hagyományos és modern versbeszéd egymásba szerveződésében jelenik meg.”
- 2 Az ismétlés versbéli színre viteléről bővebben lásd SMID Róbert *Daten/dátum/dateur*, a kötetben: 87–91; valamint VIGH Levente *Oldás és kötés*, a kötetben: 93–96; című szövegét.

fontos, mert emellett, hogy az emelt beszéd a semleges hanghordozás ellentéte, „a dallamvezetés a gúnyolódást idézi meg, vagy felidézheti a csupán zajként funkcionáló megnyilatkozások hangzását is [...], mintha a megszólaló hang azt imitálná, ahogy Isten akarja befogni a saját fülét, hogy ne kelljen hallania a kasztráltak énekét” (55). Az már önmagában is eltér a megszokottól, hogy három olyan felvétel is fellelhető egy videó-megosztón, amelyeken a költő maga mondja saját versét; ezzel kapcsolatban jegyzi meg Konkoly: „a költő szavaltának ismétlődő felvételei mintha az elmúlás ellenében, a megőrzésért munkálkodnának” (57).

A Kányádi-féle szavaltnak és a vers akusztikájának fontosságára emlékeztet Farkas Wellmann Éva is. Elemzésében fontossá válnak a szöveg hangzóságára építő technikák, és többek között figyelmünkbe ajánlja – egy másfajta *Halottak napja Bécsben*-tapasztalat érdekében – a megidézett rekvium olvasás közbeni hallgatását.

Amennyiben az előszó nem nevez meg, csak feltételez valamiféle további kutatási irányt, megkérdőjelezhetővé válik-e a radikálisan újítani kívánó értelmezési kísérleteknek és így tulajdonképpen a tanulmánykötetnek a tudományosan értett tétje? Kérdésként merülhet fel ugyanis, hogy a Facebookhoz, a Google Mapshez vagy (mint később tárgyaljuk) a pánikrohamhoz való hasonlóság a *Halottak napja Bécsben* esetében mennyiben lehet képes szoros vagy legalább releváns olvasatok eredményét közölni, és mennyiben visz színre frappáns gondolat-kísérleteket. A tudományosságra való törekvés azért sem tűnik reprezentatívnak, mert az olyan komoly nyelvi-poétikai eljárásokra rámutató elemzések is, mint például Pataki Viktor és Balogh Gergő szövegei, ugyanazon versrészletet járják körül, és bár következtetéseik néhol eltérnek egymástól, tanulmányaikban mégis a hasonló megközelítésből kifejtett észrevételek válnak meghatározóvá. Falusi Márton a versbéli megszólalásmód diverzitására mutat rá (vallomás, anekdota, párbeszédszerűség, szám- és személyváltások) és észrevételezi ennek viszonyát a mű ritmikájával, így olvashatóvá teszi számunkra Mozart és Bartók formanyelvének a versben megjelenített kontrasztját.

Sánta Miriám egy pánikroham lefolyásához hasonlítja a *Szürkület* című kötet befogadói élményét, valamint a saját, dedikált példányában fellelhető, kézzel írt versszakok említésével mutat rá azokra az eszközökre, amelyekkel Kányádi Sándor a cenzúra működését is képes volt felülírni. Sánta saját szövegének műfaját olvasónaplóként jelöli meg, melyben nem kíván élni az irodalomtudományos beszédmódokkal. Ez részben a személyesebb hangvétel miatt lehet érdekes, valamint abból

a szempontból is, hogy ezáltal a Kányádi-líra a sok esetben kisajátított, bejáratott kanonikus pozíciótól is olvashatóvá válik. Sánta Miriám szövege olyan különböző életrészekben keletkezett olvasatokat próbál felvonultatni, amelyekben egyszerre meghatározók az adott olvasás *itt és most*-jának egymáshoz képest variatív jellegű fókuszpontjai, és amelyekben a „legidőtlenebb élményt nyújtó idegenségtapasztalat” (83) is állandó jelenséggé funkcionál. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy ez a szöveg gyengíti talán leginkább a „*macht nichts*” kifejezetten versszöveg-értelmezésre épülő tanulmánykötetként való olvashatóságát, hiszen a pánikrohamhoz hasonlítás kifejtése egyfajta modellként íródik bele az értelmezésbe.

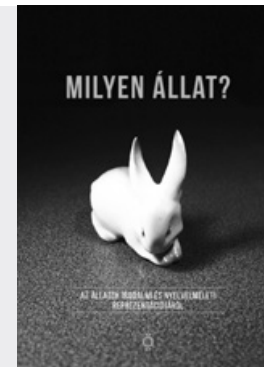
Fontos, hogy a kötet struktúrája több szempontból is tudatosan korrelál a verssel. Gondolhatunk itt olyan nem elhanyagolható figyelmes-ségre, hogy a magyar nyelvű kötet árát lejben és forintban egyaránt feltüntették a borítón, vagy a tanulmánygyűjteményt lezáró három elemzésre – Balogh Gergő, Borsik Miklós és Pataki Viktor szövegeire –, amelyek a vers nyelvi-poétikai eljárása által is működtetett szintetizáló jelleget viszik színre, illetve reagálnak a kötet többi szövegére is. Pataki Viktor írása leginkább Smid Róbert és Vigh Levente megállapításaival kerül dialógusba, ugyanis arra mutat rá, hogy az elemzett verset uraló időviszonyokat egyfajta megelőlegezett visszafordulás szervezi. Az első versszakból kiinduló elemzésből többek között az derül ki ugyanis, hogy egy olyasfajta beszédpozícióval van dolgunk, amelyben a beszéd-aktus szoros összefüggésben áll az (ön)megszólítás, a megszólaltatás és egyáltalán a megszólíthatóság alakzataival, melyeket a vers temporális viszonyokat megalkotó technikáiban érhetünk tetten. Balogh Gergő szintén a temporalitás hozzáférhetőségét látja kérdésesnek az első versszakban, amelyet nyelvfilozófiai szempontok alapján észrevételez. Szövege Bertha Zoltán, Konkoly Dániel és Lapis József megállapításaira is reflektál. Balogh Gergő tanulmánya Pataki Viktoréhoz hasonlóan a beszédaktusok elemzése felől közelít, ám míg szövegének lezárásaként Pataki a Pécsi Györgyi monográfiájában fellelhető félreolvasásra reflektál, addig Balogh az egész, eddigi Kányádi-értés transzilván identitás-központú problémaköréről próbálja áttekinteni a figyelmet egy első-sorban a nyelviség által hozzáférhető értelmezői horizontra.

A „*macht nichts*” egy szempontgazdag, azonban ingadozó mértékű tudományos igénnyel megalkotott válaszlehetőség lehet arra a kérdésre, amelyet a kötet maga is feltesz: „Hogyan lehet egy *nagy* verssel foglalkozni?” (80) [Kiemelés P. B.]

Balogh Gergő – Fodor Péter
– Pataki Viktor (szerk.)

Milyen állat? Az állatok irodalmi és nyelvelméleti reprezentációjáról

Alföld Alapítvány –
Méliusz Juhász Péter Könyvtár
Debrecen, 2020



Vincze Richárd

„ÁLLATTÁ LEENDÉS”

*Közelítések a Milyen állat?
című tanulmánykötethez*

Az utóbbi évek nemzetközi, valamint magyar művészeti és elméleti trendjeiben egyre látványosabb módon jelennek meg az „ember” és az „állat” stabilizálódott határaitól rákérdező interdiszciplináris érdeklődési irányok. E két létstruktúra bináris oppozícióját és egymást feltételező történeti viszonyrendszerét, valamint irodalmi reprezentációit kutató, a filozófiaelmélet különféle vonulatait – anthrozoology, ecocriticism, deep ecology, biopoétika, poszthumanizmus, újmaterializmus (OOO) stb. – is számos esetben a horizontjukba építő kutatási területek vizsgálódásai így ezen megszilárdult viszony átértékeléséből indulnak ki. Tehát azt a filozófiai diskurzusban rögzült strukturális pozíciót vonják kérdőre, amelyben az „állat” ontológiai státusza már mindig is az „ember” hagyományos diszkurzív meghatározásának részeként, azzal szembeállított elemként – a világ fenomenológiai státuszától és a nyelvhasználat lehetséges módjaitól is egyaránt megfosztva – jelent meg. Következésképpen az így létesített antropológiai differencia meghatározottságának dekonstrukciójával e tudományterület olyan horizontok felnyitására vállalkozik, melyek válaszként szolgálhatnak arra a kérdésre (is), hogy milyen nyelvi-kognitív, technikai és lételméleti meg-

különböztetést konstituáló rendszerek lehetőségfeltételeként jött létre ez az alá- és fölérendeltségen alapuló történeti alakzat, mely több ezer éven keresztül meghatározta a róla szóló diszkurzív rendet és beszédmódot.

A *Milyen állat?* című tanulmánykötet szövegeinek bázisát az állatok irodalmi és különféle nyelvelméleti reprezentációit egybegyűjtő, valamint a legutóbbi évek számos interdiszciplináris kutatásait mintegy ernyőfogalomként magába foglaló *animal studies* irányzatának értelmezési adják. Ezen kérdésirányokat is fókuszába emelő heterogén szövegstruktúrának a megjelenése a hazai irodalom- és kultúratudomány éppen e fentebb jelzett felélenkült érdeklődésével számot vetve kezdeményez értelmezői diskurzust a főként külföldi orientált diszciplínákkal, „hol alkalmazva vagy akár továbbgondolva az annak kereteit kijelölő történeti és elméleti belátásokat, hol pedig kritikailag viszonyulva azokhoz” (10). A kötet így egyrészt a humánus és az animalitás ontológiai kategóriáinak, egymáshoz fűződő szerkezetének elméleti vizsgálódásait prezentálja. Másrészt pedig ilyen elméleti irányultságból olvassa a magyar irodalom különböző textusait azért, hogy azok poétikai-retorikai eljárásainak felmutatásával a mindeddig visszavonhatatlan érvényűnek tartott létstruktúrák elbizonytalanításának kérdésköreit interpretálja. Teoretikus szempontból elsősorban tehát azon tanulmányok felmutatása szükséges, amelyek kiváltképp az antropológiai differencia és annak tágabb vonzáskörzetébe tartozó elméletek kérdésköreit járják körül, mindezzel pedig rá is mutathatnak e tudományterület legfőbb orientációs pontjaira, és kiemelhetik azok mindeddig rejtett kapcsolódásait.

Egyrésztől Lőrincz Csongor *Zoopoétika: látás, fogalom, elevenség* című – Rilke két versének önreprezentációs eljárásairól értekező – szövegének első néhány bekezdése fogalmazza meg azokat az állításokat, amelyek valamiképpen az animalitás olvashatóságának kérdésére reflektálnak, egyúttal felhívva a figyelmet arra is, hogy túl a motivikus izotópiák vizsgálati perspektíváján, az értelmezés tárgya ismét szignifikáns mértékben mutatkozik meg nyelvi-poétikai problémaként. Továbbá azt is kiemeli, hogy a zoo- és ökopoétikai elemzések „korántsem pusztán az animalitást mint olyat, hanem az állatokhoz fűződő emberi-kulturális viszonyt reprezentálják avagy helyesebben: inszceniózzák [...] közegükben való bioszemiótikai konstitúcióját, olvashatóságát és ugyanakkor kulturális kódoktól való megvonódását helyezik előtérbe” (204).

Pataki Viktor tanulmánya is e felütés felől válhat kapcsolódási ponttá, miként az a madarak és a költői megszólalás összefüggéseit, valamint a természetlira lejegyzési módszereit, technikáit is szintén a humánus perspektívájából értelmezi, annak kulturális konstrukcióként való megjelenítését tematizálja. Ennélfogva Oravecz Imre *Madárnapló*inak szorosabb vizsgálata arra reflektálhat, hogy „A madáréneke [...] azért sem kerülhet át soha az emberi kommunikáció oldalára, mert az antropológiai differencia szerkezetéhez tartozik az, hogy állat és ember megkülönböztetésének feltétele a *logosz* birtoklásához köthető” (116), valamint hogy a textusokban olyan észlelési szituációk jeleneteződnének, amelyekben „a látvány rögzítésének feltétele nem kizárólag a megfigyelő én percepcióis tevékenységéhez kötött, hanem sokkal inkább a látvány szerkezetének – mediális helyettesítésen alapuló – azonosításain múlik” (127–128).

Szintén jelentős elméleti téteket mozgat Balogh Gergő *Identitás és differencia között* című szövege is, amely szerkezetébe építi az antropológiai differencia megképzésének három lehetséges megközelítését is. Balogh tanulmánya egyfelől arra reflektál, hogy – Arisztotelész óta – a nyelv birtoklása („variatív és rekurzív nyelvi kommunikációra való képesség”) (178) jelölte ki ezen elkülönítés diszkurzív határvonalát ember és állat között, másfelől pedig az agambeni gépezet saját antropogenezisét (tehát emberi létezőként értett születését) termelte ki általa, hogy az emberi lét a benne jelen lévő *zoé* (natúrális élet) és *bios* (társadalmi élet) szféráját cezuraként szituálja újra önmagában, elválasztva ezzel e két létminőséget egymástól. Harmadrésztől viszont annak lehetőségét is felmutatja, hogy az antropológiai differencia „nem csak az ember által alkotott gondolati konstrukciók felől közelíthető meg: kultúrtechnikái éppen ennyire fontosak” (179).

Ilyen orientációjú tanulmány a Smid Róberté is, amely többek között a kultúrtechnika-kutatás irányából kezdeményez párbeszédet a fentebb szöveg állításaival. Voltaképpen e tudományterület „előszeretettel diszlokál ontológiailag megalapozott(nak vélt) differenciákat, és teszi azokat mindössze gyakorlatok függvényévé, technikai előállítottságukra rámutatva” (248). Smid tanulmánya ugyanis azt a kérdést teszi fel, hogy a film médiuma miként képes az antropológiai differenciát, egyúttal a mozgás specifikumát kiemelve létrehozni e határvonalat, és a nyelv birtoklásának premisszájától eltérő értelmezési keretben felmutatni e problémakört. Tehát tulajdonképpen azt feltételezi, hogy a film rögzítésre irányuló és repetitív képessége az állat és az apparátus kü-

lönbségének feltételét azzal destruálja, hogy az „analóg automatizmus technikáját” csupán a gépi automatizmus rögzítettségének relációjában értelmezi, majd azt a „visszajátszás során már egy eredeti, gépi recepció ismétlésévé avatja”. Így „Marey gépeinek önrögzítése pedig [...] áthelyezi az antropológiai differenciát az ontológiai megalapozottságról a technikai előállíthatóság keretei közé: az ember/állat dichotómiát ember és automata relációjának utalja ki” (278).

Mindenképpen megemlítendő még Kulcsár-Szabó Zoltán, az austini beszédaktus állatpéldáit elemző, az ember-állat megkülönböztetett rögzítését jelenetező elméleti szövegről írott értekezése is, mely e differenciának az etikai és nyelvi vonzatáról is releváns állításokat fogalmaz meg: „[...] az ember és állat közötti különbségtétel, amely nála a legtöbb esetben a nyelvi intencionalitás megléte és hiánya közötti különbségtételt jelenti, voltaképpen a beszédaktus-elmélet konvencionális előfeltétel-rendszerének az alapvető biztosítója” (53).

Elméleti perspektívából nézve igazán fontosak még Halász Hajnalka és Eisemann György szövegei is, melyek egyrészt kritikával illetik azt, hogy „napjaink biopoétikai tájékozódásai olykor az egzisztenciális nivellálás bővületében élnek” (14), majd Herder szövegét (*Értekezés a nyelv eredetéről*) elemezve e „homogenizálás diszkurzív alapjait dekonstruálj[ák]” (10), másrészt pedig szintén Herderhez kapcsolódóan nyelvfilozófiai perspektívából kérdezik rá arra, hogy a fogalomalkotás metódusai miként alakíthatják az emberi és állati lét határvonalait jelölő terminológiai struktúrákat.

Mindezen kívül az elméleti premisszákat kevésbé nyíltan artikuláló vagy azokat elemzésük tárgyává nem avató tanulmányokat azért érdemes mégis ebben az elméleti fókuszú áttekintésben taglalni, mert így, a prózai és lírai szerkezetek elemzésén keresztül, implicit módon rá lehet mutatni az állat/ember, állati hang/emberi hang különbségeit, valamint az emberi percepció és hangadás metódusait gyakran érintő textusok poétikai-retorikai eljárásainak működésmódjaira, ugyanakkor a már elemzett szövegek nyelvi funkciói ezáltal új fénytörésben válhatnak az értelmezések részévé.

Hansági Ágnes az *Animalitás és humanitás a Legendában* című tanulmányában Tersánszky Józsi Jenő egy kispróza szövegének narratív-retorikai beszédmódját elemzi, mellyel rámutat annak regisztergazdag szövegeire, ugyanakkor a névadás metódusait és annak grammatikai viszonyrendszerét is egyúttal kérdőre vonja. Mészáros Márton kiváló értelmezése Kovács András Ferenc *Pictura et sententia* című lírai mű-

vének szerkezetét vizsgálja, valamint műfaji sajátosságokat kiemelve arra helyezi a hangsúlyt, hogy az írás kérdéskörét, valamint a kultúra és natúra észlelési mezőinek összefüggésrendszerét interpretálja. Fontos még megemlíteni Bengi László és Bednaries Gábor tanulmányait is; előbbi tanulmány állításai az állatokhoz kapcsolt motivikus szerepkörök transzgresszív eljárásait pozicionálják, utóbbi pedig „az anyagok közvetítőszerepéről és az állatokhoz fűződő viszonyairól [...]” (11) jelenti ki azt, hogy „a rockzene auditív és vizuális állatai és anyagai megnyitják az utat a lírai kimondás régebbi formációi előtt, s olyan közvetítőkké válnak, amelyek elfeledett vagy elhanyagolt funkciókat csempésznek vissza művészeti tapasztalatba” (113).

Végül Kúspér Judit, Szentesi Zsolt és Urbán Bálint tanulmányainak felmutatása azért is indokolt, mert egyrészt Kúspér szövege fontos megállapításokat fogalmaz meg az állatok mesékben konstituálódó szerepéről, másrészt pedig Szentesi írása arra hívja fel a figyelmet, hogy az ember és állat viszonyának figuratív megjelenítése számos Kosztolányi- és Babits-versben nyerhet transzcendens értelmezést is. Urbán Bálint tanulmányát pedig azért érdemes kiemelni, mert az utóbbi *A jaguárember* című elemzése képes olyan értelmezésként funkcionálni, amely „A humán és az animalitás fenyegető felcserélhetőségét tematizáló átváltozástörténetek és a két ontológiai kategória határvidékén mozgó lények” (227) ábrázolásával az „ember és állat hagyományos ontológiai kategóriái közötti oszcillálás” (227) műveletét vonhatja kérdőre, egyúttal jelenítheti meg figuratív módon. Urbán szövegének perspektívája továbbá azért is unikális, mert a kötetben egyedülálló módon csupán ez érvényesít nem európai viszonyok által meghatározott ember-állat kapcsolatot.

Összegzésül: a kötet szerteágazó – mivel egyszerre jelennek meg kortárs és klasszikus szövegeket értelmező, európai és nem európai perspektívát alkalmazó írások is –, azonban a szövegek tematikai fókuszukban összekapcsolódnak. Az *animal studies* elméleti premisszáit csak néhol alkalmazó, az ember és állat viszonyrendszerére rákérdező vagy e stabil pozíciót felfejtő elemei között a kötetkonceptió szempontjából gyakran csak implicit, viszont némely esetben igen markáns konnexió ismerhető fel, ami így e heterogén szövegek struktúrájának sikerültségét is jelezheti. Ugyan a kötet nem minden szövege motivált e fentebb jelzett antropocentrikus kérdezmód meghaladásában, azonban mind-egyik érdekelt abban, hogy az animalitásnak, az ember és állat (netán humán és nonhumán állatok) relációjának eddig nem értelmezett írá-

nyokból történő újraértésére tegyen kísérletet. A továbbiakban e textusok elméleti és elemző eljárás módjai – a kötet előszavában írtakkal megegyezően – egészen biztosan evokálhatnak ilyen fókuszú és szinten e rögzült relációkra rákérdező, azokat továbbgondoló kutatási irányokat, és válhatnak fontos értelmezési keretvévé számos interpretációs folyamatnak is.



Horváth Márk – Lovász Ádám
– Nemes Z. Mária

A poszthumanizmus változatai – Ember, embertelen és ember utáni

Prae Kiadó
Budapest, 2019

Bordás Máté

POSZTHUMANIZMUS-PROBLÉMÁK

Ahogy korábbi kritikákban, recenziókban is olvashattuk, hiánypótló kötetéről van szó, merész vállalkozásról, amelynek célja a rendszerezés, alapozás, keretezés. Olyan szerzők tollából méghozzá, akik a poszthumanizmusról szóló diskurzus talán legaktívabb hazai alkotói, gondolkodói, terjesztői. *A poszthumanizmus változatai* apropóján egy rövid bevezetőt kívánok adni a poszthumanizmus alapvető problémájáról, írásom így részben a Horváth Márk, Lovász Ádám és Nemes Z. Mária által szerkesztett kötet, javarészt azonban inkább a poszthumanizmus kritikája kíván lenni.

Az *Ember, embertelen és ember utáni* alcímet viselő monográfia már a 9. oldalon tisztázza, hogy mi a poszthumanizmus. A humanizmus emberképének decentralizálása áll a definíció fókuszában. Az antropocentrizmus poszt-antropocentrizmusra váltása szárazodó szét

a továbbolvasás során, így már az első tizenvalahány oldalt végiglapozva kaphatunk egy elméleti bevezetést. A diskurzus alapvető irányával könnyedén megismerkedhetünk, és ráébredhetünk, hogy a humanizmus emberképével szemben mennyivel vonzóbb a poszthumanizmus, hiszen a társadalmi egyenlőtlenségeket kitermelő humanizmust felváltja egy olyan fogalmi keret, amely az eddig kiszorított ágenseknek is hangot ad.

A poszthumán diskurzus alapvető elemeit az idő szervezi. A humanizmus (mely a múlt) bűneit és az ezekre adott reakciókat (például posztkolonializmus, feminizmus, antihumanizmus) említve leírható annak illegitimitása, így a jelenbe megérkezve a történelmi háttér előtt felmutatható a poszthumanizmus fogalma. A háttérhez azonban hozzátartozik a jövő is, mely a múlt humanizmusának felszámolásával, kibővítésével a poszthumanizmus tulajdonképpeni létállapota. Ezen a ponton azonban nehéz eldönteni, hogy a humán identitás heterogén állapotának kifejlése a leíró és az előíró hangok melyikéhez közelít leginkább. A diskurzus érezhetően maga sem dönti el ezt, sőt, mindkettőt képviselni szeretné. A humanizmus illegitimitásának leírása legitimálja a poszthumanizmust, azonban a poszthumanizmus elő is írja saját létállapotát azáltal, hogy tagadja a humanizmust.

A fogalmi esetlenségre, melyet részben felszámol és helyettesít a fogalmi gazdagság, már a kötet legelején jó példát találunk: „Az ember hagyományos fogalmát tagadó, illetve megkérdőjelező poszthumanizmus esetében nem beszélhetünk egy koherens, szisztematikus gondolatrendszerről, sokkal inkább egy formátlan, széttartó, heterogén, önmagát is folyamatosan a megsemmisüléssel és az összeomlással fenyegető gondolkodásformával állunk szemben” (9). Itt a diskurzus egy alapvető gyenge pontjára (ami amúgy teljes mértékben transzparens és felvállalt) hívja fel a figyelmet a szerző, azonban mindez érdekes képet fest, ha a humanizmussal kapcsolatos megalapozatlan és téves elméletek felvázolását a felvállalt széttartó, heterogén, önmagát is folyamatosan a megsemmisüléssel és az összeomlással fenyegető mivolt mellé helyezük. Ezt az ellentmondásosnak tűnő jelleget kritizálni feleslegesnek tűnik, hiszen a szóban forgó kötetben szereplő szövegek potenciálja sokkal nagyobb annál, hogy ezen fennakadjunk. És úgy gondolom, hogy a probléma is nagyobb.

Ezt Losoncz Márk *Mi jöjjön a poszthumanizmus után?* című tanulmányában ki is fejti Cary Wolfe *What Is Posthumanism?*, Rosi Braidotti *The Posthuman* és David Roden *Posthuman Life* című könyveinek kapcsán:

„A reprezentatív könyveket áttekintve láthattuk, hogy mekkora zűrzavar uralkodik azzal kapcsolatban, ami magában a »poszthumanizmus« kifejezésben is benne foglaltatik. Először is egyáltalán nem világos, hogy miben áll a humanizmus természete: diskurzus, intézményi gyakorlat, filozófiai tan, világnézet vagy ez mind? Az sem világos, hogy mi az az álláspont, amelyet minden humanizmus képvisel. Vajon ez az »önmaga számára transzparens szubjektum« képzete, vagy a racionális szabad emberé, netalán az emberközpontú világé? A zűrzavar a humanizmus történelmi beazonosításában éri el csúcát.”¹

A humanizmus elnagyolt felvázolása természetesen erre a monográfiára is igaz: „[...] amelynek alapvető sajátossága a hagyományos humanizmus szuverén, koherens és autonóm emberképének a decentralálása” (8), vagy: „Természetesen a »humanizmus« kifejezésének számtalan használata és jelentése van. *David Roden* szerint a humanizmus legfontosabb sajátossága az antropocentrizmus, tehát az emberközpontúság” (8). A kötet szerzői tehát átveszik az elődök humanizmusról alkotott szemléletét. Losonczi írása alapján azt lehet mondani, hogy a poszthumanizmus érthetően és határozottan megállapítja, milyen az az emberkép, melynek opponense szeretne lenni, azonban mindezt a humanizmus fogalma alá gyűri be, Losonczi érvelése szerint tévesen, hiszen az emberi létezőket az antikvitásban közel sem helyezték a világ tetejére, állatias ösztönöket kötötték hozzájuk. Továbbá Darwin a biológia felől, Freud pedig a pszichológia felől kérdőjelezte meg az ember integritását, bőven a poszthumanizmus előfutárainak számító elméletek előtti korszakokban.² Úgy tűnik, mintha a lelkesedés olyan hévvel hajtana a poszthumanizmus diskurzust, hogy az elmélettermelés mellett a humanizmus mibenlétének kérdése eltörpül a képviselői számára.

A krízishelyzet előidézője-e a poszthumanizmus, vagy az arra adott reakció? Krízis-e a humanizmus, célja-e a poszthumanizmusnak a krízis megszüntetése? Vagy a krízis megléte és annak fenntartása legitimálja a poszthumanizmust? Mit élünk meg krízisként? Hisz virágzik a poszthumanizmus. Bár csak ne így lenne? Hasonló performatív kérdések, kijelentések jutnak eszembe ezzel kapcsolatban, hiszen ez a könyv, és megannyi más poszthumanizmus tanulmány is, meglehetősen performatív

1 Losonczi Márk, *Mi jöjjön a poszthumanizmus után?*, PRAE.hu, www.prae.hu/article/11522-mi-jojjon-a-poszthumanizmus-utan/.

2 Vö. Losonczi Márk, *I. m.*

retorikával dolgozik: „Felismerhetetlen viszonzás és viszonzhatatlan adakozás: az önmagát felemésztő, örökké adakozó Naphoz csatlakozva a filozófia dekonstrukcióján keresztül ölelkezhetünk össze a nonhumán világ posztantropocentrikus nyitottságával” (56). Ezt a jelenséget akár úgy is értelmezhetnénk, hogy a cél elérése érdekében el kell követni ennek a performativitásnak, a bizonyos szintű előírásnak a bűnét. De mire is gondolok lényegében? A poszthumanizmus retorikája gyakran kiáltványyszerű. Érezteti az emberről való gondolkodás felszabadulásának és/vagy felszabadításának örömteliségét, ugyanakkor az ezzel járó melankóliát is. Bataille-t idézve, ahogy a szerzők is teszik, megérthető ez a feszültség: „az univerzalitás, amint eléri csúcspontját, minden létet felrobbant, és belefullasztja azt az erőszakba” (55). Ez az erőszak azonban nem a produktivitás garanciája. Sőt, meglehet, hogy nem is a produktivitásra való törekvést kell keresnünk, legalábbis nem a klasszikus, fejlődésorientált értelemben. Fenyő Dániel a *Jelenkor* idei májusi számában szintén kétségeket fogalmaz meg a fentebb említett monográfiával kapcsolatban:

„Zavarba ejtő, hogy a tanulmánykötet szerzői még csak nem is reflektálnak olyan abszurd és nevetséges elképzelésekre, mint amilyen Haraway ajánlása. Érthetetlen, miféle emancipatorikus jelentősége lenne az állathangok utánzásának. Az, hogy a szerzők kritika nélkül vesznek át ilyen gondolatokat, kétséget ébreszt a tanulmányok komolyan vehetősége kapcsán, ezt a kételkedést pedig nem csökkent a könyv nyelvezetét jellemző erőteljes képiség. A kiáltvány-nyelv-szerűség organikus metaforáival, mint a gyakran használt »egymásba vérzés«, csak még inkább megnehezíti az egyébként is nehezen követhető, asszociatív gondolatmenetek megértését.”³

Írásában Fenyő Dániel a kötet retorikájával kapcsolatban is megfogalmaz bírálatot. A tudományos nyelv kreativitásával, metaforikusságával részemről nem lenne probléma, ha ez nem fonódna össze a humanizmussal szembeni elnagyolt vádakkal, amire Losonczi hívja fel a figyelmet. Mintha azt figyelhetnénk meg, hogy az itt olvasható tudományos diskurzus kreativitásával, retorikájával is legitimálni kívánná magát.

3 FENYŐ Dániel, *Ember az ember után*. Horváth Márk, Lovász Ádám, Nemes Z. Márió (szerk.): *A poszthumanizmus változatai. Ember, embertelen és ember utáni*; Horváth Gideon, Süveges Rita, Zilahi Anna (szerk.): *extrodiesia. Enciklopédia egy emberközpontúságot meghaladó világhoz*, *Jelenkor* 2020/5 590.

És mintha ez a „burjánzás” egy bizonytalan, részben reflektálatlan alapon menne végbe. Emellett fontosnak tartom azt is megemlíteni, amit a Késelés Villával sorozat poszthumanizmusról szóló estjén Kiss Kata is megfogalmazott a diskurzus kritikájaként: a feminizmusnak és az antropocénnek a mai napig kézzelfogható társadalmi felhajtóereje van, azonban a poszthumanizmus számos iránya ezt a filozófia jegyében mintha akaratlanul felszámolná a heterogén káosz üdve alatt.⁴

Természetesen nem a „helyes” poszthumanizmus kijelölése ezzel a céloom, ez a probléma csupán azért felemlégethető, mert a korábban említett burjánzás úgy tűnik, olyannyira hatással van a diskurzusra, hogy elhomályosítja annak bizonyos értékeit is.

„Az egész posztthumán elméletre jellemző az ember, a technológia és a környezet közötti összeolvadás és egymást alakító kapcsolat” (13) – ez a sor, melyet Ariane Lourie Harrisontól idéznek a szerzők, szintén rámutat arra a problémára, amely feszültséget kelt bennem az irányzat kapcsán. Az idézet mintha bármilyen entitásra ráhúzható lenne, így egy olyan humanizmusképet tár elénk – ha a poszthumanizmus ezzel szemben szeretne fellépni –, mely alapvetően nem érzékeli a környezetet, az ember és a technológia összefonódását.

Korábban már előkerült a Késelés Villával sorozat poszthumanizmusról szóló alkalma, amelyet ismét idézni szeretnék. Az est két vendégének, Kiss Katának és Szemes Botondnak az állításából számomra az szűrhető le, hogy a szemléletpluralitás, amely a kritika tárgyául megtehtet kötetben is kimutatható, a poszthumanizmus egyik fontos eleme. Mindez olyannyira fontos, hogy az önkritika, a precízebb megalapozottság rovására is mehet.⁵ Ezen a ponton elmondhatnánk, hogy mindez igaz *A poszthumanizmus változataira* is, viszont ennél megítélésem szerint többről van szó, és az egész diskurzust átható problémát fedezhetünk fel. A Horváth Márk, Lovász Ádám és Nemes Z. Márió által szerkesztett könyvről szinte felesleges kritikát írni úgy, hogy a poszthumanizmus alapvető problémáit ne említse az ember. A szerzők tájékozottsága, a kötet nyelvi és elméleti minősége üdvözlendő, és a minőség elvitathatatlan. Némiképp ez is jelentheti a problémát. A poszthumanizmus olyannyira meggyőző, új és izgalmas, hogy vissza sem akarunk térni ahhoz a humanizmushoz, amit maga a diskurzus jelöl meg elődjeként. Így sikkadhat el ennek az alapnak a felülvizsgálata.

4 Vö. KÖSZEGHY Ferenc, *A poszthumanizmus határai*, ELTE Online, elteonline.hu/tudomany/2020/02/26/a-poszthumanizmus-hatarai/.

5 Vö. KÖSZEGHY Ferenc, *I. m.*

Visszatértünk tehát a humanizmushoz, ezáltal pedig a poszthumanizmus további kritikájához. Különösen érdekes az a tény, hogy a Kiss Kata és Ádám Zsófia által a PRAE *huszonegyedik* rovatában szorgalmazott önkritika⁶ miképp valósul meg szintén a PRAE felületén a Poli-P csoport sorozatán belül. Ennek pikantériája és sikerének oka pedig az, hogy a folyamatos önkritikátlan burjánzás mellett hogyan jelenik meg az önkritika. Losonc Márk már korábban említett tanulmányára gondolok itt, melyben így vélekedik a poszthumanizmusról:

„A poszthumanizmus mint az Embertől és a humanizmustól való absztrahálás tehát maga is elvont társadalmi folyamatok eredménye. Már a pusztá elnevezésével olyan absztrakcióval küzd, amelyet eszmétörténetileg elhibázottan ír le (akár a premodern, akár a modern korszakról legyen szó), de társadalomanalitikailag is tévesen határozza meg, azaz nem érti a ténylegesen ható erőket. A poszthumanizmus nem »új a nap alatt«, hiszen számos áramlat és elmélet előlegezte meg az alapvető üzenetét.”⁷

Ezt továbbgondolva Losonc kijelenti, hogy a jelenlegi társadalmi és gazdasági helyzetbe való beágyazottság figyelembevételével lenne érdemes újrarendezni a poszthumanizmust. Továbbá a racionalitással való leszámolás kapcsán a diskurzus hasonlóságokat mutat a felvilágosodás és a romantika felfogásának dinamikájával, amely szintén egyfajta ismerősséget kölcsönöz neki. Természetesen nem ez képezi a kritikai hang alapját, hanem inkább az, hogy a poszthumanizmus elmélete előtt is létezett az a dinamika, amit a poszthumanizmus maga és a humanizmus közötti párbeszédben megteremt.

Ezek alapján szeretném összegezni, hogy számomra hogyan ítéltető meg a poszthumanizmus és *A poszthumanizmus változatai – Ember, embertelen és ember utáni* című kötet a jelen állás szerint. Elvitathatatlan az a frissesség, amivel a poszthumanizmus meghódította a filozófiát és a tudományos világ egy jelentős részét. Ennek a meghonosítása is nagy teljesítmény, hiszen egy folyamat koronájaként is értékelhető ez a monográfia, azonban azt láthatjuk, hogy mostanra a poszthumanizmus felülvizsgálatát sürgető igény is megjelent. Véleményem szerint a poszthumanizmus egy saját potenciálja által elvakított fogalmi keret, mely gyakran sokkal inkább a kreativitás és a burjánzás, a szemléletpluralitás ellenfeleként értelmezheti az önkritikát. Tévesen.

6 ÁDÁM Zsófia Katalin, *Pozícióvakság és katasztrófafapornó*, www.prae.hu/article/11008-huszonegyedik-6/; KISS Kata, *Kritikátlan Posztthumán. Lehetséges, de minek?*, www.prae.hu/article/11346-huszonegyedik-13/.

7 Losonc Márk, *I. m.*

A poszthumanizmus ilyen keretek között egy krízishelyzetre adott válasz. A krízis pedig kimutatható abban, ahogy a jelen társadalmá az emberi identitás bizonyos elemeit kezeli. Azonban ez a dinamika mint-ha leírható lenne Aleida Assmann identitás- és átváltozáskultúra fogalmi alapján. A marginalizált csoportok, a „más”-ok mindennapi diskurzusba való beemelésével az emberi identitás határai kitágulni látszanak, átváltozáskultúrát termelnek. Azonban folyamatos a kizáró dinamika is, mely pedig az identitáskultúrák sajátja.⁸ A poszthumanizmus lényegében identitáskultúrának teszi meg a humanizmust, így ígéretes átváltozáskultúrának mutatva magát. Az viszont, hogy saját pozíciójára, tehát a kései kapitalizmusba való beágyazottságára némiképp vak, egyfajta identitáskultúrává való megszilárdulást feltételez.

A kapitalizmus biopolitikája egyfajta homogén masszaként tekint az emberre mint erőforrásra, és ez a homogén massa-lét valóban egyfajta szubjektummentességet eredményez, amely decentrált emberképhez is vezet, viszont a poszthumanizmus számos kijelentése az ebben a biopolitikában rejlő objektívizáló erőre adott válaszként értelmezhető, hiszen ez termeli ki a marginális csoportokat. Viszont a marginalizáció egyik oldalán sem állt sosem önmagának transzparens szubjektum. A nem marginalizált csoportok függnék a marginalizációtól, így ezt a dinamikát mindig újratermeli a kapitalizmus. Erre a dinamikára mutat rá a humanizmus és poszthumanizmus kapcsán a monográfia is Giorgio Agamben és Gayatri Chakravorty Spivak alapján: „az ember egy olyan »kizáró gép«, amely az elismerést termelve folyamatosan kizárási, elnyomási mechanizmusokat hoz létre. Ezért a poszthumanizmus »mozgalma mindig megtörténik. A humanizmus nem képes magát megalapozni, mindig újratírja magát mint poszthumanizmus»” (31). Egy alapvető identitásszervező dinamika leírását olvassuk itt, mely tévesen ágyazódik be ellentétként a humanizmus és a poszthumanizmus fogalmainak használatával.

8 Vö. Aleida ASSMANN, *Kulturen der Identität, Kulturen der Verwandlung = Verwandlungen, Archäologie der literarischen Kommunikation IX*, szerk. Aleida ASSMANN – Jan ASSMANN, Wilhelm Fink Verlag, München, 2006, 25–26.

REPERTÓRIUM

2020. május–június

Repertóriumunk az elmúlt két hónap szépirodalmi alkotásait regisztrálja, gyűjtőköre a lapunk által szemlézett, nyomtatásban is megjelenő folyóiratokra terjed ki – pontosabban azokra, amelyek közülük a 2020. év során napvilágot látnak. Frissessége kizárólag ezek rendszeres beérkezésétől függ: a negyedévi és a határon túli lapok természetüknél fogva hordozzák a csúszás lehetőségét. A korábbi évek gyűjtései a Magyar Irodalmi Repertórium eddig megjelent kötetekben (2003–2006), valamint a www.repertorium.hu honlapon érhetőek el.

A feldolgozott folyóiratszámok

| | |
|--|---|
| Alföld, 2020. 4., 5., 6. | Korunk (Kolozsvár), 2020. 3., 4., 5., 6. |
| Apokrif, 2020. 2. | Liget, 2020. 1., 2., 3., 4., 5., 6. |
| Bárka, 2020. 3. | Magyar Műhely, 2020. 1. |
| Credo, 2020. 1. | Magyar Napló, 2020. 4., 5. |
| Életünk, 2020. 3. | Műhely, 2020. 1. |
| Eső, 2020. 1. | Napút, 2020. 3., 4. |
| Forrás, 2020. 5., 6. | Pannon Tükör, 2020. 3. |
| Helikon (Kolozsvár), 2020. március 25., április 10., április 25., május 10., május 25., június 10., június 25. | Pannonhalmi Szemle, 2020. 2. |
| Híd (Újvidék), 2020. 1–2., 3., 4. | Partium, 2020. 1. |
| Hitel, 2020. 5., 6. | Székelyföld (Csíkszereda), 2020. 4., 5., 6. |
| Irodalmi Jelen, 2020. 4., 5., 6. | Tiszatáj, 2020. 4., 5., 6. |
| Irodalmi Szemle (Pozsony), 2020. 1., 2., 3., 4. | Új Forrás, 2020. 5., 6. |
| Kortárs, 2020. 6. | Vigilia, 2020. 5., 6. |
| | Zempléni Múzsá, 2020. 1. |

Vers

1. ACZÉL Géza: *szino(líra). torzósztár.* arculcsapás. arcületés. arcvonal. = Tiszatáj, 5/14–15. p.
2. ACZÉL Géza: *szino(líra). torzósztár.* árusít. árusítás. árva. = Vigília, 6/441–442. p.
3. ACZÉL Géza: *szino(líra). torzósztár.* ásványvíz. ász. aszalt. = Kortárs, 6/26. p.
4. ÁCS József: *Nem vettük észre.* = Liget, 3/144–147. p.
5. ACSAI Roland: *A tél lombjai.* = Irodalmi Jelen, 6/176. p.
6. ADY András: *Csavar a bokszesztyűben.* = Székelyföld, 5/70. p.
7. ADY András: *Ergo, van.* = Székelyföld, 5/70. p.
8. ADY András: *Eszköztelen.* = Székelyföld, 5/71. p.
9. ADY András: *Költőileg.* = Székelyföld, 5/71. p.
10. ADY András: *Különb.* = Székelyföld, 5/71. p.
11. ADY András: *Mondanátok?* = Székelyföld, 5/70–71. p.
12. ÁGH István: *Magyar vidék.* = Hitel, 6/47–48. p.
13. ÁGH István: *Torockó.* = Hitel, 6/49. p.
14. ÁGOSTON Tamás: *Füstölő.* = Irodalmi Szemle, 1/80. p.
15. ÁGOSTON Tamás: *Lépcső.* = Irodalmi Szemle, 1/81. p.
16. ÁGOSTON Tamás: *Lyukasztó.* = Irodalmi Szemle, 1/84. p.
17. ÁGOSTON Tamás: *Olló.* = Irodalmi Szemle, 1/83. p.
18. ÁGOSTON Tamás: *Palacsinta.* = Irodalmi Szemle, 1/82. p.
19. ÁGOSTON Tamás: *Pince.* = Irodalmi Szemle, 1/85. p.
20. ANDRÁS László: *Nincs téreőr.* = Forrás, 5/53. p.
21. ANDRÉ András: *Advent.* = Hitel, 5/76. p.
22. ANDRÉ András: *Anyám műszere.* = Hitel, 5/77. p.
23. ANDRÉ András: *Baracska.* = Hitel, 5/75. p.
24. ANDRÉ András: *Az ellenőr.* = Bárka, 3/46. p.
25. ANDRÉ András: *McLeod, a skót.* = Bárka, 3/45. p.
26. ANDRÉ András: *Simonits Tivadar balála.* = Bárka, 3/45. p.
27. BABICZKY Tibor: *Földköpeny.* = Tiszatáj, 4/32–33. p.
28. BABICZKY Tibor: *Görög idill.* = Tiszatáj, 4/33–34. p.
29. BÁGER Gusztáv: *Változások.* = Magyar Napló, 5/5. p.
30. BAKONYI Péter: *Bocsánat.* = Zempléni Múza, 1/88–89. p.
31. BAKONYI Péter: *Lovasok.* = Zempléni Múza, 1/87. p.
32. BALAJTHY Ferenc: *A nyolcadik...* = Partium, 1/63. p.
33. BALAJTHY Ferenc: *Tétre, helyre, befutóra.* = Partium, 1/62. p.
34. BÁLINT Tamás: *Máj hagymalekvárral.* részletek. 15., 16., 17., 18. = Helikon, június 10. 4. p.
35. BÁNDI Máté: *Közepesek elégiája.* = Alföld, 5/15. p.
36. BÁNDI Máté: *Nosztaglia hibákkal.* = Alföld, 5/14–15. p.
37. BÁNKI Éva: *Ha megesznek az állatok.* = Eső, 1/3. p.
38. BÁNKI Éva: *Itthon.* = Eső, 1/4. p.
39. BÁNKI Éva: *Komolyan csendben.* = Eső, 1/3–4. p.
40. BÁNKI Éva: *A költők jók.* = Eső, 1/4. p.
41. BÁNKI Éva: *Aszeldek öröklik a földet.* = Eső, 1/5–6. p.
42. BARANYI Gergely: *Emelődaruk.* = Zempléni Múza, 1/72. p.
43. BARANYI Gergely: *Etet.* = Zempléni Múza, 1/71. p.
44. BARANYI Gergely: *Ki kivel egy.* = Zempléni Múza, 1/73. p.
45. BÁTHORI Csaba: *Boldog árvíz.* = Pannohalmi Szemle, 2/68. p.
46. BÁTHORI Csaba: *Kiket szerettem.* = Pannohalmi Szemle, 2/69. p.
47. BÁTHORI Csaba: *Szárnyalok a fűben.* = Pannohalmi Szemle, 2/67. p.
48. BECSY András: *1991 – cetlik.* = Irodalmi Jelen, 6/130–132. p.
49. BECSY András: *Napló.* = Irodalmi Jelen, 6/104–105. p.
50. BERKA Attila: *Bábel.* = Magyar Napló, 5/20–21. p.
51. BERTA Ádám: *Aki szeretne részt venni.* = Bárka, 3/30–32. p.
52. BERTÓK László: *A nappal s az éjjel.* Firkák a szalmaszára. Költő, 2. Közben. Ordítóznak. Azt mondják, 1. Azt mondják, 2. A helyzet. Hogyan? Égi jel. = Alföld, 4/27–28. p.
53. BERTÓK László: *Az út odáig ér.* (Firkák a szalmaszára). Naptár. Az idő. Határon. Jelentés. Mégis. A palló. Örökké. Az út. Aztán. = Vigília, 6/417. p.
54. BÍRÓ József: *A.* = Székelyföld, 4/65. p.
55. BÍRÓ József: *Barkával sem más.* = Irodalmi Jelen, 4/76. p.
56. BÍRÓ József: *Jelesül.* = Partium, 1/5. p.

57. BÍRÓ József: *Pillanatkép.* = Partium, 2/5. p.
58. BÍRÓ József: *Városi legenda.* = Székelyföld, 4/66. p.
59. BODA Edit: *Állományból törölve.* = Irodalmi Jelen, 6/118. p.
60. BODA Edit: *Zöld erkély.* = Korunk, 6/44. p.
61. BOGDÁN László: *Minek vér és halál?* = Irodalmi Jelen, 6/34–42. p.
62. BORS ANNA: *A légy balála.* = Magyar Napló, 5/25. p.
63. BORS ANNA: *Szilveszterek.* = Magyar Napló, 5/25. p.
64. BORSODI L. László: *88.* (egymondatos). = Székelyföld, 5/15. p.
65. BORSODI L. László: *Csak azt.* (éjszakai monológ). = Székelyföld, 5/16–17. p.
66. BORSODI L. László: *Az elmenőkről.* = Székelyföld, 5/16. p.
67. BORSODI L. László: *Estére megöregszel.* = Székelyföld, 5/17–18. p.
68. BORSODI L. László: *Kárterem, nagycsütörtök.* (egymondatos). = Székelyföld, 5/15–16. p.
69. BORSODI L. László: *Scholország.* = Székelyföld, 5/15. p.
70. BOZÓK Ferenc: *Betegségezonett.* = Forrás, 6/91. p.
71. BOZÓK Ferenc: *Nyár.* = Partium, 1/45. p.
72. BOZÓK Ferenc: *Szél.* = Partium, 1/46. p.
73. BOZÓK Ferenc: *Szonett a depresszióról.* = Forrás, 6/91–92. p.
74. BOZÓK Ferenc: *Szonett az éjszakáról.* = Forrás, 6/92. p.
75. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Darabokra tépett táj.* = Irodalmi Jelen, 6/9. p.
76. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *El nem küldött levél Orbán Ottónak.* = Irodalmi Jelen, 6/156–159. p.
77. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *El nem küldött levél Szabó Lőrincnek.* = Irodalmi Jelen, 5/3–4. p.
78. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Első stáció.* = Irodalmi Jelen, 4/3. p.
79. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *In qualumque die.* = Irodalmi Jelen, 4/16. p.
80. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Játék a tűzzel.* = Irodalmi Jelen, 4/16. p.
81. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Megtaláltak.* = Irodalmi Jelen, 6/70. p.
82. BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: *Vizbefúlt csillag.* = Irodalmi Jelen, 4/17. p.
83. BÚTH Emília: *Ha járok köztetek.* = Liget, 6/65–66. p.
84. BÚTH Emília: *Rímekbe kapaszkodom.* = Liget, 5/106–107. p.
85. CZIGÁNY György: *Erdők bite.* = Vigília, 5/352. p.
86. CZIGÁNY György: *Pasztorál.* = Vigília, 5/352. p.
87. CZIGÁNY György: *Zsoltár utcajában.* = Vigília, 5/351. p.
88. CZILCZER Olga: *Szerelvény.* = Liget, 5/102–103. p.
89. CSÁK Gyöngyi: *Figyelem e furcsa létezésben.* = Zempléni Múza, 1/75. p.
90. CSÁK Gyöngyi: *Infúzió közben.* = Partium, 2/33. p.
91. CSÁK Gyöngyi: *Kórházban.* = Partium, 2/33. p.
92. CSÁK Gyöngyi: *Péntek.* = Zempléni Múza, 1/74. p.
93. CSÁK Gyöngyi: *Szerelmébez.* = Partium, 2/34. p.
94. CSÁK Gyöngyi: *Szertartás.* = Partium, 2/34. p.
95. CSÁK Gyöngyi: *Az utolsó napon.* = Partium, 2/34. p.
96. CSALA Károly: *Ellenőrizetlen képhasználat.* = Irodalmi Szemle, 4/66. p.
97. CSAPÓ Angéla: *Kísérlet.* = Zempléni Múza, 1/70. p.
98. CSAPÓ Angéla: *Négysoros.* = Zempléni Múza, 1/69. p.
99. CSAPÓ Angéla: *Vázlat.* = Zempléni Múza, 1/68. p.
100. CSATLÓS Erik: *Esti.* = Partium, 1/150. p.
101. CSATLÓS Erik: *Termék.* = Partium, 1/151. p.
102. CSATLÓS Erik: *Veletek.* = Partium, 1/152. p.
103. CSEH Katalin: *Felismerés* = Helikon, június 10. 9. p.
104. CSEH Katalin: *Lét-dal.* = Helikon, június 10. 9. p.
105. CSEH Katalin: *Megérzés* = Helikon, június 10. 9. p.
106. CSEH Katalin: *Mi szerelmünk.* = Helikon, június 10. 9. p.
107. CSEH Katalin: *Miért?* = Helikon, június 10. 9. p.
108. CSEH Katalin: *Monológ.* = Helikon, június 10. 9. p.
109. CSÍKI András: *Készülj!* = Székelyföld, 5/73. p.
110. CSÍKI András: *Már ült is mellém.* = Székelyföld, 5/72. p.
111. CSILLAG Tamás: *Ámit.* = Bárka, 3/26. p.
112. CSILLAG Tamás: *Eszter!* = Bárka, 3/25. p.
113. CSILLAG Tamás: *Nem tudják, nem értik.* = Bárka, 3/26. p.
114. CSILLIK Kristóf: *Citrom.* = Helikon, május 10. 11. p.

115. CSILLIK Kristóf: *A mederben ül.* = Helikon, május 10. 11. p.
116. CSILLIK Kristóf: *Molyok és kártevők.* = Helikon, május 10. 11. p.
117. CSOBÁNKA Zsuzsa Emese: *Időre mérve.* = Irodalmi Szemle, 2/3–4. p.
118. CSORBA Piroska: *Isten darabjai.* = Magyar Napló, 5/4. p.
119. CSONGOR Andrea: *Blokád.* = Liget, 2/49–50. p.
120. CSONGOR Andrea: *Sebesvonat.* = Liget, 3/107–108. p.
121. CSONTOS Márta: *A hunyor napba néz.* = Partium, 1/53. p.
122. CSONTOS Márta: *Lédával a fehér csöndben.* = Partium, 1/52. p.
123. CSORBA Piroska: *Ez a pad asztalom és ágyam.* = Partium, 2/17. p.
124. CSORBA Piroska: *Takarodó.* = Partium, 2/18. p.
125. CSORBA Piroska: *Az utazás kezdete.* = Partium, 2/17. p.
126. CSUDAY Csaba: *Repül a szőnyeg.* = Műhely, 1/14. p.
127. DALMAI Rozsi: *Fészek.* = Műhely, 1/17. p.
128. DALMAI Rozsi: *Mariana-árok.* = Műhely, 1/18. p.
129. DALMAI Rozsi: *Pitypang.* = Műhely, 1/17. p.
130. DALMAI Rozsi: *Türkiz.* = Műhely, 1/18. p.
131. DARVASI László: *Vidám mondatok.* = Bárka, 3/3. p.
132. DARVASI László: *Vidám mondatok III.* = Bárka, 3/4–7. p.
133. DEBRECZENI Balázs: *Achill-ész.* = Irodalmi Jelen, 5/30. p.
134. DEBRECZENI Balázs: *Aranykori töredék.* = Irodalmi Jelen, 5/31–32. p.
135. DEBRECZENI Balázs: *Szamárbbőr (Balzac nyomán).* = Irodalmi Jelen, 6/165. p.
136. DÉCSEY Eszter: *A kagylóról.* = Műhely, 1/29. p.
137. DEMÉNY Péter: *Prospektus.* = Alföld, 5/13–14. p.
138. DEZSŐ Kata: *Állóháború egy képzelte északi fronton.* = Tiszatáj, 4/16. p.
139. DEZSŐ Kata: *Beépülés.* = Helikon, május 10. 10. p.
140. DEZSŐ Kata: *Biofilia.* = Tiszatáj, 4/18. p.
141. DEZSŐ Kata: *Kojot asszony.* = Tiszatáj, 4/17. p.
142. DEZSŐ Márton: *Inkognitó.* = Kortárs, 6/27. p.
143. DEZSŐ Kata: *Paneldőre néző erkélyen dohányozni naplopás.* = Helikon, március 25. 10. p.
144. DEZSŐ Márton: *Szárítási veszteség.* = Kortárs, 6/27. p.
145. DIMÉNY H[aszmann]. Árpád: *Cserépes virág.* = Irodalmi Jelen, 6/61–63. p.
146. DOBAI Lili: *Árvilágítások.* = Vigília, 5/347–348. p.
147. DRÁVUCZ Zsolt: *Balaton, március.* = Irodalmi Jelen, 5/15. p.
148. DRÁVUCZ Zsolt: *Ébredés.* = Eső, 1/80. p.
149. DRÁVUCZ Zsolt: *Gömbkőrös.* (Fraxinus ornus Mecsek). = Irodalmi Jelen, 5/16. p.
150. DRÁVUCZ Zsolt: *Nyugalom.* = Eső, 1/80. p.
151. DRÁVUCZ Zsolt: *Objektív.* = Eső, 1/80. p.
152. DRÁVUCZ Zsolt: *Rutin.* = Eső, 1/79. p.
153. DRÁVUCZ Zsolt: *Újra.* = Irodalmi Jelen, 5/14. p.
154. DRUBINA Orsolya: *Tiszavirág.* = Tiszatáj, 6/24. p.
155. DUKAY Barnabás: [Cím nélkül]. [Haikuk]. = Új Forrás, 6/49. p.
156. EGRESSY Zoltán: *Barátok Mentonban.* (érkezés esőben). (távozás esőben). = Bárka, 3/8–9. p.
157. ESZTERŐ István: *Adassék e levél.* = Helikon, április 10. 9. p.
158. ESZTERŐ István: *Ha nem lesz szál virág.* = Helikon, április 10. 9. p.
159. ESZTERŐ István: *Robotok futballmeccse.* = Tiszatáj, 6/45. p.
160. ESZTERŐ István: *Trianon-országban.* = Irodalmi Jelen, 6/177–178. p.
161. ESZTERŐ István: *Versőszakok.* = Helikon, április 10. 9. p.
162. FALCSIK Mari: *Átengedlek.* = Vigília, 5/351. p.
163. FALCSIK Mari: *A lényeg.* = Vigília, 5/349. p.
164. FALCSIK Mari: *A nagy rakodás.* = Vigília, 5/350. p.
165. FALCSIK Mari: *Egy nyár alatt.* = Vigília, 5/349. p.
166. FALCSIK Mari: *A szomjúbozók.* = Alföld, 5/12. p.
167. FALCSIK Mari: *Újév reggelére.* = Alföld, 5/12. p.
168. FALCSIK Mari: *Az utolsó nyíregyi nyár.* = Alföld, 5/12–13. p.
169. FALCSIK Mari: *Az utolsó percig.* = Vigília, 5/349–350. p.
170. FALUSI Márton: *Az iszapban, a piros bója borgonyán.* = Hítel, 5/3–5. p.
171. FARKAS Arnold Levente: *melkizeteknek.* = Pannonhalmi Szemle, 2/74–76. p.
172. FARKAS Árpád: *Magyarország.* = Székelyföld, 6/5. p.
173. FARKAS Árpád: *Ne játsszátok a csontjainkkal.* sirrablónak való. = Székelyföld, 6/6. p.

174. FARKAS Gábor: *Állóháború.* = Bárka, 3/39. p.
175. FARKAS Gábor: *Alszanak.* = Partium, 1/27. p.
176. FARKAS Gábor: *Barabás.* = Bárka, 3/39. p.
177. FARKAS Gábor: *Ékelődik.* = Partium, 2/27. p.
178. FARKAS Gábor: *Az eltévedt utas.* = Partium, 2/28. p.
179. FARKAS Gábor: *Fák.* = Partium, 1/28. p.
180. FARKAS Gábor: *Maradandóság anatómiája.* [semmi]. [én]. [Ekhnáton]. [háromkirályok]. [terti die]. = Bárka, 3/40. p.
181. FARKAS Gábor: *Nagypapa.* = Partium, 2/27. p.
182. FARKAS Gábor: *öszönös.* = Partium, 1/28. p.
183. FARKAS Gábor: *Roppanásnyi díszitichon.* = Partium, 1/27. p.
184. FARKAS WELLMANN Endre: *Állandóság.* = Eső, 1/7–8. p.
185. FÁTYOL Zoltán: *Az eső és a pillangó.* = Hítel, 5/32. p.
186. FÁTYOL Zoltán: *Hold-szalkák.* = Hítel, 5/31. p.
187. FÁTYOL Zoltán: *A régi ház.* = Hítel, 5/33. p.
188. FECSKE Csaba: *Egy betű mindig.* = Bárka, 3/10. p.
189. FECSKE Csaba: *Búcsú a IV/1-től.* = Liget, 5/104–105. p.
190. FECSKE Csaba: *Elokvít.* = Partium, 1/7. p.
191. FECSKE Csaba: *Évszakok.* = Partium, 2/13. p.
192. FECSKE Csaba: *Egy fotóra.* = Bárka, 3/10–11. p.
193. FECSKE Csaba: *Egy fotóra.* = Liget, 1/26–27. p.
194. FECSKE Csaba: *Ha nincs tovább.* = Vigília, 6/430. p.
195. FECSKE Csaba: *Ha tudnám.* = Vigília, 6/429–430. p.
196. FECSKE Csaba: *Legenda a kiskatonáról.* = Partium, 2/14. p.
197. FECSKE Csaba: *Leiratkozás.* = Magyar Napló, 4/50. p.
198. FECSKE Csaba: *Még egyszer.* = Vigília, 6/429. p.
199. FECSKE Csaba: *Nem történt semmi.* = Partium, 1/7. p.
200. FECSKE Csaba: *Nyár van.* = Partium, 1/6. p.
201. FECSKE Csaba: *Öreg kandúr nyávoágása.* = Eső, 1/76. p.
202. FECSKE Csaba: *Sötétben.* = Bárka, 3/11–12. p.
203. FECSKE Csaba: *Találkozás.* = Bárka, 3/11. p.
204. FECSKE Csaba: *Tengerparton.* = Eső, 1/76. p.
205. FECSKE Csaba: *Vágy.* = Bárka, 3/12. p.
206. FECSKE Csaba: *Válasz nélkül.* = Liget, 1/25. p.
207. FECSKE Csaba: *Válasz nélkül.* = Magyar Napló, 4/50. p.
208. FECSKE Csaba: *Végképp.* = Eső, 1/77. p.
209. FECSKE Csaba: *Végképp.* = Partium, 2/13. p.
210. FECSKE Csaba: *W. S. bá'.* = Partium, 1/6. p.
211. FECSKE Csaba: *Záróra.* = Liget, 3/142–143. p.
212. FEHÉR Enikő: *Csónaklopás.* = Új Forrás, 6/92. p.
213. FEHÉR Imola: *VálóVersek II.* = Korunk, 3/49–51. p.
214. FEHÉRVÁRI Judit, M.: *Elégia.* = Partium, 1/16–18. p.
215. FEHÉRVÁRI Judit, M.: *Pessoa-triptychon.* = Partium, 2/41. p.
216. FEKETE Anna: *Én.* = Irodalmi Szemle, 1/8. p.
217. FEKETE Anna: *Mátrix reloaded.* = Irodalmi Szemle, 1/7. p.
218. FEKETE Anna: *Meta-dinó.* = Irodalmi Szemle, 1/6. p.
219. FEKETE Anna: *Születésnap.* = Irodalmi Szemle, 1/5. p.
220. FELLINGER Károly: *ártér.* = Korunk, 3/101. p.
221. FELLINGER Károly: *folytonos.* = Korunk, 3/101. p.
222. FELLINGER Károly: *Hőség.* = Tiszatáj, 6/46. p.
223. FELLINGER Károly: *nélkülem.* = Korunk, 3/101. p.
224. FELLINGER Károly: *Privát.* = Partium, 1/10. p.
225. FELLINGER Károly: *Profilkép.* = Partium, 1/10. p.
226. FELLINGER Károly: *Számvetés.* = Partium, 1/10. p.
227. FELLINGER Károly: *Szarvasének.* = Irodalmi Jelen, 6/50–52. p.
228. FELLINGER Károly: *Vers.* = Partium, 1/10. p.
229. FENYVESI Ottó: *Hazafelé az óvodából.* = Híd, 3/4–5. p.
230. FENYVESI Ottó: *Hétköznapi szürreal.* = Híd, 3/3–4. p.
231. FENYVESI Ottó: *Kileng a tó.* = Hítel, 5/18–20. p.
232. FENYVESI Ottó: *Posztmodern folklor.* = Eső, 1/8–11. p.
233. FENYVESI Ottó: *Trash Talk.* (Elindultam küsszöget venni.) = Tiszatáj, 4/4–7. p.

234. FENYVESI Ottó: (*trianon*). = Irodalmi Jelen, 6/90–91. p.
235. FERENCZ Imre: *Honvédtemető*. = Székelyföld, 6/8–11. p.
236. FERENCZ Imre: *Rekviem*. = Székelyföld, 6/7–8. p.
237. FERENTZ Anna-Kata: *Binge*. = Új Forrás, 5/51. p.
238. FERENTZ Anna-Kata: *Lemezlovas*. = Új Forrás, 5/50. p.
239. FERENTZ Anna-Kata: *Zubog*. = Új Forrás, 5/52. p.
240. FILIP Tamás: *Főszerep*. = Eső, 1/6. p.
241. FILIP Tamás: *Milyen küldetés?* = Alföld, 4/17. p.
242. FILIP Tamás: *Nem látják rajtad*. = Alföld, 4/16–17. p.
243. FILIP Tamás: *Ugyanott*. = Eső, 1/6. p.
244. FILIP Tamás: *Végül mind bősök leszünk*. = Eső, 1/7. p.
245. FISCHER Botond: *Buddha Jazz*. = Helikon, május 10. 4. p.
246. FODOR Balázs: *Az eltűnés helyei*. = Helikon, április 25. 10. p.
247. FODOR Balázs: *Foltvarrók*. = Helikon, április 25. 10. p.
248. FODOR Balázs: *Hagyásfák*. = Helikon, április 25. 10. p.
249. FODOR Balázs: *Nexus 3*. = Irodalmi Szemle, 2/21. p.
250. FODOR Balázs: *Nexus 4*. = Irodalmi Szemle, 2/22. p.
251. FODOR Balázs: *Nexus 5*. = Irodalmi Szemle, 2/23. p.
252. FODOR Balázs: *Nexus 6*. = Irodalmi Szemle, 2/24. p.
253. FODOR Balázs: *Rákos*. = Alföld, 6/24. p.
254. FODOR Balázs: *Rudli*. = Alföld, 6/25–26. p.
255. FODOR Balázs: *Sóder*. = Alföld, 6/24–25. p.
256. FÜLÖP Dorottya: *Számolás nélküli ekloga*. = Irodalmi Jelen, 6/134. p.
257. FÜRI Mária: *Köhögés*. = Vigilia, 6/443. p.
258. FÜRI Mária: *Mező*. = Vigilia, 6/443. p.
259. FÜRI Mária: *Nem megsúszható*. = Vigilia, 6/443. p.
260. FÜZESI Magda: *Húsvétek ideje*. = Magyar Napló, 5/15–16. p.
261. GALDA Gábor Attila: *Földanya utolsó éjszakája*. = Új Forrás, 5/55. p.
262. GALDA Gábor Attila: *Módosulás*. 2D. 3D. 4D. = Új Forrás, 5/54. p.
263. G[ÉHER] István László: *Farkas*. = Alföld, 6/9. p.
264. G[ÉHER] István László: *Tigris*. = Alföld, 6/8. p.
265. G[ÉHER] István László: *Utcai tanulmány*. = Eső, 1/11. p.
266. G[ÉHER] István László: *Zsiráfok*. = Eső, 1/12. p.
267. GEREVICH András: *Sikertelenül Francis Bacon nyomában*. = Alföld, 6/15–16. p.
268. GERGELY Ágnes: *Az elfogó évek versei*. = Tiszatáj, 4/3. p.
269. GERTHEIS Veronika: *Mintba*. = Liget, 6/42–43. p.
270. GERTHEIS Veronika: *Most belevágok*. = Liget, 6/44–45. p.
271. GÖMÖRI György: *1615, újév: Molnár Albert Rimaynál*. = Alföld, 5/22. p.
272. GÖMÖRI György: *Egy 1944-es fényképre*. = Tiszatáj, 5/13. p.
273. GÖMÖRI György: *Álmok és tüntetések*. = Tiszatáj, 5/13. p.
274. GÖMÖRI György: *Álom egy nevenincs városról*. = Alföld, 5/22–23. p.
275. GÖMÖRI György: *Békássy elindul Páparól*. = Alföld, 5/22. p.
276. GÖMÖRI György: *Dal*. = Korunk, 6/60. p.
277. GÖMÖRI György: *Ilyenkor*. = Korunk, 6/60. p.
278. GÖMÖRI György: *Nyakunkban Alobával*. = Alföld, 5/23. p.
279. GYÖRGY Alida: *Sajtkrém*. = Forrás, 5/29. p.
280. GYÖRGY Alida: *Vasárnap Igorral*. = Forrás, 5/28–29. p.
281. GYUKICS Gábor: *a gonosz balála*. = Alföld, 5/29–30. p.
282. GYUKICS Gábor: *hurok*. = Alföld, 5/29. p.
283. HALMAI Tamás: *Előfeledések*. (CI–CV.) Ajándékforma. Szánt tudattal. A könnyű angyal. Úzött bánatok. Fűszál, tollpihé. = Bárka, 3/51–52. p.
284. HALMOSI Sándor: *Annyi gyümölcsfát*. = Alföld, 6/16. p.
285. HALMOSI Sándor: *Aztán szétszéledünk*. = Alföld, 6/16. p.
286. HALMOSI Sándor: *Dobogókő*. = Alföld, 6/16. p.
287. HALMOSI Sándor: *Justie*. = Alföld, 6/17. p.
288. HANDI Péter: *Az örvennyolcadik év*. = Liget, 4/124–126. p.
289. HANDI Péter: *Utólag*. = Liget, 4/123–124. p.
290. HARTAY Csaba: *El nem küldött*. = Alföld, 4/15–16. p.
291. HARTAY Csaba: *Nelkülük*. = Alföld, 4/15. p.
292. HARTAY Csaba: *Ők ebredjenek bennem*. = Alföld, 4/16. p.
293. HEGEDŰS Benjamin Jutas: *Karnevál*. = Helikon, április 10. 13. p.

294. HEGEDŰS Gyöngyi: *teréz hamvazószerdán*. = Irodalmi Jelen, 6/100. p.
295. HEGYI Ede: *Békés együttállás*. = Liget, 3/132–134. p.
296. HORVÁTH Benji: *4 karanténstanza*. = Helikon, április 25. 1. p.
297. HORVÁTH Benji: *bova folyassam ki*. = Helikon, június 25. 10. p.
298. HORVÁTH Eve: *díplodocus bőrdzsekiben*. = Híd, 4/6. p.
299. HORVÁTH Eve: *égből pottyant labdák*. = Helikon, május 10. 13. p.
300. HORVÁTH Eve: *jön egy utasszállító gép és végül elvoiszi mind* – = Híd, 4/3–5. p.
301. HORVÁTH Eve: *Margarita!* = Bárka, 3/47–48. p.
302. HORVÁTH Eve: *rend*. = Helikon, május 10. 13. p.
303. HORVÁTH Eve: *teraszversek*. = Helikon, május 10. 13. p.
304. HORVÁTH Imre Olivér: *Ajánlat*. = Alföld, 4/24. p.
305. HORVÁTH Imre Olivér: *Forgatja a karikagyűrűjét*. = Alföld, 4/24. p.
306. HORVÁTH Imre Olivér: *Mesteremberek*. = Alföld, 4/24. p.
307. HORVÁTH Imre Olivér: *Nyilatkozat*. = Alföld, 4/25. p.
308. HORVÁTH Veronika: *Érzékelési hiba*. = Bárka, 3/33. p.
309. HORVÁTH Veronika: *Gondatlanságból elkövetett*. = Bárka, 3/34. p.
310. HORVÁTH Veronika: *Nem lett belőle soha semmi*. = Bárka, 3/33–34. p.
311. IANCU Laura: *Este a faluban (14)*. = Irodalmi Jelen, 6/58–59. p.
312. IANCU Laura: *Körima*. = Magyar Napló, 4/28. p.
313. IANCU Laura: *Az ő szava ez is*. = Magyar Napló, 4/28. p.
314. ILYÉS Krisztina: *Kék és sárga*. = Irodalmi Jelen, 4/44. p.
315. ILYÉS Krisztina: *Napra ebrednénk*. = Irodalmi Jelen, 4/45. p.
316. IZSÓ Zita: *Bányatest*. = Székelyföld, 4/11–12. p.
317. IZSÓ Zita: *Egy család vége*. = Székelyföld, 4/13–14. p.
318. IZSÓ Zita: *A gyerekkor vége*. = Székelyföld, 4/13. p.
319. IZSÓ Zita: *Mimikri*. = Székelyföld, 4/10. p.
320. IZSÓ Zita: *Szabadság*. = Székelyföld, 4/11. p.
321. IZSÓ Zita: *Testtévészés*. = Székelyföld, 4/12–13. p.
322. JAHODA Sándor: *csöd*. = Partium, 1/35. p.
323. JAHODA Sándor: *fizetség*. = Partium, 2/35. p.
324. JAHODA Sándor: *a napos oldal*. = Partium, 2/35. p.
325. JÁSZ Attila – CSENDES TOLL: *A bölények kipusztulása*. (részletek). Egy időre legalább is. Bátoran vállalom. = Forrás, 6/55–58. p.
326. JÁSZ Attila – CSENDES TOLL: *A bölények kipusztulása*. (Részletek). Mindig figyelj nagyon. Sok minden gyakorlat kérdése. Helyből beavatódz. = Tiszatáj, 6/19–23. p.
327. JÁSZ Attila – CSENDES TOLL: *A bölények kipusztulása*. (részletek). Öntudatos indián. Soha többé nem lesz ilyen élményed. = Irodalmi Jelen, 6/92–95. p.
328. [JÁSZ Attila] CSENDES TOLL: *A bölények kipusztulása*. Sose gyanakszol, ilyen típus vagy. Miért kellene mindig belepusztulni a vereségbe. Elmúlik egy korszak, helyébe valami más jön. = Alföld, 5/30–32. p.
329. JÁSZ Attila: [*Faustina nővér a sareptát olvassa*]. = Új Forrás, 6/48. p.
330. JÁSZ Attila: *Forever Krakkö*. F. K. nővér találkozása Fausztiánával. = Magyar Napló, 4/18. p.
331. JENEI Gyula: *Helyzetek*. = Alföld, 6/17–18. p.
332. JENEI Gyula: *öröm és bánat*. = Irodalmi Jelen, 6/88–89. p.
333. JÓNA Dávid: *Gyóván emlékezni*. = Partium, 2/40. p.
334. JÓZSEF Attila: *Nem! Nem! Soba!* = Irodalmi Jelen, 6/184. p.
335. JULESZ János: *Koncert*. = Tiszatáj, 5/28–31. p.
336. JUHÁSZ Anikó: *Élet-balál*. = Vigilia, 6/431. p.
337. JUHÁSZ Anikó: *Városlakó*. = Vigilia, 6/431. p.
338. JUHÁSZ Róbert: *Apránként*. = Pannon Tükör, 3/14. p.
339. JUHÁSZ Róbert: *Levél az októberi erdőből*. = Pannon Tükör, 3/14. p.
340. JUHÁSZ Róbert: *A margóra*. = Pannon Tükör, 3/15. p.
341. KAISER László: *Életet okolva*. = Partium, 2/19. p.
342. KAISER László: *Esti sörömet nem bagyom*. = Partium, 2/20. p.
343. KAISER László: *Nem költözöm, nem maradok*. = Partium, 2/19. p.
344. KAISER László: *Néma ima*. = Partium, 2/21. p.
345. KAISER László: *Számaddással*. = Partium, 2/21. p.

346. KAPUI Ferenc: *Angyalcsinálók*. = Műhely, 1/22. p.
347. KAPUI Ferenc: *Ebéd előtt*. = Műhely, 1/22. p.
348. KAPUI Ferenc: *Villanydrót*. = Műhely, 1/22. p.
349. KARÁCSONYI Zsolt: *Gyilkosság az óvodában*. = Helikon, június 25. 3. p.
350. KARAKÓ Ádám: *Megye*. = Pannon Tükör, 3/18. p.
351. KARAMAZOV, Ivan: *Vallomás*. = Irodalmi Szemle, 1/63. p.
352. KARDOS Ferenc: *Ítélező*. = Pannon Tükör, 3/73. p.
353. KARDOS Ferenc: *Karanténtalan*. = Pannon Tükör, 3/73. p.
354. KÁROLY Dorina: *A hídon túl is magyarok laknak*. = Irodalmi Jelen, 6/79. p.
355. KARVALICS László, Z.: *Hamu és bumusz*. = Liget, 1/91–92. p.
356. KARVALICS László, Z.: *Nincs kanál, nincs nakonxipán*. = Liget, 6/116–118. p.
357. KATONA Ágota: *Alsórákos, jelzők*. = Apokrif, 2/36. p.
358. KATONA Ágota: *Zuglói ház, főnevek*. = Apokrif, 2/36. p.
359. KAZINCZY Ferenc: *Zrínyi*. = Napút, 4/48–49. p.
360. KEMÉNY István: *A szentföldi kilátó Eszpresszó*. = Helikon, május 10. 3. p.
361. KEMÉNY István: *Egy új világvallásról*. = Helikon, május 10. 3. p.
362. KENÉZ Ferenc: *Mesék népe*. = Helikon, március 25. 4. p.
363. KENÉZ Ferenc: *Színe-java líbasorban*. = Helikon, március 25. 4. p.
364. KENÉZ Ferenc: *Tünődve mentségén, versen, forradalmakon*. = Helikon, március 25. 4. p.
365. KERTAI Csenger: *anima*. = Irodalmi Jelen, 5/155. p.
366. KERTAI Csenger: *fehér angyal*. = Irodalmi Jelen, 5/155–156. p.
367. KERTAI Csenger: *Modern Ikarosz*. = Székelyföld, 5/74–75. p.
368. KERTAI Csenger: *Nézd, itt vagyok*. = Székelyföld, 5/74. p.
369. KERTÉSZ Eszter: *Kalitka-zsoltár*. = Credo, 1/23. p.
370. KERTÉSZ Eszter: *Tovább*. = Credo, 1/23. p.
371. KERTÉSZ Eszter: *Zsoltár betegségben*. = Credo, 1/22. p.
372. KERTÉSZ Eszter: *Zsoltár gyászban*. = Credo, 1/22. p.
373. KERTÉSZ Eszter: *Zsoltár vágyban*. = Credo, 1/23. p.
374. KESZTHELYI György: *Búcsújárás*. = Korunk, 4/92. p.
375. KESZTHELYI György: *Hangyaösvény*. = Irodalmi Jelen, 6/154. p.
376. KESZTHELYI György: *Indítvány*. = Korunk, 4/93. p.
377. KESZTHELYI György: *Ne keress*. = Korunk, 4/92. p.
378. KISS Anna Mária: *igenanya blues*. = Partium, 1/14. p.
379. KISS Anna Mária: *keresetlen percek*. = Partium, 1/15. p.
380. KÓBOR Adriána: *Megfelelni kényszer*. = Magyar Műhely, 1/1. p.
381. KOCsis Csaba: *Déliidőben*. = Partium, 2/123. p.
382. KOCsis Csaba: *Február*. = Partium, 2/123. p.
383. KOCsis Csaba: *Hencidától Boncidáig*. = Partium, 2/123. p.
384. KOCsis Csaba: *Télen, nyáron apámmal*. = Partium, 2/124. p.
385. KOLLÁR József: *Akár*. = Új Forrás, 6/55. p.
386. KOLLÁR József: *Hacsak*. = Új Forrás, 6/56. p.
387. KOLLÁR József: *Mégis*. = Új Forrás, 6/55. p.
388. KOLLÁR József: *Mintba*. = Új Forrás, 6/55. p.
389. KOLLÁR József: *Néba*. = Új Forrás, 6/55. p.
390. KOLLÁR József: *Nehogy*. = Új Forrás, 6/56. p.
391. KOLLÁR József: *Noba*. = Új Forrás, 6/55. p.
392. KOLLÁR József: *Tűnik*. = Új Forrás, 6/56. p.
393. KOPRIVA Nikolett: *Csodák*. = Pannon Tükör, 3/29. p.
394. KOPRIVA Nikolett: *Febér, mint a hó*. = Irodalmi Jelen, 6/87. p.
395. KOPRIVA Nikolett: *Ha kiszakítanánk*. = Pannon Tükör, 3/29. p.
396. KOPRIVA Nikolett: *Háromszázhusz*. = Pannon Tükör, 3/30. p.
397. KOPRIVA Nikolett: *Kávé*. = Pannon Tükör, 3/30. p.
398. KOSZTOLÁNYI Dezső: *Rapszódia*. = Irodalmi Jelen, 6/4. p.
399. Kovács Balázs: *Éntöző*. = Irodalmi Szemle, 3/17–18. p.
400. Kovács Dávid: *Gyerekek*. = Tiszatáj, 6/48–49. p.
401. Kovács Dávid: *hull A*. = Tiszatáj, 6/48. p.
402. Kovács Dávid: *Óda Apollónhoz*. = Tiszatáj, 6/47. p.
403. Kovács Dávid: *Óda Dionüszoszhoz*. = Tiszatáj, 6/49–50. p.
404. Kovács István: *Lázasan*. = Magyar Napló, 4/4. p.

405. Kovács Újszászy Péter: *Felriadt otthoniak*. = Irodalmi Jelen, 6/111. p.
406. KOZMÁR Klára: *Az utolsó emlős*. = Irodalmi Szemle, 1/15. p.
407. KÖRÖSZTÖS Gergő: *kirándulás Nagyágra és a Buli-hegyre*. = Új Forrás, 6/90–91. p.
408. KRUSOSZKY Dénes: *Áttetsző viszonyok*. = Alföld, 6/5–8. p.
409. KUSTOS Júlia: *átváltozások*. = Alföld, 4/23. p.
410. KUSTOS Júlia: *a bátorság verse*. = Új Forrás, 6/89. p.
411. KUSTOS Júlia: *tales of brave ulysses*. = Alföld, 4/22–23. p.
412. KUSTOS Júlia: *úszó, ha elfárad*. = Új Forrás, 6/89. p.
413. LACKFI János: *A számócelet zsoltára*. = Magyar Napló, 4/35. p.
414. LACZKÓ Vass József: *Paripák a sztrádán*. = Irodalmi Jelen, 6/116–117. p.
415. LADIK Katalin: *Megismersz engem?* = Irodalmi Jelen, 4/74. p.
416. LADIK Katalin: *Megnyúlt a füle az időnek*. = Irodalmi Jelen, 4/74. p.
417. LADIK Katalin: *Tél, örökkévaló*. = Irodalmi Jelen, 4/75. p.
418. LAJTOS Nóra: *Nagyapa*. = Eső, 1/78. p.
419. LAJTOS Nóra: *Kopaszítás*. = Eső, 1/79. p.
420. LAKATOS Mihály: *Trianon 100*. = Irodalmi Jelen, 6/21–22. p.
421. LAKINGER Tibor: *16:32*. = Irodalmi Jelen, 6/72. p.
422. LANCKOR Gábor: *Zen. 27. 28.* = Magyar Napló, 4/31. p.
423. LÁNG Orsolya: *Aranyoldalak*. = Székelyföld, 4/17. p.
424. LÁNG Orsolya: *Helysere*. = Székelyföld, 4/16–17. p.
425. LÁNG Orsolya: *A gyógyulás útjai*. = Székelyföld, 4/15–16. p.
426. LÁSZLÓ Noémi: *Darázsolás. 1. Káprázat. 2. Szembekacagni. 3. Ágrajz. 4. Ringató. 5. Időablak. 6. Párnám alatt*. = Helikon, május 25. 4. p.
427. LÁSZLÓ Noémi: *Nem mindegy*. = Helikon, május 25. 4. p.
428. LATOR László: *Hangpróba*. = Magyar Napló, 4/5. p.
429. LAUER Péter: *madárvaró*. = Műhely, 1/20. p.
430. LAUER Péter: *sárgaföld (ARMD)*. = Műhely, 1/21. p.
431. LÁZÁR Balázs: *Trianoni-ecloga*. = Irodalmi Jelen, 6/135–136. p.
432. LÁZÁR Balázs: *Üzenet Helsingörből*. = Eső, 1/58. p.
433. LÉKA Géza: *Marin*. = Magyar Napló, 5/36. p.
434. LÉKA Géza: *Rettegés*. = Magyar Napló, 5/36. p.
435. LOCKER Dávid: *Erdélyi Úr és fia egy dunántúli kastélyparkban*. = Eső, 1/72. p.
436. LOCKER Dávid: *Karlovoy Vary egy délutánja*. = Eső, 1/73. p.
437. LOSONCZI LÉNA: *A születés jogán*. = Partium, 1/54. p.
438. LŐRINCZ P. Gabriella: *Anyám virága*. = Irodalmi Jelen, 5/13. p.
439. LŐRINCZ P. Gabriella: *Kegyelem*. = Irodalmi Jelen, 6/103. p.
440. LÖVÉTEI Lázár László: *„bogy megkísértének az ördögtől...”* = Forrás, 5/10–11. p.
441. LÖVÉTEI Lázár László: *Huszadik vignetta. Részlet a Feketemunkából*. = Helikon, május 10. 15. p.
442. LÖVÉTEI Lázár László: *Kilencedik vignetta. Részlet a Feketemunkából*. = Helikon, május 10. 15. p.
443. LÖVÉTEI Lázár László: *Zene. Részlet a Feketemunkából*. = Helikon, május 10. 15. p.
444. LUKÁCS Flóra: *11.22*. = Apokrif, 2/20. p.
445. LUKÁCS Flóra: *Falak*. = Apokrif, 2/21. p.
446. LUZSICZA István: *Meccsre járó*. = Székelyföld, 4/48–49. p.
447. MÁRCUŰIU-RÁCZ Dóra: *copie după buletin*. = Helikon, június 25. 10. p.
448. MÁRCUŰIU-RÁCZ Dóra: *már minden nő bazament*. = Helikon, március 25.13. p.
449. MÁRIÁN Gábor: *Délibáb*. = Műhely, 1/19. p.
450. MÁRIÁN Gábor: *Libegők*. = Műhely, 1/19. p.
451. MÁRIÁN Gábor: *Oszlop*. = Műhely, 1/19. p.
452. MARKÓ Béla: *Bulgakov hol van?* = Tiszatáj, 4/19. p.
453. MARKÓ Béla: *Hazafelé Annával*. = Tiszatáj, 4/19–20. p.
454. MARKÓ Béla: *Kasszandra uja*. = Forrás, 5/3–4. p.
455. MARKÓ Béla: *Orosz szonett*. = Tiszatáj, 4/20. p.
456. MEYER Krisztina: *Önkínzó madonna*. = Műhely, 1/12. p.
457. MEYER Krisztina: *a vágy léket vág*. = Műhely, 1/13. p.
458. MEZEI Gábor: *Erdőt falazni*. = Irodalmi Szemle, 2/12. p.
459. MEZEI Gábor: *[Hámori tó]*. = Irodalmi Szemle, 2/13. p.
460. MEZEI Gábor: *Nem_bely*. = Irodalmi Szemle, 2/11. p.

461. MEZEY Katalin: *Határaink*. = Irodalmi Jelen, 6/13–15. p.
462. MEZEY Katalin: *Két part*. = Irodalmi Jelen, 6/71. p.
463. MIKSZÁTH Kálmán: *A labanc neje*. Régi történet. = Napút, 4/135–138. p.
464. MOHÁCSI Balázs: *a faxni mára épp elég*. = Apokrif, 2/37. p.
465. MOLNÁR Illés: *Mélyebbre süpped*. = Alföld, 4/19. p.
466. MOLNÁR Illés: *Páraének*. = Alföld, 4/18. p.
467. MOLNÁR Illés: *Tengerszint*. = Alföld, 4/18. p.
468. MOLNÁR József: *Nyitló bilincsek*. = Partium, 1/19. p.
469. NAGY Gábor: *Napos csibék*. = Életünk, 3/61. p.
470. NAGY Gábor: *Tejesarnok*. = Életünk, 3/60. p.
471. NAGY Gábor: *Veteményes*. = Életünk, 3/60. p.
472. NAGY Lea: *Elbullott madár*. = Alföld, 6/23. p.
473. NAGY Lea: *The shining*. = Alföld, 6/23–24. p.
474. NAGY Tamás: *Nyírfák takarásában*. = Új Forrás, 5/46. p.
475. NAGY Tamás: *Seiche*. = Új Forrás, 5/45. p.
476. NAGY Zsuka: *bűgőcsiga*. = Partium, 1/8–9. p.
477. NAGYPÁL István: *Himnusz*. = Irodalmi Szemle, 4/3. p.
478. NOSZLOPI Botond: *Csonka számadás*. = Irodalmi Jelen, 6/73. p.
479. NYILAS Attila: *Egynyári jegyzetek*. = Eső, 1/59. p.
480. NYIRÁN Ferenc: *Bakanclista*. = Alföld, 5/5. p.
481. NYIRÁN Ferenc: *Az írástudó üldözése*. = Alföld, 5/5–6. p.
482. NYIRÁN Ferenc: *Jugó*. = Alföld, 5/4. p.
483. OLÁH András: *[anyu indigókék]*. = Eső, 1/74. p.
484. OLÁH András: *csavargó*. = Eső, 1/75. p.
485. OLÁH András: *halálod után tizenöt évvel*. = Irodalmi Jelen, 6/60. p.
486. OLÁH András: *kapituláció*. = Eső, 1/74. p.
487. OLÁH András: *szimultán*. = Irodalmi Jelen, 6/166–167. p.
488. OLÁH János: *Katonák*. = Irodalmi Jelen, 6/183. p.
489. OLÁH János: *Történelmi lecke*. = Irodalmi Jelen, 6/10–12. p.
490. ORISEK Márta: *„...rubája pedig vakító fehérr lett...”*. = Székelyföld, 4/69. p.
491. ORISEK Márta: *A virágvasárnapi csikó öröme feltámadáskor*. = Székelyföld, 4/69. p.
492. ÓSZABÓ István: *(Nem fáj, ami fáj)*. = Magyar Napló, 5/40. p.
493. ÓSZABÓ István: *[Az óceán búsa édes]*. = Partium, 1/26. p.
494. ÓSZABÓ István: *[Vers 2019 karácsonyán]*. = Partium, 1/26. p.
495. PAPP Attila Zsolt: *Prés*. = Bárka, 3/22. p.
496. PAPP Attila Zsolt: *A tériszony természetéről*. = Bárka, 3/21. p.
497. PAPP Gréta: *Családfa*. = Új Forrás, 5/48. p.
498. PAPP Gréta: *Kötél*. = Új Forrás, 5/48. p.
499. PAPP Gréta: *Szokás*. = Új Forrás, 5/49. p.
500. PAPP Zoltán, P.: *Életrajz*. = Partium, 1/34. p.
501. PAPP Zoltán, P.: *Számítan*. = Partium, 1/33. p.
502. PAPP Zoltán, P.: *Zsákcucc?* = Partium, 1/33. p.
503. PATAKI István: *alkalmi intelmek biztatással*. = Partium, 2/26. p.
504. PATAKI István: *apokaliptikus*. = Partium, 2/26. p.
505. PÉNTÉK Imre: *Csernobil*. (Lírai iromány önmagunkért). = Irodalmi Jelen, 5/23–24. p.
506. PÉTER Márta: *(azért)*. = Forrás, 6/81. p.
507. PÉTER Erika: *Csikra csik*. = Bárka, 3/54. p.
508. PÉTER Erika: *Pénzmosás*. = Bárka, 3/53. p.
509. PÉTER Erika: *Robot-gond*. = Bárka, 3/53–54. p.
510. PÉTER Márta: *(azt mondják)*. = Forrás, 6/81–82. p.
511. PÉTER Márta: *életkerék*. = Forrás, 6/83. p.
512. PÉTER Márta: *függöny azonosság*. = Forrás, 6/83. p.
513. PÉTER Márta: *(a hely)*. = Forrás, 6/80–81. p.
514. PÉTER Márta: *játszma*. = Forrás, 6/83–84. p.
515. PÉTER Márta: *kintorna*. = Forrás, 6/84–85. p.
516. PÉTER Márta: *(külső-belső)*. = Forrás, 6/82. p.
517. PÉTER Márta: *(az örület)*. = Forrás, 6/81. p.
518. PÉTER Márta: *(vers)csendélet*. = Forrás, 6/82. p.
519. PÉTER Mónika: *Látbataatlan fonalak*. = Partium, 1/68. p.
520. PETHŐ Lorand: *hamutömeg*. = Irodalmi Jelen, 6/137–138. p.
521. PETŐCZ András: *Anyám szökik a batáron*. = Irodalmi Jelen, 6/49. p.
522. PETŐCZ András: *Köszönet – Paulnak*. = Alföld, 5/26. p.

523. PETŐCZ András: *Lerobbant faun*. = Alföld, 5/24–25. p.
524. PETŐCZ András: *Majd az égi Angelikában*. = Irodalmi Jelen, 4/20. p.
525. PETŐCZ András: *Pygmalion keservei*. = Magyar Napló, 4/34. p.
526. PETŐCZ András: *Testemlék*. = Alföld, 5/25. p.
527. PETŐCZ András: *Valami*. = Alföld, 5/24. p.
528. PETRENCSE Sándor: *Pocsolyási anziksz*. = Irodalmi Szemle, 1/78. p.
529. POLGÁR Kristóf: *Szatiúrosz fuvolán*. = Irodalmi Jelen, 6/141. p.
530. POLLÁGH Péter: *Alsóbrendű út*. = Hitel, 6/28–29. p.
531. POLLÁGH Péter: *Észak nem felejt*. = Hitel, 6/30. p.
532. POSTA Marianna: *Aszpiék*. = Műhely, 1/24. p.
533. POSTA Marianna: *Mini szociográfia*. = Műhely, 1/24. p.
534. POSTA Marianna: *Skanzen*. = Műhely, 1/23. p.
535. POSTA Marianna: *Tátongó*. = Műhely, 1/23. p.
536. RAAF, Sonja: *Rostok*. = Irodalmi Szemle, 1/79. p.
537. RADNAI István: *Szemedbe*. = Partium, 1/66. p.
538. RADNAI István: *Szempillantás*. = Partium, 1/67. p.
539. RÉKAI Anett: *Oroszlános vers*. = Tiszatáj, 5/16–17. p.
540. RÉKAI Anett: *Tengeres vers*. = Tiszatáj, 5/16. p.
541. REPKŐ Ágnes: *Huzalok*. = Helikon, május 25. 12. p.
542. REPKŐ Ágnes: *Morfémák*. = Helikon, május 25. 12. p.
543. REPKŐ Ágnes: *Patetikuss vers a gyönyörű tavaszhoz*. = Helikon, május 25. 12. p.
544. REPKŐ Ágnes: *SzemTanú*. = Helikon, május 25. 12. p.
545. REPKŐ Ágnes: *Sziszüphosz (Hiedelmek)*. = Helikon, május 25. 12. p.
546. REPKŐ Ágnes: *A törzsben az anyag*. = Helikon, május 25. 12. p.
547. RIERSCH Zoltán: *Csillagos ég a takaróm*. = Pannon Tükör, 3/50–51. p.
548. RIERSCH Zoltán: *Még egyszer átélni ölelést*. = Pannon Tükör, 3/51. p.
549. RÓNAI-BALÁZS Zoltán: *TB*. = Irodalmi Jelen, 6/149. p.
550. ROSMER János: *A buziverő*. = Irodalmi Szemle, 1/11. p.
551. ROSMER János: *Régiségkereskedésben*. = Irodalmi Szemle, 1/10. p.
552. SAITOS Lajos: *Apokalipszisen túl*. = Partium, 1/44. p.
553. SAITOS Lajos: *Egy gyékényen*. = Partium, 1/43. p.
554. SAITOS Lajos: *Idegen a kisvárosban*. = Partium, 1/43. p.
555. SAITOS Lajos: *Egy intrikusra*. = Partium, 1/44. p.
556. SÁNTHA Attila: *Ágtól ágig*. = Irodalmi Jelen, 6/43–44. p.
557. SEBŐK György: *Amesbury*. = Irodalmi Szemle, 2/30–31. p.
558. SEBŐK György: *Aszaly*. = Irodalmi Szemle, 2/28. p.
559. SEBŐK György: *Maradjon kettőnk között*. = Irodalmi Szemle, 2/25. p.
560. SEBŐK György: *Nazca*. = Irodalmi Szemle, 2/26. p.
561. SEBŐK György: *Nyárközép*. = Irodalmi Szemle, 2/29. p.
562. SEBŐK György: *Saját fény*. = Irodalmi Szemle, 2/27. p.
563. SIMEK Valéria: *Forog, perdül*. = Műhely, 1/15. p.
564. SIMEK Valéria: *Mint a karperec*. = Műhely, 1/15. p.
565. SIMEK Valéria: *Napvilágot rejtegetsz*. = Műhely, 1/16. p.
566. SIMON Réka Zsuzsanna: *Gyász*. = Helikon, április 25. 14. p.
567. SIMON Réka Zsuzsanna: *kicsapódik*. = Helikon, április 25. 14. p.
568. SIMON Réka Zsuzsanna: *lángleltár*. = Helikon, április 25. 14. p.
569. SIMON Réka Zsuzsanna: *Ott ült*. = Helikon, április 25. 14. p.
570. SIMON Réka Zsuzsanna: *Ősz*. = Helikon, április 25. 14. p.
571. SIMON Réka Zsuzsanna: *Sosem*. = Helikon, április 25. 14. p.
572. SIMON Réka Zsuzsanna: *Vizlek*. = Helikon, április 25. 14. p.
573. SIMON Réka Zsuzsanna: *Vissza*. = Helikon, április 25. 14. p.
574. SIMONFY József: *alighogy*. = Helikon, június 10. 6. p.
575. SIMONFY József: *énvírussal*. = Helikon, június 10. 6. p.
576. SIMONFY József: *főlém*. = Helikon, június 10. 6. p.
577. SIMONFY József: *főnix*. = Helikon, június 10. 6. p.
578. SIMONFY József: *galambocská*. = Helikon, június 10. 6. p.

579. SIMONFY József: *Imamalom*. Mindig. Sivár. Jobb szeretek. = Székelyföld, 5/66–69. p.
580. SIMONFY József: *jegyvez*. = Helikon, június 10. 6. p.
581. SIMONFY József: *kenyér*. = Helikon, június 10. 6. p.
582. SIMONFY József: *ketté*. = Helikon, június 10. 6. p.
583. SIMONFY József: *kijárok*. = Helikon, június 10. 6. p.
584. SIMONFY József: *kiszáradt*. [1.] = Helikon, június 10. 6. p.
585. SIMONFY József: *kiszáradt*. [2.] = Helikon, június 10. 6. p.
586. SIMONFY József: *leveled*. = Helikon, június 10. 6. p.
587. SIMONFY József: *mebetek*. = Helikon, június 10. 6. p.
588. SIMONFY József: *miféle*. = Helikon, június 10. 6. p.
589. SIMONFY József: *nem hagyhatlak*. = Helikon, június 10. 6. p.
590. SIMONFY József: *régóta*. = Helikon, június 10. 6. p.
591. SIMONFY József: *sinen*. = Helikon, június 10. 6. p.
592. SIMONFY József: *sokkal*. = Helikon, június 10. 6. p.
593. SIMONFY József: *tó*. = Helikon, június 10. 6. p.
594. SIMONFY József: *ügy*. = Helikon, június 10. 6. p.
595. SIMONFY József: *az új*. = Helikon, június 10. 6. p.
596. SIMONFY József: *ujjong*. = Helikon, június 10. 6. p.
597. SIMONFY József: *vártam*. = Helikon, június 10. 6. p.
598. SIROKAI Máttyás: *Lomboldal – A növényi nyelv*. = Korunk, 6/22. p.
599. SOHÁR Pál: *Igaz rémtörténetek*. = Irodalmi Jelen, 5/46–47. p.
600. SOHÁR Pál: *Végidők hevében*. = Irodalmi Jelen, 5/47–48. p.
601. SOHÁR Pál: *Vörös villogó fény az utcán*. = Irodalmi Jelen, 5/45–46. p.
602. SOMORJAI Réka: *Három tiszta kép*. 1. Lehetséges határok. 2. Szerelem. 3. Csend van. = Új Forrás, 5/53. p.
603. SOMOSKÓI Beáta: *Éjjeli opera*. = Zempléni Múza, 1/67. p.
604. SOMOSKÓI Beáta: *Jegyzet az esőről*. = Zempléni Múza, 1/65–66. p.
605. STANKOVICS Marianna: *Főnevek*. tenger. kert. gnózis. = Bárka, 3/50. p.
606. STANKOVICS Marianna: *Ima*. = Bárka, 3/50. p.
607. STANKOVICS Marianna: *Moralitás*. = Bárka, 3/49. p.
608. STANKOVICS Marianna: *Néko napléja*. = Bárka, 3/49. p.
609. SUMONYI Zoltán: *Jegyzed meg ezt a versemet*. Parafraízis № 33. = Alföld, 5/33. p.
610. SUMONYI Zoltán: *Ne mondd, hogy mongol túlerő*. Magyar ballada. = Alföld, 5/34. p.
611. SZABÓ Fanni: *Fedezék nélkül*. = Irodalmi Jelen, 6/80. p.
612. SZABÓ Fanni: *Felcinkézett bolygók*. = Magyar Napló, 5/9. p.
613. SZABÓ Fanni: *Kaméleon*. = Magyar Napló, 5/9. p.
614. SZABÓ PALÓCZ Attila: *Eklogám*. = Irodalmi Jelen, 6/126–129. p.
615. SZALAI Zsolt: *Menetrend szerint*. = Magyar Napló, 4/13. p.
616. SZALAI Zsolt: *süppedő tavasz*. = Magyar Napló, 4/13. p.
617. SZALAY Álmos: *Vártak az újak*. = Apokrif, 2/25–26. p.
618. SZEDER H. Réka: *Nem elég jó*. = Partium, 2/46–47. p.
619. SZEDER H. Réka: *Nyomot hagy*. = Partium, 2/46. p.
620. SZEGEDI KOVÁCS György: *1977-ben össze gyűltünk házi imaórára*. = Magyar Napló, 5/46. p.
621. SZEGEDI KOVÁCS György: *Anyuka a kapu előtt vár*. = Hítel, 5/78. p.
622. SZEGEDI KOVÁCS György: *Átkaimmal*. = Magyar Napló, 5/46. p.
623. SZEGEDI KOVÁCS György: *Megköltözve*. = Hítel, 5/78. p.
624. SZEGEDI KOVÁCS György: *Rossz vonat*. = Hítel, 5/79–80. p.
625. SZEGEDI KOVÁCS György: *Szélcsend*. = Hítel, 5/80. p.
626. SZEKERES Nóra: *Fészek*. = Partium, 1/71. p.
627. SZELES Judit: *Idővel*. = Apokrif, 2/27. p.
628. SZELES Judit: *Mi volna, ha*. = Apokrif, 2/28. p.
629. SZÉNÁSI Miklós: *állok a folyónál*. = Alföld, 4/26–27. p.
630. SZÉNÁSI Miklós: *nem akarnak tudni*. = Alföld, 4/26. p.
631. SZÉNÁSI Miklós: *ügy forog mintha értenéd*. = Alföld, 4/25. p.
632. SZEPESI Attila: *Barbár szonettek*. Ágbogkirályság. Vadvizek. Akasztó-sor. Tömegsír. Papírdoboz. Hazátlanok. Lugas. Füst Milán Chopin játszik. Dalest. Poljuska. Emberhús. Babel tornya. Fekete labirintus.

- Arany betűk. Wágner. Punás. = Életünk, 3/20–28. p.
633. SZILÁGYI Kinga Magdolna: *Szönyeg alatti*. Hijacking 1971. Közönség nélküli. Gurultidő, köldökzsinóron. = Székelyföld, 4/67–68. p.
634. SZILASI Katalin: *Kendők*. = Liget, 5/108–109. p.
635. SZLUKOVÉNYI Katalin: *Analízis*. = Alföld, 4/5–6. p.
636. SZLUKOVÉNYI Katalin: *Hőember*. = Alföld, 4/5. p.
637. SZLUKOVÉNYI Katalin: *Nincs mit tenni*. = Alföld, 4/5. p.
638. SZLUKOVÉNYI Katalin: *Pupilla*. = Alföld, 4/6. p.
639. SZÓCS Géza: *Látogatók a kastélyban*. = Irodalmi Jelen, 6/18. p.
640. SZÓCS Géza: *A liba*. = Irodalmi Jelen, 6/18. p.
641. SZÖLLÖSSY Balázs: *Egy domboldal beépülése*. = Apokrif, 2/17–18. p.
642. TAIZS Gergő: *A becsapódás morfológiája*. = Új Forrás, 6/76–77. p.
643. TAIZS Gergő: *Elcsendesülés*. = Liget, 3/109–110. p.
644. TAIZS Gergő: *Az idő valamely végén*. = Liget, 4/72–73. p.
645. TAIZS Gergő: *Kerék, palatető, erdősav*. = Liget, 4/74–75. p.
646. TAKÁCS Nándor: *A másik szoba*. = Új Forrás, 6/69. p.
647. TAKÁCS Nándor: *A mítosz születése*. = Új Forrás, 6/69. p.
648. TAKÁCS Nándor: *A ritka lény*. = Új Forrás, 6/70. p.
649. TAKÁCS Nándor: *Az utolsó vendég*. = Új Forrás, 6/70. p.
650. TAKÁCS Zsuzsa: *Esküvői ebéd*. Alföld, 5/3–4. p.
651. TARCAY Zoltán: *Hullám*. = Apokrif, 2/24. p.
652. TATÁR Sándor: *Ezzel azért számolni kéne*. = Pannonhalmi Szemle, 2/70. p.
653. TATÁR Sándor: *Firka, lom*. = Pannonhalmi Szemle, 2/71. p.
654. TATÁR Sándor: *Egy szonettkezdlet reanimációja*. = Bárka, 3/24. p.
655. TATÁR Sándor: *Vajda János reloaded*. = Bárka, 3/23. p.
656. TÉLFFY Ármin: *Apám, Musil*. = Irodalmi Szemle, 1/16. p.
657. TÉLFFY Ármin: *Autista nagyapám fénykorában*. = Irodalmi Szemle, 1/18. p.
658. TÉLFFY Ármin: *Hú képet alkotni*. = Irodalmi Szemle, 1/17. p.
659. TÉLFFY Ármin: *Pornó*. = Irodalmi Szemle, 1/19. p.
660. TÉLFFY Ármin: *Totti elköszön*. = Irodalmi Szemle, 1/16. p.
661. TORNAI József: *Ballada*. = Alföld, 4/3. p.
662. TORNAI József: *Kakukk*. = Alföld, 4/4. p.
663. TORNAI József: *Ősz közzét*. = Alföld, 4/3. p.
664. TORNAI József: *Weöres Sándorhoz*. = Alföld, 4/4. p.
665. TOROCZKAY András: *A*. = Apokrif, 2/38. p.
666. TOROCZKAY András: *A*. = Apokrif, 2/39. p.
667. TOROCZKAY András: *Cs*. = Alföld, 6/26–27. p.
668. TOROCZKAY András: *Eger, egérarpa*. = Eső, 1/70. p.
669. TOROCZKAY András: *Gy2*. = Alföld, 6/28–29. p.
670. TOROCZKAY András: *Órák*. = Eső, 1/68–69. p.
671. TOROCZKAY András: *Örök*. = Eső, 1/71. p.
672. TOROCZKAY András: *T2*. = Alföld, 6/27–28. p.
673. TÓTH Erzsébet: *Lágyan permetezett a hó*. = Magyar Napló, 4/51. p.
674. TÓTH Erzsébet: *A mosztári sétálóutca*. = Kortárs, 6/11–12. p.
675. TÓTH Erzsébet: *Vírus idején*. = Kortárs, 6/10. p.
676. TÓTH Kinga: *MARAMACHINAXX MÁSIKMÁRLADALA*. = Tiszatáj, 4/35–36. p.
677. TÓTHÁRPÁD Ferenc: *Idill*. = Partium, 2/53. p.
678. TÓTHÁRPÁD Ferenc: *Panel-melegben*. = Partium, 2/54. p.
679. TÖNKÖL József: *Abogy a fácánok keresztjei*. = Partium, 2/48. p.
680. TÖNKÖL József: *De te csak fehér kavicson*. = Partium, 2/49. p.
681. TÖNKÖL József: *Most még*. = Partium, 2/49. p.
682. TÖNKÖL József: *Októberi vers*. = Partium, 2/49. p.
683. TÖZSÉR Árpád: *Fejünk körül tompa derengés* avagy az immár tolokocsi költő még egyszer az öregségről. = Tiszatáj, 6/3–4. p.
684. TSÚSZÓ Sándor: *Őnarckép 24*. = Irodalmi Szemle, 1/3. p.
685. TSÚSZÓ Sándor: *Őnarckép 4821*. = Irodalmi Szemle, 1/3. p.
686. TURBÓK Attila: *Téboly sugárút*. = Hítel, 3/36–38. p.
687. TURCZI István: *Motetta, 2020*. = Magyar Napló, 4/43. p.
688. TURCZI István: *Tartozás*. = Irodalmi Jelen, 6/19. p.

689. UNGVÁRI László Zsolt: *Kettős kapocs az emlékezés időtlenségében*. Részletek egy ciklusból. A gondolat súlypontjában. Fényévek csillagábrái. A magány törvényében. = Bárka, 3/35–38. p.
690. VAJSENBK Péter: *1879*. = Tiszatáj, 5/4. p.
691. VAJSENBK Péter: *A falakról fog tanulni*. = Tiszatáj, 5/3. p.
692. VÁNYAI FEHÉR József: *Körbe-körbe*. = Partium, 2/55. p.
693. VÁNYAI FEHÉR József: *Vagy-vagy*. = Partium, 2/55. p.
694. VARGA Borbála: *Bűjőcska*. = Helikon, március 25. 6. p.
695. VARGA Borbála: *Óda*. = Helikon, március 25. 6. p.
696. VARGA László Edgár: *nem úsztak be*. = Helikon, május 10. 17. p.
697. VARGA Melinda: *Miatyánk*. = Irodalmi Jelen, 6/20. p.
698. VARGA Melinda: *Poszeidónnal beszélget*. = Irodalmi Jelen, 4/83–84. p.
699. VARGA Melinda: *A tizenkét kagyló bika*. = Irodalmi Jelen, 5/10. p.
700. VARGA Melinda: *A tizenkét kagyló kos*. = Irodalmi Jelen, 4/40. p.
701. VARGA Zoltán: *Drót*. = Pannon Tükör, 3/52. p.
702. VARGA Zoltán: *Az igazán jók*. = Pannon Tükör, 3/53. p.
703. VARGA Zoltán: *Kitekintve*. = Pannon Tükör, 3/52. p.
704. VÁRI Csaba: *Posztulátumok*. = Helikon, április 25. 9. p.
705. VASAS Tamás: *Jób felejtője*. = Magyar Napló, 4/22. p.
706. VASAS Tamás: *A ninivei Jónás*. = Magyar Napló, 4/22. p.
707. VASAS Tamás: *Rükverc balett közben*. = Híd, 3/6–14. p.
708. VÉCSEI Rita Andrea: *Labdarúgás*. = Irodalmi Szemle, 3/3–4. p.
709. VÉCSEI Rita Andrea: *Zene*. = Irodalmi Szemle, 3/5. p.
710. VÉGH Attila: *Árnyékország*. = Irodalmi Jelen, 6/139–140. p.
711. VERÉB Árnika: *csönd*. = Új Forrás, 5/43–44. p.
712. VERÉB Árnika: *ballga*. = Új Forrás, 5/41–42. p.
713. VERÉB Árnika: *zúgó*. = Új Forrás, 5/42–43. p.
714. VERMESSER Levente: *Elérhetőségek*. = Helikon, június 10. 4. p.
715. VERMESSER Levente: *Elrontott másolat*. = Helikon, június 10. 4. p.
716. VÉSSEY Ede: *Három haiku*. = Partium, 1/61. p.
717. VÉSSEY Ede: *Miben hiszek?* = Partium, 1/61. p.
718. VESZPRÉMI Szilveszter: *Góc*. = Forrás, 6/89. p.
719. VESZPRÉMI Szilveszter: *Helyek, ahol öröm vár*. = Forrás, 6/90. p.
720. VESZTERGOM Anna: *Hatodik stáció*. = Irodalmi Jelen, 4/6. p.
721. VESZTERGOM Anna: *Második stáció*. = Irodalmi Jelen, 4/3–4. p.
722. VESZTERGOM Anna: *Mestreszonett*. = Irodalmi Jelen, 4/12. p.
723. VESZTERGOM Anna: *Negyedik stáció*. = Irodalmi Jelen, 4/5. p.
724. VESZTERGOM Anna: *Nyolcadik stáció*. = Irodalmi Jelen, 4/7–8. p.
725. VESZTERGOM Anna: *Tizedik stáció*. = Irodalmi Jelen, 4/9. p.
726. VESZTERGOM Anna: *Tizenkettedik stáció*. = Irodalmi Jelen, 4/10. p.
727. VESZTERGOM Anna: *Tizennegyedik stáció*. = Irodalmi Jelen, 4/11–12. p.
728. VIDA Gergely: *Alsóórs, némafilm*. = Tiszatáj, 6/51–52. p.
729. VILLÁNYI László: *Átverés*. = Műhely, 1/25. p.
730. VILLÁNYI László: *Nyomozó*. = Pannonhalmi Szemle, 2/73. p.
731. VILLÁNYI László: *Szavak*. = Pannonhalmi Szemle, 2/72. p.
732. VIOLA Beáta: *Költözés*. = Liget, 2/64. p.
733. VIOLA Szandra: *Trianon*. = Irodalmi Jelen, 6/172. p.
734. VÖRÖS István: *Az ám!* = Liget, 3/119–126. p.
735. VÖRÖS István: *Düböngő képzelet*. = Műhely, 1/10. p.
736. VÖRÖS István: *Félelemgyerekek*. = Irodalmi Jelen, 6/147–148. p.
737. Vörös István: *Harmadik stáció*. = Irodalmi Jelen, 4/4. p.
738. Vörös István: *Hetedik stáció*. = Irodalmi Jelen, 4/7. p.
739. Vörös István: *Kakaspörkölt*. = Liget, 1/4–11. p.
740. Vörös István: *Kilencedik stáció*. = Irodalmi Jelen, 4/8. p.
741. Vörös István: *Mondd ötször*. = Műhely, 1/11. p.
742. Vörös István: *Optimizmus*. = Műhely, 1/9. p.
743. Vörös István: *Ötödik stáció*. = Irodalmi Jelen, 4/5–6. p.

744. Vörös István: *Tizenegyedik stáció*. = Irodalmi Jelen, 4/9–10. p.
745. Vörös István: *Tizenharmadik stáció*. = Irodalmi Jelen, 4/11. p.
746. WIRTH Imre: *DE MILYEN*. = Új Forrás, 5/95. p.
747. WIRTH Imre: *HOVÁ FOGSZ MENNI?* = Új Forrás, 5/94. p.
748. WIRTH Imre: *LÉTEZIK CSÖND?* = Új Forrás, 5/95. p.
749. WIRTH Imre: *NÁLUNK NINCS EGY HANG*. = Új Forrás, 5/94. p.
750. WOHNER Dóra: *Egon Schiele*. = Pannon Tükör, 3/21. p.
751. WOHNER Dóra: *(kon)temporális szerelem*. = Pannon Tükör, 3/21. p.
752. WOHNER Dóra: *repülő*. = Pannon Tükör, 3/21. p.
753. ZÁVADA Péter: *Allegória / erőd*. = Tiszatáj, 4/21–22. p.
754. ZÁVADA Péter: *Április eldurvul*. = Tiszatáj, 4/22–23. p.
755. ZÁVADA Péter: *Gellért*. = Apokrif, 2/40–43. p.
756. ZÁVADA Péter: *Karavánok*. = Tiszatáj, 4/23–25. p.
757. ZÖLDI Meliton: *Dalolászó gyökerek*. = Pannon Tükör, 3/33. p.
758. ZÖLDI Meliton: *Juniverz*. = Pannon Tükör, 3/35–36. p.
759. ZÖLDI Meliton: *Rally*. = Pannon Tükör, 3/34–35. p.
760. ZSILLE Gábor: *Filmkritika rovat*. = Bárka, 3/19–20. p.
761. ZSIRAI László: *Közjáték*. = Partium, 2/29. p.
762. ZSIRAI László: *Üzleti terv*. = Partium, 2/30. p.

Rövidpróza

763. ABAFÁY-DEÁK Csillag: *Halandóság*. = Irodalmi Jelen, 4/41–43. p.
764. ABAFÁY-DEÁK Csillag: *Mozaik*. = Irodalmi Jelen, 6/173–175. p.
765. ABAFÁY-DEÁK Csillag: *Szárnyak*. = Helikon, május 10. 18. p.
766. ANTAL Balázs: *Aldozat*. = Helikon, június 25. 13–14. p.
767. ASAF, Uri: *Petőfi Gimnázium*. = Új Forrás, 5/92–93. p.
768. BAKACSI Ernő: *Feltámadunk*. = Partium, 1/69–70. p.
769. BAKOS Gyöngyi: *Abol élünk*. = Műhely, 1/30–32. p.
770. BALÁSSY Fanni: *Alagút*. = Eső, 1/63–65. p.
771. BALÁSSY Attila: *A boldogság fátyola* (avagy szerelem a Tigris árnyékában). = Kortárs, 6/3–9. p.
772. BALÁSSY Attila: *Utazás az Ivó Andrié tengeralttjáró vonattal*. (A Kutyablúz című opusból). = Forrás, 5/5–9. p.
773. BALÁSSY K. Attila: *Anyánál*. = Irodalmi Jelen, 4/21–39. p.
774. BARTAL Klára: *Kisasszonyok*. = Partium, 2/31–32. p.
775. BÁTNYI Zoltán: *Vashíd a Marson*. = Pannon Tükör, 3/16–17. p.
776. BENCSIK Orsolya: *A piros- és a ciklámenmankó*. = Forrás, 6/43–45. p.
777. BENE Zoltán: *Valentin-nap*. = Liget, 4/76–81. p.
778. BOLDOG Zoltán: *Az idegen*. = Tiszatáj, 6/29–34. p.
779. BOLDOG Zoltán: *A kocsmá*. = Irodalmi Jelen, 6/96–98. p.
780. BORCSA Imola: *Miss Jupiter*. = Irodalmi Jelen, 4/46–50. p.
781. BORCSA Imola: *Szinte*. = Helikon, május 25. 14–15. p.
782. BURNS Katalin: *Inzultus a kettes metró vonalán*. = Pannon Tükör, 3/19–20. p.
783. BURNS Katalin: *Az úsztatás*. = Magyar Napló, 4/14–17. p.
784. COVACIU Norbert: *Kincső*. = Székelyföld, 4/37–43. p.
785. CZIROK Ferenc, N.: *A zápor*. = Partium, 1/58. p.
786. CSABAI László: *Fellazítás*. = Eső, 1/81–89. p.
787. CSABAI László: *Vadak*. (burleszk). = Partium, 2/6–10. p.
788. CSIKÓS Attila: *Egy emigráns hazatér*. = Eső, 1/60–63. p.
789. CSOBÁNKA Zsuzsa Emese: *Mentés másként*. = Irodalmi Jelen, 6/112–115. p.
790. [DARVASI László] Szív Ernő: *Árvaság ásás*. = Tiszatáj, 5/121. p.
791. [DARVASI László] Szív Ernő: *Az árvaság könyvéből*. = Tiszatáj, 6/[116]. p.
792. [DARVASI László] Szív Ernő: *Korcsolyázás*. = Tiszatáj, 4/[116]. p.
793. DARVASI László: *A legkisebb Gár*. = Eső, 1/14–18. p.
794. DÉCSEY Eszter: *Kockás abrosz*. = Műhely, 1/28–29. p.
795. DÉNES Anita: *Micsoda emberek*. = Helikon, március 25. 12. p.
796. DÉNES Anita: *Van egy kocsmá*. = Helikon, március 25. 11–12. p.

797. DÉNES Gergő: *Albus*. = Helikon, április 25. 11–13. p.
798. DINÓK Zoltán: *A zongorista*. = Partium, 1/64–65. p.
799. DÖME Barbara: *A kövér angyal esete a Lélekszépítőkkal*. = Irodalmi Jelen, 5/5–9. p.
800. DÖME Barbara: *Online szerető*. = Magyar Napló, 5/22–24. p.
801. DÖME Barbara: *Szüret*. = Irodalmi Jelen, 6/76–78. p.
802. ELBE István: *A változások tele*. = Székelyföld, 5/39–65. p.
803. FECSKE Csaba: *Tejbemadár*. = Partium, 2/15–16. p.
804. FECSKE László: *A becsületes király*. = Partium, 2/125. p.
805. FEHÉR Imola: *Dialógusok*. = Partium, 1/11–13. p.
806. FERDINANDY György: *Vers egy kis artista-lányhoz*. = Eső, 1/12–14. p.
807. FORGÁCS Péter: *Veled marad, elkísér*. = Irodalmi Szemle, 4/4–6. p.
808. GÁL András: *Félelemről csendesen*. = Alföld, 4/12–14. p.
809. GÁSPÁR Ferenc: *A művész álma*. = Irodalmi Jelen, 6/180–182. p.
810. GÁSPÁR Ferenc: *Születésnap ajándék*. = Eső, 1/89–91. p.
811. GÁSPÁR Sára: *Szanatórium utca (Vadás-park)*. = Pannon Tükör, 3/39–40. p.
812. GÉCZI János: *(Árnyékban a Hold)*. = Új Forrás, 5/65–70. p.
813. GÉCZI János: *Hazugságok*. = Alföld, 4/7–11. p.
814. GORONDY-NOVÁK Márton: *A sárkány*. = Pannon Tükör, 3/22–28. p.
815. GYÖRGY Alida: *Papírdoboz*. = Helikon, május 10. 11. p.
816. GYÖRGY Attila: *Nagy utazás*. = Székelyföld, 5/21–22. p.
817. HAÁSZ János: *Cigányok cirkusza*. = Eső, 1/49–54. p.
818. HANDI Péter: *Gráciusz*. = Liget, 3/127–131. p.
819. HANDI Péter: *Másból*. = Liget, 1/12–24. p.
820. HARAG Anita: *Novákéktól balra*. = Műhely, 1/33–35. p.
821. HÁY János: *Indiánszag*. = Eső, 1/25–27. p.
822. HEGEDŰS Imre János: *Szemben a szikével*. = Irodalmi Jelen, 5/33–44. p.
823. HEGEDŰS Vera: *Hungária körút*. = Eső, 1/65–67. p.
824. HEMZŐ Csenge: *Álmok veszni*. = Pannon Tükör, 3/41–42. p.
825. HUDY Árpád: *Azt mondjuk...* = Irodalmi Jelen, 6/119–120. p.
826. INCZÉDY Tamás: *Hamuváry*. = Liget, 4/114–122. p.
827. INCZÉDY Tamás: *Kingrott pap is holtig tanul*. = Liget, 3/111–118. p.
828. INCZÉDY Tamás: *A súlylökő*. = Liget, 1/32–36. p.
829. IZER Janka: *Drasche-Lázár Alfréd levele a turulról*. = Irodalmi Jelen, 6/81–82. p.
830. JÁMBORNÉ BALOGH Tünde: *Napfordulók*. = Liget, 2/44–48. p.
831. JÁNOKI-KIS Viktória: *Kristály*. = Eső, 1/33–43. p.
832. JÁSZBERÉNYI Sándor: *A szabadság kopasz madara*. = Eső, 1/18–23. p.
833. JÓNÁS Tamás: *Rekviem*. = Eső, 1/54–57. p.
834. JUHÁSZ Kristóf: *Az égi Trianon-konferencia*. = Irodalmi Jelen, 6/168–171. p.
835. KÁLI István: *Baba*. = Székelyföld, 4/50–64. p.
836. KAPITÁNY Máté: *Utolsó*. = Liget, 6/28–41. p.
837. KÉGL Ildikó: *A bátság ablak*. = Partium, 2/36–39. p.
838. KERTAI Csenger: *Zsivaj.com*. = Irodalmi Jelen, 5/156–158. p.
839. KERTÉSZ Dávid: *Levelek '38-ból*. = Irodalmi Jelen, 6/160–164. p.
840. KIRÁLY Farkas: *Száz év múlva*. = Irodalmi Jelen, 6/150–153. p.
841. KIS MÓNIKA: *Diavetítő*. = Irodalmi Jelen, 5/25–26. p.
842. KIS MÓNIKA: *Halak*. = Irodalmi Jelen, 5/26–28. p.
843. KIS MÓNIKA: *Műanyag halak*. = Irodalmi Jelen, 5/28–29. p.
844. KONTRA Ferenc: *Mélybíbor*. = Partium, 1/20–21. p.
845. KOVÁCS DOMINIK – KOVÁCS VIKTOR: *Hátba mégis*. = Új Forrás, 5/60–64. p.
846. KOVÁCS KATALIN: *Árnyjáték, fűvös zenére*. = Tiszatáj, 5/18–20. p.
847. KOVÁCS KATALIN: *Csendelet, léggel*. = Tiszatáj, 5/25–27. p.
848. KOVÁCS KATALIN: *Dal a rózsatőről*. = Tiszatáj, 5/21–22. p.
849. KOVÁCS KATALIN: *Látogatás egy műteremben*. = Tiszatáj, 5/23–25. p.
850. KOVÁCS LAJOS: *Hosszúra nőtt árnyék*. = Irodalmi Szemle, 2/69–87. p.
851. LACZKÓ MÁRIA: *Apa mesél*. = Új Forrás, 6/78–88. p.
852. LAJTHOS NÓRA: *Vágányzár*. = Irodalmi Jelen, 4/18–19. p.
853. LÁSZLÓ ZSOLT: *Angyal a bázettón*. = Partium, 2/22–25. p.

854. LÁZÁR KINGA: *Rájuk nem vigyáz senki*. = Irodalmi Jelen, 4/166–168. p.
855. LÉGRÁDI Gergely: *Enekóra*. = Bárka, 3/27–28. p.
856. LÉGRÁDI Gergely: *Évelők*. = Bárka, 3/28–29. p.
857. LENNERT-MÓGER TIMEA: *Trianon-triatlon*. = Irodalmi Jelen, 6/101–102. p.
858. LOCKER DÁVID: *Vihar*. = Helikon, május 10. 10. p.
859. LŐRINCZ György: *A lista*. = Magyar Napló, 5/47–52. p.
860. MAGÉN ISTVÁN: *Megmaradt ország*. = Magyar Műhely, 1/2–6. p.
861. MAKKAJ-FLÓRA ÁGNES: *Galamb*. = Irodalmi Jelen, 4/13–15. p.
862. MARKOVIC, Radmila: *Nem történt semmi*. = Partium, 1/47–48. p.
863. MARKOVIC, Radmila: *Visszapillantás és öregkor*. = Partium, 1/48–51. p.
864. MAROSI Gyula: *Végül*. = Magyar Napló, 5/6–8. p.
865. MÁRTON László: *Olvadás*. = Alföld, 5/7–11. p.
866. MATUSZKA Máté: *Sötétség*. = Liget, 4/82–100. p.
867. MÁTYÁS Győző: *Almodovar-novella*. = Új Forrás, 6/30–36. p.
868. MÁTYÁS Győző: *Képrapszódia*. = Alföld, 5/16–21. p.
869. MÁTYÁS Győző: *A lét nyikorgó lengőajtaja*. = Tiszatáj, 6/5–12. p.
870. MEZEY Katalin: *Anya látogatásai*. = Magyar Napló, 5/10–12. p.
871. MIKA Gabriella: *Kívánságműsor*. = Helikon, április 10. 14–15. p.
872. MILBACHER Róbert: *A szívárványbányászok legendája*. [mese]. = Bárka, 3/55–56. p.
873. MOLNÁR KRISZTINA RITA: *Kőangyal*. = Alföld, 5/27–28. p.
874. MOLNÁR Vilmos: *Kőrösi Csoma Sándor és a kalmár*. = Helikon, május 10. 9. p.
875. MOHAMED, Rashwan: *A fertőzött*. = Liget, 4/108–113. p.
876. NOVÁK Valentin: *A szolnoki csata*. = Magyar Napló, 4/36–40. p.
877. NYERGES András: *A visszatoloncolás*. = Tiszatáj, 4/37–44. p.
878. NYERGES Gábor Ádám: *Vasgyűrök*. = Tiszatáj, 5/5–12. p.
879. NYÍRI Katalin: *Cukrárszda*. = Alföld, 6/12–14. p.
880. NYÍRI Katalin: *Lélegzet*. = Alföld, 6/10–11. p.
881. OBORNY BEÁTA: *Három átjáró*. = Helikon, június 25. 11. p.
882. OBORNY BEÁTA: *Pontszerű*. = Helikon, június 25. 11. p.
883. OBORNY BEÁTA: *Potyautas*. = Helikon, június 25. 11–12. p.
884. OBORNY BEÁTA: *Találkozás az istenekkel*. = Helikon, június 25. 12. p.
885. OBORNY BEÁTA: *A test temploma*. = Helikon, június 25. 11. p.
886. ORAVECZ Imre: *Alkonynapló*. (Egy kísér-tetjárás vége). (Fordított arány). (Javaslat). (Távolodás, közeledés). (Merénylet). (Lehetőség). (Aposztróf). (Aritmia 1). (Aritmia 2). (Muflonok). = Alföld, 6/3–4. p.
887. ORAVECZ Péter: *Michelangelo*. = Új Forrás, 5/56–59. p.
888. PAP ÉVA: *Szomjúság*. = Pannon Tükör, 3/31–32. p.
889. PATAK Márta: *Tiltott élet*. = Helikon, május 10. 16–17. p.
890. PATAK Márta: *A vidrafalvi eset*. = Helikon, június 25. 16–17. p.
891. PATAKI Tamás: *Levél*. = Irodalmi Jelen, 6/108–110. p.
892. PÁTKAI Tivadar: *Strírlés*. = Forrás, 5/46–52. p.
893. PETROZSÉNYI NAGY PÁL: *Az aktív pihenésről*. = Partium, 2/50–52. p.
894. PETROZSÉNYI NAGY PÁL: *Bolondok*. = Partium, 1/72–73. p.
895. PETRUSÁK János: *Ha valahová érkezni kell*. = Partium, 1/39–42. p.
896. PETRUSÁK János: *Itt aztán minden lehet*. = Partium, 1/36–38. p.
897. PETRUSÁK János: *Utazó sorok*. = Irodalmi Jelen, 5/11–12. p.
898. PLONICKY Tamás: *Malac*. = Irodalmi Szemle, 3/14–16. p.
899. RADNAI István: *Mainstream – avagy a fő-sodor*. = Partium, 2/42–43. p.
900. RAKOVSKY Zsuzsa: *A régi város*. = Irodalmi Jelen, 6/45–48. p.
901. RÉV Júlia: *Kapszula*. = Hítel, 5/6–17. p.
902. RÖHRIG Eszter: *Aranykés*. = Új Forrás, 5/71–74. p.
903. RUDOLF Dániel: *Két karton cigi*. = Apokrif, 2/44–49. p.
904. SÁNDOR Zoltán: *Az elvárásolt kastélyban*. = Irodalmi Jelen, 6/122–125. p.
905. SÁRFI N. Adrienn: *Egy fényből valókgagyunk*. = Irodalmi Jelen, 5/17–22. p.
906. SÁRFI N. Adrienn: *Könnyűség*. = Új Forrás, 6/71–75. p.
907. SOMOGYI Tibor: *Elasztikus fülek*. = Helikon, május 10. 12. p.
908. SOMOGYI Tibor: *A házikedvenc*. = Helikon, május 10. 12. p.

909. SPIEGELMANN Laura: *A buta lány levele.* = Irodalmi Szemle, 1/12–14. p.
910. SZABÓ Attila: *A megbízás.* = Liget, 4/101–107. p.
911. SZÁRAZ Miklós György: *Repeszek.* = Irodalmi Jelen, 6/54–57. p.
912. SZEIFERT Natália: *Látogatásra kijelölt napok.* = Forrás, 5/12–19. p.
913. SZÉKELY Örs: *A tizenhetedik század költői.* = Helikon, június 10. 10. p.
914. SZÉKELY Örs: *zeneiskola brassóban.* = Helikon, június 10. 10. p.
915. SZEKRENYES Miklós: *Kőrforgó.* = Irodalmi Szemle, 2/15–19. p.
916. SZILÁGYI Borka: *Egyedű nyeltohasználat.* = Eső, 1/92. p.
917. SZILÁGYI Borka: *Fiatalember kerestetik.* = Eső, 1/93. p.
918. SZILÁGYI-NAGY Ildikó: *Életmentő Trianon.* = Irodalmi Jelen, 6/144–146. p.
919. TÁBORI András: *Lapától/lép.* = Liget, 5/98–101. p.
920. TARCSAY Zoltán: *Mao Tei és a befejezhetetlen.* köan. = Forrás, 5/39–45. p.
921. TÓFALVI Zselyke: *Amikor hazajössz.* = Székelyföld, 5/36–38. p.
922. TÓFALVI Zselyke: *Durián.* = Székelyföld, 5/34–36. p.
923. TÓFALVI Zselyke: *A fotós.* = Székelyföld, 5/27–29. p.
924. TÓFALVI Zselyke: *Gumikötelekek.* = Székelyföld, 5/29–32. p.
925. TÓFALVI Zselyke: *Herkulesfürdői emlék.* = Helikon, június 10. 17–18. p.
926. TÓFALVI Zselyke: *A köztes lét földjén.* = Székelyföld, 5/25–27. p.
927. TÓFALVI Zselyke: *A város bombái.* = Székelyföld, 5/32–34. p.
928. TÓFALVI Zselyke: *Vasárnap délután.* = Székelyföld, 5/23–25. p.
929. TÓTH Anikó, N.: *Engedem.* Tanárnő kérem. = Irodalmi Szemle, 4/88–91. p.
930. TÓTH Anikó, N.: *Kosárérítés.* Tanárnő kérem. = Irodalmi Szemle, 3/67–71. p.
931. TÓTH Anikó, N.: *Számítások.* Tanárnő kérem. = Irodalmi Szemle, 2/66–68. p.
932. TÓTH Anikó, N.: *Tanárnő kérem.* = Irodalmi Szemle, 1/87–89. p.
933. ÚRBÁN Péter: *A Leteremtés könyve.* = Pannon Tükör, 3/37–38. p.
934. VÁNYAI FEHÉR József: *Kétéltű Bilballó.* = Partium, 1/28–32. p.
935. VARGA Csenge: *A szutyok.* = Partium, 2/147–152. p.
936. VÁRI Fábán László: *Húsvétjaink.* = Magyar Napló, 5/13–14. p.

937. VERÉB László: *Jean Val Jean.* = Alföld, 6/19–22. p.
938. VERSÉNYI Anna: *A bőröndhal titkos rekesze.* = Liget, 3/135–141. p.
939. VINCZE Ferenc: *Az indulás ideje...* = Helikon, május 25. 15–16. p.
940. VIOLA Beáta: *Függvény.* = Liget, 1/28–31. p.
941. WEISS, Raoul: *Madame Zbárcea rövid boldogsága.* = Irodalmi Jelen, 6/24–33. p.
942. ZSEMBERY Borbála: *Siktis!* = Alföld, 4/20–21. p.
943. ZSIDÓ Ferenc: *Nagy nap.* = Irodalmi Jelen, 6/84–86. p.

Hosszúpróza

944. Ács József: *Hadititok.* A világháború küszöbén – regényfolyam 18. = Liget, 4/50–59. p.
945. GRÓF BÁNYFI Miklós: *Egy erdélyi bűnügyi regény.* Milolu (részlet). = Helikon, június 25. 15. p.
946. BENE Zoltán: *Az álvitnámí.* A világháború küszöbén – regényfolyam 17. = Liget, 3/21–28. p.
947. BENE Zoltán: *Eltévedni ismert vidéken.* A világháború küszöbén – regényfolyam 7. = Liget, 1/43–48. p.
948. BENE Zoltán: *Mandola története.* 1. fejezet Sodródás (2015). 2. fejezet Lehetőségek (1995–2018). 3. fejezet A világok közti hasadékok természete (2015). = Irodalmi Jelen, 5/49–58. p.
949. BENE Zoltán: *Újév napja.* Részlet az Igazak című készülő regényből. = Tiszatáj, 5/32–40. p.
950. BENEDEK Szabolcs: *Az Arany Alma béja.* egy regény részlete. = Bárka, 3/41–44. p.
951. BÍRÓ Judit: *A negyvenemleves ház.* A világháború küszöbén – regényfolyam 16. = Liget, 3/11–20. p.
952. BOGDÁN László: *Jelasis jelenései.* A zúgás. Andrásfalva messze van. Kuplé nagyanyámról és nagyapámról. A becsukódó kapuk. [Részlet – Ott túl, nem messze már egy másikvilág volt.] = Székelyföld, 5/5–14. p.
953. CENTAURI: *Csalka első boldog napja.* A világháború küszöbén – regényfolyam 9. = Liget, 1/57–65. p.
954. CSABAI László: *Gloria.* (Részletek a Szindbád és Derrick című detektívregényből). = Helikon, június 25. 8–9. p.
955. CSABAI Máté: *Lili.* (egy regény első fejezete). = Apokrif, 2/7–15. p.

956. FEHÉR Béla: *Banánliget.* 3. rész. (harmadrendű állampolgár). (néhány e-mail). (kata 3). (drága kis dolores). (új elit). (csöcsös-bözi). (rezső vértanúsága). (határtalan cinizmus). [Regényrészlet]. = Kortárs, 6/13–25. p.
957. GERŐCS Péter: *Werkfilm.* (Részlet). = Tiszatáj, 4/8–15. p.
958. GYÖRGY Norbert: *Kacsuka éppen eldurantja.* [Regényrészlet]. = Irodalmi Szemle, 2/5–10. p.
959. GÉCZI János: *XXX.* (regényrészlet). = Műhely, 1/36–38. p.
960. GÉCZI János: *Ezeregyéjszaka.* (regényrészlet). 37. (Ezeregyéjszaka). = Bárka, 3/13–18. p.
961. HANDI Péter: *Janus-arc, gőzben.* A világháború küszöbén – regényfolyam 11. = Liget, 2/4–8. p.
962. HÁY János: *Mamikám.* [Regényrészlet]. = Eső, 1/27–33. p.
963. HORGAS Judit: *A titkosügynök.* A világháború küszöbén – regényfolyam 13. = Liget, 2/15–19. p.
964. KAPITÁNY Máté: *Vírus vagy csoda?* A világháború küszöbén – regényfolyam 15. = Liget, 3/4–10. p.
965. KISS Tibor Noé: *Ez nem beszéd, ez nem élet.* [Regényrészlet]. = Székelyföld, 4/18–24. p.
966. KOMOR Marcell: *Köd előtted.* (Részletek). = Irodalmi Szemle, 1/64–76. p.
967. KONDOR Vilmos: *Örvényben.* (Részlet egy ősszel megjelent regényből). = Helikon, június 25. 4–5. p.
968. KONRÁD György: *Elvakult.* [Regényrészlet – Sétabot]. = Tiszatáj, 4/26. p.
969. KONRÁD György: *Ez lesz a világ körülötte.* [Regényrészlet – Sétabot]. = Tiszatáj, 4/29. p.
970. KONRÁD György: *A gáz, a bomba, vagy valami lövésék.* [Regényrészlet – Sétabot]. = Tiszatáj, 4/27. p.
971. KONRÁD György: *Nincs felejtés, csak gazdálkodás.* [Regényrészlet – Sétabot]. = Tiszatáj, 4/30. p.
972. KONRÁD György: *Szegény csobánkai egerek.* [Regényrészlet – Sétabot]. = Tiszatáj, 4/31. p.
973. KONRÁD György: *A történetekből a bűn megköltető.* [Regényrészlet – Sétabot]. = Tiszatáj, 4/28. p.
974. LIPTÁK Ildikó: *Az a perverz.* A világháború küszöbén – regényfolyam 14. = Liget, 2/20–26. p.

975. LÖVÉTEI Lázár László: *Zákeus fügefája.* Tektón jelenti Zákeusnak. Tektón figyelmezteti a betániai fügefát. A fügefá válasza Tektónnak. Fejsze-komment. [Részletek]. = Székelyföld, 4/5–9. p.
976. MAGYARY Ágnes: *Napocalips.* A Smith and Wesson. II. rész. = Helikon, április 10. 6–8. p.
977. MAKÓ Ágnes: *Újjászületési valószerűség.* A világháború küszöbén – regényfolyam 8. = Liget, 1/49–56. p.
978. MOHÁS Lívია: *Piatul farkas.* (Emlékezősek). 3. rész. = Hítel, 6/50–59. p.
979. MURÁNYI Sándor Olivér: *A lovak anyja.* (Regényrészlet). = Helikon, március 25. 16. p.
980. NAGY Hajnal Csilla: *Hét.* (részlet). Vasárnap. Hétfő. Kedd. = Helikon, április 10. 11–12. p.
981. PATAK Márta: *Simon, a boldog pap.* Egy dokumentumfilm előkészületei. [Regényrészlet]. = Forrás, 5/20–27. p.
982. PETRIK Iván: *Rutinéljárás békeidőben.* A világháború küszöbén – regényfolyam 12. = Liget, 2/9–14. p.
983. SAAD Katalin: *A kolomp.* [Regényrészlet – Sár és ragyogás]. = Eső, 1/44–49. p.
984. TOLNAI Ottó: *A tavasz hírnöke.* [Szeméremekszerek 2. A tanyasi tékából]. = Forrás, 6/1–25. p.
985. VARGA Zoltán Zsolt: *A belépés díjtalan, a kilépés bizonytalan.* A világháború küszöbén – regényfolyam 10. = Liget, 1/66–70. p.
986. VÖLGYI Anna: *Bye-bye, Sára!* (Regényrészlet). = Híd, 4/7–10. p.
987. WODIANER-NEMESSURI Zoltán: *Alkony.* (Regényrészlet). [VII. fejezet]. = Életünk, 3/30–59. p.
988. ZALÁN Tibor: *Papírváros-szilánkok.* Részlet egy lassúdat regényből. = Tiszatáj, 6/13–18. p.
989. ZELEI Miklós: *Háttal a placnak.* [Regényrészlet – Mandulafecske]. = Forrás, 5/30–31. p.

Kevert műfajok

990. TERÉK Anna: *Csönd.* Piac. Apa háborúja. [Verses dráma]. [Részletek]. = Alföld, 5/35–43. p.
991. TERÉK Anna: *Sor.* (Részlet a Csönd című darabból). [Verses dráma]. = Híd, 4/12–16. p.

992. BALÁZS Ildikó: *Szappanvirág*. a múzsá neme. [Prózavers]. = Zempléni Múzsá, 1/76–86. p.

Átmeneti műfajok

993. DEBRECZENY György: *Itt sose állt meg*. = Kollázs Tandori Dezső Feltételes megálló című kötetéből. = Székelyföld, 4/46–47. p.
994. DEBRECZENY György: *A nyári alkonyok nyoma*. = Kollázs Tandori Dezső verseiből. = Székelyföld, 4/45–46. p.
995. DEBRECZENY György: *Szerencsésebb körülmények között*. = Kollázs Tandori Dezső Evidenciátörténetek című művéből. = Székelyföld, 4/44–45. p.
996. DEBRECZENY György: *itt a költészet egerész*. [Kollázs a Tandori-kollázsokból]. = Partium, 1/22. p.
997. DEBRECZENY György: *leszaladok újságért*. [Kollázs a Tandori-kollázsokból]. = Partium, 1/25. p.
998. DEBRECZENY György: *nézem a rozsdát*. [Kollázs a Tandori-kollázsokból]. = Partium, 1/24. p.
999. DEBRECZENY György: *széthullik minden*. [Kollázs a Tandori-kollázsokból]. = Partium, 1/23. p.
1000. DEBRECZENY György: *terjednek minden irányba*. [Kollázs a Tandori-kollázsokból]. = Partium, 1/23. p.
1001. DEBRECZENY György: *újra el kell kezdenem*. [Kollázs a Tandori-kollázsokból]. = Partium, 1/24. p.
1002. FAZEKAS Zoltán: *R/... digitális kollázsok, 2019*. = Magyar Műhely, 1/9–12. p.
1003. KELEMEN Erzsébet: *Kinyitott ablak*. [Vizuális költemény]. = Partium, 2/11. p.
1004. KELEMEN Erzsébet: *Konstruktív téridő*. [Vizuális költemény]. = Partium, 2/11. p.
1005. KELEMEN Erzsébet: *Logo-mandala I*. [Vizuális költemény]. = Partium, 2/12. p.
1006. KELEMEN Erzsébet: *Logo-mandala II*. [Vizuális költemény]. = Partium, 2/12. p.
1007. KOMOR Zoltán digitális kollázsai, 2019–2020. = Magyar Műhely, 1/13–20. p.

Közönség előtti előadásra szánt művek

1008. DRUBINA Orsolya: *Eddig jöböttél*. [Dráma]. (Részlet). = Magyar Műhely, 1–2/59–65. p.
1009. FA Ede: *Az abszurd világ kiütkeresése a lonesco-i székek színpadán*. = Pannon Tükör, 3/53–54. p.
1010. LACKNER László: *Téblábolók, avagy eszetenül váltjuk a rendszert*. groteszk színpadi játék, nyolc jelenetben. = Bárka, 3/94–126. p.
1011. MÁRTON László: *A római hullzásinat*. Részlet egy történelmi szatírájából. Második felvonás. III. jelenet. = Irodalmi Jelen, 5/119–130. p.
1012. PATÓCS László: *Ércel mért életek*. [Dráma]. = Magyar Műhely, 1–2/34–57. p.
1013. PRESSERBURG Csaba-Saul: *Ércel mért életek*. Avagy a szegény újságíró megkísérli visszaszerezni a számítógépet. [Dráma]. = Magyar Műhely, 1–2/22–32. p.
1014. SZÖGI Csaba: *Aranyteher*. Avagy ércel mért életek. [Dráma]. = Híd, 1–2/3–20. p.
1015. ZALÁN Tibor: *Anyá te vagy?* Hangjáték. = Forrás, 6/59–79. p.

Képregények

1016. VINCZE Ferenc – CSILLAG István: *Az egy-szarvú*. = Helikon, május 10. 22. p.
1017. VINCZE Ferenc – CSILLAG István: *Fertőtlenítés*. = Helikon, április 25. 22. p.
1018. VINCZE Ferenc – CSILLAG István: *A fotel*. = Helikon, május 25. 22. p.
1019. VINCZE Ferenc – CSILLAG István: *A barcosok bátorsága*. = Helikon, március 25. 22. p.
1020. VINCZE Ferenc – CSILLAG István: *Home office járvány idején*. = Helikon, április 10. 22. p.
1021. VINCZE Ferenc – CSILLAG István: *Kéziratmegbeszélés a járvány idején*. = Helikon, június 10. 22. p.
1022. VINCZE Ferenc – CSILLAG István: *Ki a szerző?* = Helikon, június 25. 22. p.

(Összeállította: ZAHARI ISTVÁN)

SZÁMUNK SZERZŐI

BERTÓTI JOHANNA (1987) dramaturg, műfordító, költő

BORDÁS MÁTÉ (1995) költő, fordító, szerkesztő, mesterszakos egyetemi hallgató

CZIGLÉNYI BOGLÁRKA (1986) dramaturg, műfordító, szövegíró

FELVIDÉKI MIKLÓS (1989) képregényrajzoló, illusztrátor

GYÖRFFY MIKLÓS (1942) irodalomtörténész, kritikus, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem professor emeritusa

JÓZAN ILDIKÓ (1968) az Eötvös Lóránd Tudományegyetem oktatója

KUTASY MERCÉDESZ (1978) az Eötvös Lóránd Tudományegyetem oktatója, műfordító

KELLERMANN VIKTÓRIA (1984) műfordító, polonista, kulturális szervező, a lengyelirodalom.lap.hu szerkesztője

LACZHÁZI GYULA (1973) irodalomtörténész, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem oktatója

PATAKI VIKTOR (1989) irodalomtörténész, kritikus, a Szépirodalmi Figyelő szerkesztője, a Károli Gáspár Református Egyetem oktatója

PINCZÉSI BOTOND (1998) magyar-média tanárszakos egyetemi hallgató

REICHERT GÁBOR (1987) irodalomtörténész, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem oktatója

SZENKOVICS ENIKŐ (1974) műfordító, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem doktorandája

TERÉK ANNA (1984) költő, a Wesley Kincsei Általános Iskola pszichológusa, műfordító

URBÁN BÁLINT (1984) luzitanista irodalmár, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem oktatója

VASS ANNAMÁRIA (1988) a Debreceni Egyetem oktatója

VINCZE RICHÁRD (1997) kritikus, mesterszakos egyetemi hallgató

Velence

Az Etyek-Budai borvidék
játékos kincse



rozé cuvée



zöld veltelini



vörös cuvée



rajnai rizling-
chardonnay



csereszgye
fűszeres



LA MANCHA LOVAGJA

Szövegkönyv: Dale Wasserman
Zene: Mitch Leigh Dalszövegek: Joe Darion
Az eredeti produkeiót szinpadra allította: Albert Marre
Eredeti produkeio: Albert W. Seiden es Hal James



A LA MANCHA LOVAGJA bemutatását a Concord
Theatricals Ltd. és a Theatrum Mundi Színházi és Irodalmi
Ügynökség között létrejött megállapodás tette lehetővé.

NÉMETH ATTILA

SERBÁN ATTILA, NÁDASI VERONIKA, BÁLINT ADÁM
PÁLFALVY ATTILA, Mészáros ÁRPÁD ZSOLT, KALOCSAI ZSUZSA
VAGÓ ZSUZSI, MAGÓCS OTTÓ, MIKLÓS ATTILA, ACZEL GERGŐ

FORDITOTTA: **BLUM TAMÁS**

DISZLETTERVEZŐ: **ERDŐS JÚLIA LUCA**

JELMEZTERVEZŐ: **FEKETE KATALIN**

BUDAPESTI





OPERETTSHÁZ

ZENEI VEZETŐ / KARMESTER:
BOLBA TAMÁS

KARMESTER:
TASSONYI ZSOLT

RENDEZŐ – KOREOGRÁFUS:
VINCZE BALÁZS



WWW.OPERETT.HU | OPERETTSHÁZ  
FELELŐS KIADÓ: KISS-B. ATTILA | FŐIGAZGATÓ



drMáriás kiállítása

Július 18 – október 10



**Cecília
legyőzi
a vírust!**

2475 Kápolnásnyék, Deák Ferenc u. 10. • +36 21 292 0471

info@halaszkastely.hu • www.halaszkastely.hu

Nyitva: Hétfő kivételével minden nap 10.00-18.00



ISSN 1585-3829



20004



9 771585 382195

Ára: 600 Ft



EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

nka